

Часопис за политичку теорију и праксу

Издавач

Фондација „За српски народ и државу“

За издавача

Бојана Радаковић, директор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

Проф. др Зоран Јевтовић

Политика

Проф. др Урош Шуваковић

Спољна политика и међународни односи

Иван Мркић, амбасадор

Европско право и политички систем ЕУ

Проф. др Бранко Ракић

Проф. др Зоран Чупић

Геополитика

Др Љубиша Деспотовић, научни саветник

Одбрана и безбедност

Проф. др Обрад Стевановић

Историја

Проф. др Марко Атлагић

Проф. др Далибор Елезовић

Култура

Мр Бојана Борић Брешковић

Екологија

Проф. др Дарко Надић

Медији и друштво

Проф. др Дејан Вук Станковић

Часопис излази три пута годишње.
Први број часописа *Напредак* изашао је
на Видовдан, 28. јуна 2020. године

Тираж: 300 примерака • Штампач: Бирограф, Београд
Адреса Редакције: Палмира Тољатија 5, Београд

<http://fondacijasnd.rs/casopis-napredak/>

Радови се пријављују електронски

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32(497.11)

НАПРЕДАК : часопис за политичку теорију и
праксу / главни и одговорни уредник Зоран Јевтовић.
- [Штампано изд.]. - Vol. 1, no. 1 (2020)- . - Београд :
Фондација за српски народ и државу, 2020 - (Београд :
Бирограф). - 24 cm

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Напредак (Београд. Online) = ISSN 2683-6114
ISSN 2683-6106 = Напредак (Београд)
COBISS.SR-ID 15570185

Vol. IV / No. 1 2023.

Садржај | Content

Чланци | Articles

Њ. Е. Рашид Хасан Пур Баеи

**Иран и Србија: различитост која се кроз дијалог претвара
у сарадњу и пријатељство 7**

H. E. Rashid Hassanpor Baei

**Iran and Serbia: difference that through dialogue turns
into cooperation and friendship**

Слободан Ч. Антонић

Украјински рат и русофобија „Друге Србије“ 23

Slobodan Č. Antonić

The Ukrainian war and Russophobia of the “Other Serbia”

Митко К. Арнаудов

**Улога Отвореног Балкана у актуелним регионалним односима
из перспективе стратешке политике и европских интеграција 45**

Mitko K. Arnaudov

**The role of the Open Balkans in current regional relations
from the strategic policy and European integrations perspective**

Томислав А. Лунић

Распад бивше СР БиХ – дринско ратиште 59

Tomislav A. Lunić

**The Breakup of the Former Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina
- the Drina Battlefield**

Бисерка Р. Кошарац
Ставови младих у Републици Српској о браку, породици и родитељству 83
Biserka R. Košarac
Attitudes of young people in the Republic Srpska about marriage, family and parenthood

Александар И. Матковић
**Комунистички манифест и отаџбина:
развој националног питања код младог Маркса 93**
Aleksandar I. Matković
**The Communist Manifesto and the Fatherland:
on the Development of the National Question in young Marx**

Ивана Б. Спасовић
**Анка и Милан – Писма др Милана Димитријевића у Архиву
Српске академије наука и уметности 107**
Ivana B. Spasović
**Anka and Milan – Letters of Dr Milan Dimitrijević in the Archives
of the Serbian Academy of Sciences and Arts**

Прикази књига | Book Reviews

Срђан М. Милашиновић
Политика као судбина 127

Упутство за ауторе 133

Чланци | Articles

Њ. Е. Рашид Хасан Пур Баен

Амбасадор Исламске Републике Иран
у Републици Србији

УДК 327(497.11:55)

341.7(497.11:55)

Кратко саопштење

Примљен: 18.04.2023.

Прихваћен: 20.04.2023.

doi: 10.5937/napredak4-44049

Иран и Србија: различитост која се кроз дијалог претвара у сарадњу и пријатељство^[1]

Сажетак: Приступ Ирана у дипломатским односима са Србијом је дугорочан и стратешког карактера, заснован на уважавању међусобних специфичности, али и снажном разумевању и потреби још чвршће сарадње. Дуга историја пријатељства кована је у ватрама великих ратова и криза током више од једног века, са интензивним дипломатским односима који трају 85 година. Ниједан нерешен проблем у међусобним односима показатељ је квалитета обострано коректне сарадње, с приоритетом њеног продубљивања и усмеравања са сфере политике на области економије, науке, образовања, културе и спорта. Принципијелна позиција у одбрани ставова међународне политике и независности додатно је учврстила пријатељство међу државама.

Кључне речи: дипломатски односи, политика, економија, култура, Персија, Иран, Србија, међународно право

У последњих неколико година, захваљујући снажној политичкој вољи дубоко укоренејој у заједничким перспективама и интересима народа наше две земље, билатерални односи између Исламске Републике Ирана и Републике Србије остварили су знатно бржи напредак и развој. Прошле године били смо сведоци узајамних посета делегација на високом нивоу и изванредних дешавања и догађаја. На пример, крајем прошле године, наш министар иностраних послова, господин Хосеин Амир Абдолахијан, посетио је Београд на позив господина Дачића, министра иностраних послова Републике Србије. Пре тога

су у Београду обављене политичке консултације, које су водили господин Бахери, заменик министра иностраних послова за политичка питања, и господин Старовић, бивши државни секретар у Министарству иностраних послова. Организовали смо бројне културне програме, као што је промоција поштанске маркице у част 85 година од успостављања дипломатских односа између Ирана и Србије.

Поносни смо што је почетком ове године прва дама Србије, уважена госпођа Тамара Вучић, учествовала на 1. међународном конгресу утицајних жена у Техерану, заједно с другим ис-

[1] Рад је заснован на документарној грађи преузетој из Архива Југославије.

такнутим представницама из скупштине, владе, области културе, уметности, академских кругова и осталих области.

Исламска Република Иран придаје огроман значај пријатељским односима са Србијом.

Убеђен сам и дубоко верујем да ћемо у годинама које следе бити у могућности да истражимо и искористимо потенцијале за сарадњу и да ћемо наше односе додатно унапредити и проширити на иновативан начин у свим областима и правцима.

У том контексту, изражавам своју захвалност свим особама на разним нивоима: председничком, државном, из пословног сектора, из области културе, академских кругова и уметности, свима онима који су имали позитивну и конструктивну улогу у процесу развоја сарадње између наше две земље.

Дуга историја пријатељства Техерана и Београда

Мало је држава у свету које се могу похвалити традицијом у дипломатским односима каква постоји у нашем случају. Прича о међусобном пријатељству и разумевању започета је 11. септембра 1919, када је Али Акбар Кан Бахман, посланик Персије за Балкан са седиштем у Букурешту, преко Посланства Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца у главном граду Румуније дипломатском нотом известио да је Влада Краљевине

Персије признала Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, државу чије је уједињење проглашено 1. децембра 1918. године^[2] (АЈ, Министарство *inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije* (395), ф. 2, а. ј. 17, 1919). Тренутак признања угледни дипломата је искористио и да српску страну обавести о званичној посети Београду ради предаје акредитивних писама, што је и уследило 6. децембра 1919, када га је примио регент Александар Карађорђевић. Посета Београду искоришћена је да се 11. децембра Министарству иностраних послова упути нота којом се тражи отварање Генералног конзулата Персије, при чему би вршење дужности почасног генералног конзула било поверено Михаилу Л. Ђурићу, потпредседнику Трговачке коморе у Београду^[3] (*Isto*, КРО-334-249-661, 1921). Краљевска влада је показала спремност да се сарадња две државе одвија на што ширем плану, дајући позитиван одговор на оба захтева, о чему су обавештени Министарство унутрашњих дела и Министарство трговине и индустрије^[4] (*Isto*, 1921).

Некадашњи директор Архива Југославије Миладин Милошевић, истражујући овај период, запазио је да је Ђурић, у очекивању да добије одговарајуће патентно писмо из Техерана и после њега егзекватуру од власти у Београду, конзулску дужност педантно обављао, издавао и визирио пасоше, али и интервенисао код власти у стварима персијских поданика (Milošević, 2017, str. 13). Иако је у више наврата покушавао да

[2] Нота персијског посланства за Балкан, бр. 151 од 11. септембра 1919.

[3] Нота персијског посланика бр. 429 од 11. децембра 1921.

[4] Бр. 26999 од 15. децембра 1921.

озваничи свој статус, после три године испоставило се, према тумачењу персијског посланика Мирзе Алија Акбара Кана Бахмана, да је Ђурић 1921. постављен као жеран Генералног конзулата и да нико, према прописима о конзуларној служби у Персији, не може добити звање вицеконзула или конзула ако није претходно провео две до три године у тој служби. То је и био разлог што Ђурић није добио звање конзула па тиме ни патентна писма^[5] (АЈ, 334-296-661, 1925). Одлуком персијске Владе 1. јануара 1934. укинута су сва почасна персијска представништва у Европи, па тиме и њихов Генерални конзулат у Београду.

Јуна 1925. из Техерана је тражен агреман за новог посланика Персије у Београду Алболкасема Кана Амида^[6] (АЈ, 334-689-2010, 1925). После поновљене ургенције преко Лондона, агреман је дат 30. јула, о чему је персијска страна обавештена 31. јула 1925. преко Посланства Краљевине СХС у Лондону^[7] (*Isto*, 1925). Нови персијски дипломата био је акредитован у више земаља: у Италији где му је било седиште, Аустрији, Чехословачкој, Мађарској и Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, на нерезиденцијалној основи. Он је већ крајем августа 1925. предао акредитиве

гувернеру Мађарске, али је посету искористио и за разговор са отправником послова Посланства Краљевине СХС у Будимпешти, договарајући термин за предају акредитивних писама^[8] (*Isto*, 1925). До реализације договора дошло је 8. децембра 1926, када је примљен на аудијенцију код краља Александра I Карађорђевића ради предаје акредитивних писама^[9] (*Isto*, 1926).

Уочи истека мандата мисије посланика Амида, персијска влада је затражила агреман за новог посланика у Краљевини СХС Фатолаха Кана Пакревана,^[10] што је убрзо реализовано (18. децембра 1928) (*Isto*, 1928). Нови посланик је такође имао седиште у Италији, али је покривао блиске земље: Аустрију, Чехословачку, Мађарску и Краљевину СХС. Акредитивна писма предао је краљу Југославије Александру I Карађорђевићу по уобичајеном церемонијалу 27. новембра 1930. године^[11] (*Isto*, 1930).

Персијско Посланство у Риму нотом од 7. новембра 1933. обавестило је Министарство иностраних послова у Београду да је од своје владе добило налог да затражи агреман за наименовање Анаухиравана Кана Сепакхобија за новог персијског посланика и опуномоћеног ми-

[5] КТО бр. 919 од 11. фебруара 1925.

[6] Агреман је тражен преко Посланства Краљевине СХС у Лондону од стране отправника персијског Посланства, пл бр. 714 од 24. јуна 1925.

[7] Телеграм МИП-а бр. 870 од 31. јула 1925.

[8] Писмо отправника послова Посланства Краљевине СХС у Будимпешти, пов. бр. 772 од 22. августа 1925.

[9] МИП бр. 1675 од 9. децембра 1926.

[10] Нота персијског Посланства у Риму бр. 624 од 5. децембра 1928.

[11] Протокол МИП-а бр. 3234, од 27. новембра 1930; назив државе Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца промењен је 3. октобра 1929. у Краљевина Југославија

нистра код краља Југославије^[12] (*Isto*, 1933). Из богате документације Миладина Милошевића сазнајемо и „како је посланик Сепакбоди био једно време персијски делегат у Друштву народа у Женеви, где се упознао са југословенским делегатом Константином Фотићем који је о каријери персијског дипломате упознао Министарство у Београду“.^[13] (*Isto*, 1933). Министар Двора обавестио је Министарство иностраних послова да је краљ дао агреман за персијског дипломату, о чему је МИП обавестио Посланство Персије у Риму својом нотом од 25. децембра 1933. године^[14] (*Isto*, 1933) У расположивим документима нема података да ли је и када посланик Анаухираван Кан Сепакбоди боравио у Београду и да ли је предао акредитивна писма.

Јула 1935. персијска влада је преко Посланства Краљевине Југославије у Турској тражила агреман за новог дипломату на југословенском Двору, за посланика Мухамеда Алија Кана Мо-

гадама^[15] (*Isto*, 1935). Уз препоруку министра иностраних послова, кнез Павле Карађорђевић, као први намесник, дао је агреман за персијског посланика 5. августа 1935. године^[16] (*Isto*, 1935).

Из Букурешта, где је било седиште персијског Посланства за Балкан са акредитацијом за Румунију, Југославију, Чехословачку, Бугарску, Грчку и Албанију, посланик Могадам стигао је у Београд ради предаје акредитива 18. марта 1938. године. Био је примљен код председника владе и министра иностраних послова Милана Стојадиновића. По уобичајеној процедури кнез Павле је персијског посланика који му је предао акредитивна писма примио у Белом двору 21. марта 1938. године^[17] (*Isto*, 1938).

Средином новембра 1938. Мухамед Али Могадам, због премештаја на нову дужност у Техеран, био је у Београду у опрштајној посети код председника владе и министра иностраних послова Милана Стојадиновића и код намес-

[12] Нота персијског Посланства у Риму бр. 1299/1/25 од 7. новембра 1933.

[13] Фотићево писмо, пов. бр. 819 од 14. децембра 1933. године. Извесно је да се родио 1887, завршио Факултет политичких наука у Техерану и да је од 1918. био у дипломатској служби. Био је шеф кабинета министра иностраних послова, шеф Секције за Друштво народа у МИП-у, шеф Протокола, посланик Персије у Берну и стални делегат при Друштву народа. На конференцијама амбасадора често је својим интервенцијама подржавао гледишта југословенске стране а у одбрани права малих држава истицао начело народности. Фотић је написао да је „веома углађен, тих и културан човек“.

[14] Нота МИП-а бр. 3370 од 25. децембра 1933.

[15] Телеграм Посланства КЈ у Анкари, пов. бр. 317 од 26. јула 1935.

[16] Канцеларија Краља бр. 7932 од 5. августа 1935.

[17] Маршалат Двора бр. 572, од 19. марта 1938. У Министарству иностраних послова и Двору знали су да нови посланик потиче из једне од најстаријих породица у Ирану. Рођен је 1893, завршио је Високу правну школу у Техерану, почео да ради у МИП-у, био аташе у Посланству Персије у Петрограду, једно време и отправник послова, био је саветник у посланствима у Стокхолму и Лондону. У МИП-у је био директор персонала, директор Архива и директор Кабинета министра иностраних послова. Од 1934. био је посланик у Хеџасу. После те мисије именован је за посланика за Балкан са седиштем у Букурешту.

ника кнеза Павла Карађорђевића^[18] (*Isto*, 1938). Посланик Могодам је, пре одласка за Техеран, посебном нотом најавио долазак новог посланика Мохсена Рајса, који је већ раније добио агреман.^[19]

Своја акредитивна писма нови посланик предао је краљевском намеснику кнезу Павлу Карађорђевићу приликом свечане аудијенције у Белом двору 18. децембра 1940. године. Предаји акредитивних писама, као што је било уобичајено, присуствовао је министар иностраних послова Александар Цинцар Марковић, који је дан раније примио копије акредитива од посланика Рајса^[20] (*Isto*, 1940).

Посланик Рајс, са до тада завидном каријером дипломате, био је као и његови претходници акредитован и у осталим балканским државама.

Провизорни Конзулат Краљевине Југославије у Техерану 1935. године

Историја српске дипломатије неизбежно је повезана са историјама пријатељских земаља и њиховом подршком. Док је Краљевина Персије између два велика рата имала своје дипломатске представнике – посланике акредитоване у Југославији, истина на нерезиденцијалној ос-

нови, Краљевина Југославија их у Персији до 1935. није имала. Идеја да се успоставе директни дипломатски односи са Техераном појавила се још средином четврте деценије XX века, и то у привредним и трговачким круговима. Инжењер Милан В. Поповић из Београда који се бавио изучавањем, истраживањем и експлоатацијом шума и рудника, у Извештају о привредним приликама у Персији, највероватније циљно рађеном за Министарство иностраних послова, наводи економске разлоге који трговинску политику могу усмерити ка тој земљи.

У веома аргументованом и детаљном извештају инжењер Поповић истиче да у Персији ради око 1.000 радника из Југославије, тврдећи да они зарађују више него у другим земљама и да су примљени „искрено, срдечно и са поштовањем“, да их цене као и остале велике народе Западне Европе. Навео је податке да се у Персији граде железничке пруге и путеви, за шта је држава обезбедила средства за наредних шест до десет година, уз могућност извоза струганог меког дрвета, цемента, конзерви и других сировина. Изнео је и идеју о оснивању југословенског грађевинског друштва за радове у Персији које би убрзо показало да има места за више разних привредних друштава. Због све већег број Југословена на раду у Ирану и вероватноће да ће се

[18] Телеграм МИП-а бр. 7588 од 15. новембра 1938.

[19] Нота на француском језику, без броја и датума.

[20] Протокол МИП-а бр. 7957 од 18. децембра 1940. Свечана аудијенција ради предаје акредитивних писама подразумевала је, између осталог, приликом доласка у Двор, постројену чету пешадије Краљеве гарде са заставом и интонирање химне земље коју представља посланик (у овом случају иранске химне), чиме је одавана почаст новом посланику. Мохсен Рајс је био дипломата од каријере, рођен 1896. у Техерану, дипломирао на Правном факултету у Женеви. У МИП-у је службовао као аташе, па секретар у Посланству Персије у Берну, на раду у МИП-у у Политичком одељењу, посланик у Берлину и Хагу, генерални секретар МИП-а, а крајем 1938. именован је за посланика у Букурешту.

додатно увећати наметнуло су питање ко ће заступати њихове интересе. Указујући на сложене персијске прописе, у Извештају се закључује да је неопходно ангажовање конзуларног чиновника или дипломатског представника који би заступао интересе југословенских држављана у Персији, јер су бројне земље са знатно мање својих држављана имале дипломатска или конзуларна представништва^[21] (АЈ, 334-220-560, 1934).

Иницијативу о отварању конзуларног представништва које би се бринуло о заштити Југословена у Персији подржало је и Министарство социјалне политике и народног здравља, које је упутило молбу министру иностраних послова да размотри то питање^[22] (*Isto*, 1934). Као привремено решење из Посланства Краљевине Југославије у Анкари упућен је на рад у Техеран један дипломатско-конзуларни чиновник да обавља послове на заштити југословенских држављана^[23] (*Isto*, 1934).

Специјалним решењем Министарства иностраних послова, Управног одељења, средином маја 1935. Радош Шћепановић, секретар Посланства КЈ у Анкари, упућен је у Техеран „да отправља дужност, тј. заштиту наших радника“^[24] (*Isto*, 1935). Већ 26. маја 1935. примљен је у

Министарству иностраних послова код помоћника министра Алија Кана Сохејлија. Шћепановић је, по инструкцијама министра иностраних послова Божидара Пурића, покренуо питање отварања Посланства Ирана у Београду уместо у Букурешту, што је у то време било актуелно.^[25]

Конзулат је био смештен у хотелу „Палас“ („Palace“, Avenia Shah, Tehran), вероватно јер нису испланирана буџетска средства, али и због његове привремености. Већ 7. октобра 1935, решењем министра иностраних послова, Шћепановић је добио налог да се врати на своју редовну дужност у Посланство у Анкари^[26] (*Isto*, 1935). Он се задржао у Техерану до краја децембра 1935, када је Министарство иностраних послова донело одлуку да се са 30. децембром укида провизорни Конзулат у Техерану. Шћепановић није добио инструкције шта да пренесе иранским властима о даљој судбини представништва, као ни упутства о томе да ли и коме треба поверити заштиту интереса југословенских држављана у овој земљи.

Провизорност Конзулата КЈ у Техерану може се разумети ако се зна да се конзулат у некој држави може отворити само на основу указа, а то подразумева и одговарајућу законску процедуру, што у овом случају није учињено.

[21] Извештај о привредним приликама Персије, јун 1934.

[22] Писмо министра социјалне политике и народног здравља, бр. 29129 од 5. јула 1934.

[23] Писмо министра социјалне политике и народног здравља, бр. 29129 од 5. јула 1934.

[24] Посланик Краљевине Југославије у Анкари Мирослав Јанковић, по инструкцијама из Београда, 21. априла 1935. упутио је Министарству иностраних послова Персије „нотификацију“ о отварању Конзулата Краљевине Југославије у Техерану, на шта је 6. маја добио позитиван одговор.

[25] Извештај Р. Шћепановића, потписаног као конзул на меморандуму „Конзулат Краљевине Југославије“, пов. бр. 6 од 8. јуна 1935.

[26] Управно одељење бр. 4254 од 7. октобра 1935.

Дипломатски односи на званичном нивоу

Прву иницијативу за успостављање званичних дипломатских односа Краљевине Персије и Краљевине Југославије покренуо је Саид Багир Кан Каземи 1933, за време боравка у Женеви, када је био персијски делегат у Друштву народа. У неформалним контактима код балканских колега интересовао се која би од држава желела да успостави директне дипломатске везе са Персијом. Иницијативу је спремно прихватила Румунија, после чега су уследили формална процедура отварања посланстава у Техерану и Букурешту и именовање посланика^[27] (АЈ, 334-689-2010, 1935). Тадашњи министар иностраних послова Краљевине Југославије Божидар Пурић дао је задатак Шћепановићу да у дипломатским оквирима ради на идеји да иранско посланство, планирано у Букурешту, буде отворено у Београду. Питање је актуелизовано у разговору са помоћником министра иностраних послова Ирана Алијем Каном Сохејлијем, по Шћепановићевом доласку у Техеран, на шта је добио одговор да је пракса у Ирану да у отварању дипломатских мисија важи реципроцитет. Другим речима – о отварању посланства Ирана у Београду може се разговарати ако Југославија

отвори своје посланство у Техерану^[28] (АЈ, 334-220-560, 1935). Иако је провизорни Конзулат у Техерану у међувремену укинут, Министарство социјалне политике и народног здравља инсистирало је на сарадњи, понајвише због могућности запошљавања великог броја радника из Југославије (за кратко време пријавило се 6.000 незапослених радника који су желели да иду на рад у Персију).

Некадашњи директор Архива Југославије Миладин Милошевић, истражујући тај период, документовао је да је тадашњи министар иностраних послова, уједно и председник Министарског савета, дао налог Министарству иностраних послова да уради шта је потребно за слање конзуларног чиновника у Техеран^[29] (*Isto*, 1936). Као могуће решење заступања интереса Југославије, док се дефинитивно не отвори конзуларно или дипломатско представништво, размишљало се да те интересе штити француско Посланство у Техерану, што је у комуникацији са владом у Паризу и договорено^[30] (*Isto*, 1936). То је значило да су француски дипломатски и конзуларни представници у Ирану посредовали „у корист југословенских држављана код локалних власти, продужавали важеће пасоше, давали путне исправе, легализовали и оверавали документа од стране југословенских држављана“, ка-

[27] Извештај конзула Р. Шћепановића о разговору са персијским министром иностраних послова Саидом Багиром Каном Каземијем, 9. августа 1935.

[28] Извештај конзула Шћепановића о разговору са помоћником министра иностраних послова Сохејлијем, пов. бр. 6 од 8. јуна 1935.

[29] Писмо Конзуларно-трговинског одељења бр. 5462 од 8. јуна 1936.

[30] Писмо Посланства КЈ у Паризу бр. 2174 од 20. јуна 1936.

ко је то наведено у писму посланику Француске у Техерану^[31] (*Isto*, 1936).

Питање заштите интереса Југословена на раду у Ирану и широке могућности запослења нових, били су разлози да држава отвори сопствено конзуларно представништво. С обзиром на све тежу економску ситуацију у свету, у Министарству иностраних послова трагало се за новим економским тржиштима. У центру привредних интереса нашла се Немачка (што је до тада била Италија), али је оцењено да би државна трговинска политика убудуће требало да се креће у три правца: према северу (скандинавске земље, Холандија, Енглеска), према југу (Шпанија) и према Блиском и Далеком истоку (Египат, Северна Африка, Сирија са Палестином и Персија). Да би се оваква оријентација реализовала, било је неопходно, поред низа фактора, отварање дипломатских и конзуларних представништава у иностранству. Приоритет су биле земље где Југославија до тада није имала ниједно представништво, пре свега Иран, Шведска и Бразил. Чињеница да Краљевина Југославија није имала дипломатска представништва у земљама Азије, осим у Турској, вероватно је била важан разлог да се дипломатско представништво отвори управо у Ирану.

На предлог председника Министарског савета и министра иностраних послова Милана Стојадиновића, краљевски намесници донели су Указ којим се отвара Отправништво послова

Краљевине Југославије у Техерану, 30. априла 1937. године^[32] (АЈ, 334-131, 1937). Указом намесника од 8. јуна 1937. за саветника Краљевског отправништва послова у Техерану постављен је Сава Спасојевић, који је до доласка на нову дужност био на раду у Министарству иностраних послова до 1. септембра 1937, када је разрешен и после неколико дана отпутовао у Техеран (АЈ, 334-192-587, пов. бр. 3308. 1937). У Техеран је стигао 2. октобра, а акредитивна писма, у којима је назначен као отправник послова, предао је 7. октобра 1937. године^[33] (АЈ, 334-192-593, 1937). Отварање Отправништва послова и почетак рада ове дипломатске мисије може се узети као датум када су успостављени директни дипломатски односи између Југославије и Ирана.

Дипломатски представници Ирана у Београду после 1945. године

Одмах након завршетка Другог светског рата у Београду је отворено дипломатско представништво Ирана у рангу Посланства. Први посланик Ирана у Југославији био је Абас Фарухар (1946–1949). Са колико озбиљности се приступало развијању и одржавању дипломатских односа илуструје и листа иранских посланика који су га наслеђивали: Хасан Пирназар (1949–1954); Мохсен Мадхат (1954–1956); Абдол Хосеин Мејкаде (1956–1960); Мохамад Али Масуд Ансари (1960–1962); Ахмад Егбал, први

[31] Бр. 6326-312 од 17. октобра 1936.

[32] Указ бр. 2187 од 30. априла 1937.

[33] Извештај о предаји акредитивних писама, У. О. пов. бр. 5808, од 16. новембра 1937.

Њ. Е. Рашид Хасан Пур Баеи

Иран и Србија: различитост која се кроз дијалог претвара у сарадњу и пријатељство

Фото: Амбасада Ирана у Републици Србији

Амбасада Ирана у Републици Србији, Београд

амбасадор Ирана у Југославији (1963–1967); Мохамад Гавам (1967–1968); Али Реза Херави Рад (1968–1972); Хомајун Сами (1972–1976); Махмуд Салехи (1976 – 1979); Реза Хашамијан (1979–1982); Махмуд Ахмадзадех Херави (1982–1986); Мохамад Џавад Асајеш (1986–1990); Насролах Каземи Камијаб је предао акредитиве 18. јануара 1991. године. Од времена избијања југословенске кризе, у Амбасади Исламске Републике Иран као отправници послова радили су: Ахмад Реза Данешкоу (1991–1994); Сејед Ахмад Хедајат

(1994–1998); Џавад Морадкан (1998–2001). Од 2001. поново је враћен амбасадор у Београд – Али Албохасани Шахреза (2001–2004); Сејед Мортеза Мир Хејдари (2005–2009), први амбасадор Исламске Републике Иран у Републици Србији; Аболгхасем Делфи (2010–2013); Маџид Фахим Пур (2013–2016); Хосеин Мола Абдолахи (2016–2020), и данас актуелни амбасадор Исламске Републике Иран Рашид Хасанпур Баеји, чији је мандат почео маја 2020. године (Milošević, 2017, str. 21).

Билатерални односи Србије и Ирана данас

Као наследница бивше Југославије, Република Србија је увек настојала да одржава и развија блиске односе са земљама као што је Исламска Република Иран. Став владајуће странке на челу са Александром Вучићем према Исламској Републици Иран веома је позитиван и тежи ка свеобухватном и обострано корисном и конструктивном развоју. Велико пријатељство потврђено је у септембру 2020. године, када је Влада Србије одлучила да становништву Ирана донира 50 хиљада јединица вакцине Спутњик.

Државна руководства међусобно квалитетно сарађују ради заузимања одређених ставова у међународним и регионалним организацијама. Пример су подршка Ирана ставу Србије на 87. заседању Генералне скупштине Интерпола (децембар 2017) у Дубаију и противљење захтеву Косова за учлањење у ову организацију,

као и подршка Ирана кандидату Владе Србије за чланство у Организацији за људска права (ССРР) за период 2021–2024. године. С друге стране, евидентно је подржавање кандидату-ре Ирана у Извршном савету за Међународни друмски саобраћај (ТИР) у јануару 2019. године у Женеви, као и подршка кандидатури Ирана за чланство у Радио-регулаторном комитету и чланству у Међународној унији за телекомуникације.

Према расположивим подацима из Републичког завода за статистику, у периоду јануар–децембар 2022. године, укупна спољнотрговинска робна размена са Ираном износила је 62,1 милион долара, што је повећање од 22,24% у односу на претходну годину, када је цифра била 50,8 милиона долара. Међутим, укупан извоз из Србије у Иран је симболичан и у 2022. години износио је свега 2,9 милиона долара, што показује да постоји много простора за нове облике економске размене и сарадње. Србија

Робна размена Србије и Ирана у периоду 2017–2022. (у млн. долара)

	2017	2018	2019	2020	2021	
ИЗВОЗ	8,9	9,8	9,2	7,0	3,0	2,9
УВОЗ	12,7	42,4	29,5	16,6	47,8	59,2
САЛДО	-3,8	-32,6	-20,3	-9,6	-44,8	-56,3
РАЗМЕНА	21,6	52,2	38,7	23,6	50,8	62,1
ПОКРИВЕНОСТ УВОЗА ИЗВОЗОМ (%)	70,1	23,1	31,2	42,2	6,3	4,9

Извор података: РЗС

Њ. Е. Рашид Хасан Пур Баен

Иран и Србија: различитост која се кроз дијалог претвара у сарадњу и пријатељство

Фото: Амбасада Ирана у Републици Србији

Председник Републике Србије Александар Вучић са амбасадором Исламске Републике Иран у Србији Рашидом Хасан Пуром приликом примопредаје акредитивних писама, Београд, мај 2020. године.

највише извози картон, кукуруз, дуван, машине за паковање и кугличне лежајеве. Истовремено, увоз је износио 59,2 милиона долара, при чему више од 60% укупног увоза чине различите врсте полистирена, а остатак чине нафта, уље и алуминијум.

О доброј билатералној сарадњи сведоче и међусобне посете великог броја делегација на различитим политичким, привредним, трговинским, културним, спортским и научним нивоима које су две земље размењивале током последњих година. На високом нивоу издваја-

18 | мо посету др Манучехра Мотакија, министра спољних послова Ирана, који је 2009. године званично посетио Београд. Мало касније министар спољних послова Србије Иван Мркић предводио је делегацију Србије која је у статусу посматрача учествовала на самиту Покрета несврстаних 30. и 31. августа 2012. године у Техерану. Континуитет сарадње на највишем дипломатском нивоу показује и чињеница да је др Али Лариџани, председник иранског парламента, званично посетио Београд у септембру 2013. године. За овај текст смо одабрали кратак преглед важнијих међусобних контаката и активности:

– Господин Ивица Дачић, актуелни министар спољних послова Србије посетио је Техеран у августу 2015. године.

– Председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић посетила је Иран у новембру 2015. године.

– Председник Републике Србије господин Томислав Николић посетио је Иран 2016. године.

– Председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић присуствовала је свечаној инаугурацији председника Исламске Републике Иран Хасана Роханија у августу 2017. године.

– Др Мохамад Џавад Зариф, бивши министар спољних послова, посетио је Београд у фебруару 2018. године.

– Одржана је 15. седница Мешовитог комитета за економску сарадњу две земље у Београду 2018. године.

– Др Али Лариџани, бивши председник иранског парламента, допутовао је у Београд 2019. године, ради званичне посете Републици

Србији и учешћа на 141. седници интерпарламентарне уније.

– Господин Никола Селаковић, министар спољних послова Србије, боравио је у званичној посети Ирану у априлу 2021. године.

– Господин Ивица Дачић, председник Народне скупштине Србије, посетио је Иран 2021. године у функцији специјалног изасланика председника Александра Вучића на церемонији инаугурације господина др Раисија, председника Исламске Републике Иран.

– Господин Махди Сафари, заменик министра спољних послова Исламске Републике Иран за економску дипломатију, предводио је делегацију Исламске Републике Иран која је посетила Београд 11. и 12. октобра 2021, ради учествовања на састанку на високом нивоу посвећеном обележавању 60. година од оснивања Покрета несврстаних земаља.

– Господин Алиреза Пеуман Пак, заменик министра индустрије, рударства и трговине и директор Организације за промоцију трговине Ирана посетио је на челу државно-привредне делегације Београд у јулу 2022, године. Том приликом је у Привредној комори Србије одржан пословни форум, који је окупио многе иранске и српске привреднике.

– Господин Али Бегери, заменик министра спољних послова Ирана, званично је посетио Београд у октобру 2022. године

– Министар спољних послова Исламске Републике Иран господин Хосеин Амир Абдолахијан посетио је Београд у децембру 2022. године.

Најважнији документи потписани између Републике Србије и Исламске Републике Иран,

Њ. Е. Рашид Хасан Пур Баеи

Иран и Србија: различитост која се кроз дијалог претвара у сарадњу и пријатељство

фото: Амбасада Ирана у Републици Србији

Азади сквер, Техеран

који представљају основу за унапређење сарадње у економској области јесу:

- Уговор о пословној сарадњи;
- Споразум о међусобној подршци и подстицању улагања (2003);
- Споразум о избегавању двоструког опорезивања (2004);
- Уговор о међународном друмском превозу путника и робе (2008);
- Споразум о сарадњи у области ветерине (размена стоке и сточних производа);
- Меморандум о разумевању о економској сарадњи на трећим тржиштима (2015);

– Меморандум о разумевању о сарадњи јавног и приватног сектора (2015);

– Меморандум о разумевању у области биљног карантина (2018);

– Споразум о сарадњи у ваздушном саобраћају (2018).

Сарадња две земље у области културе, просвете и спорта веома је развијена, а као најважније аспекте издвајамо:

– На Филолошком факултету Универзитета у Београду изучава се персијски језик као изборни предмет. Такође, на овом факултету је и основан Центар за персијске студије.

– У Националној библиотеци Исламске Републике Иран у Техерану отворен је Кутак Србије. Госпођа Тамара Вучић, супруга председника Републике Србије, током своје посете Ирану у јануару 2023. године званично је отворила овај кутак у којем се налази више стотина књига из Србије.

– Сваке године се у Београду и осталим градовима у Србији одржава више манифестација из области културе и уметности у организацији Културног центара Амбасаде Исламске Републике Иран. Навешћемо неке скорије догађаје:

- у новембру 2022. године одржана је манифестација „Недеља дечјег пријатељства Србије и Ирана“;
- у децембру 2022. године одржан је први Фестивал иранског документарног филма у Београду, док је у фебруару 2023. године у Југословенској кинотеци одржан 21. фестивал иранског филма посвећен дечијем филму.

– Размена мишљења Иранки и Српкиња на трибини под називом „Положај жена Ирана и Србије“ одржана је у јануару 2023. године.

– Сваке године се повећава број иранских студената у Србији, а већи број њих студира у Београду у оквиру пројекта Владе Републике Србије под називом „Свет у Србији“.

Интензивни дипломатски односи две пријатељске државе доказани су недавно пригодном свечаношћу, уприличеној поводом 85 година од успостављања дипломатских односа између Ср-

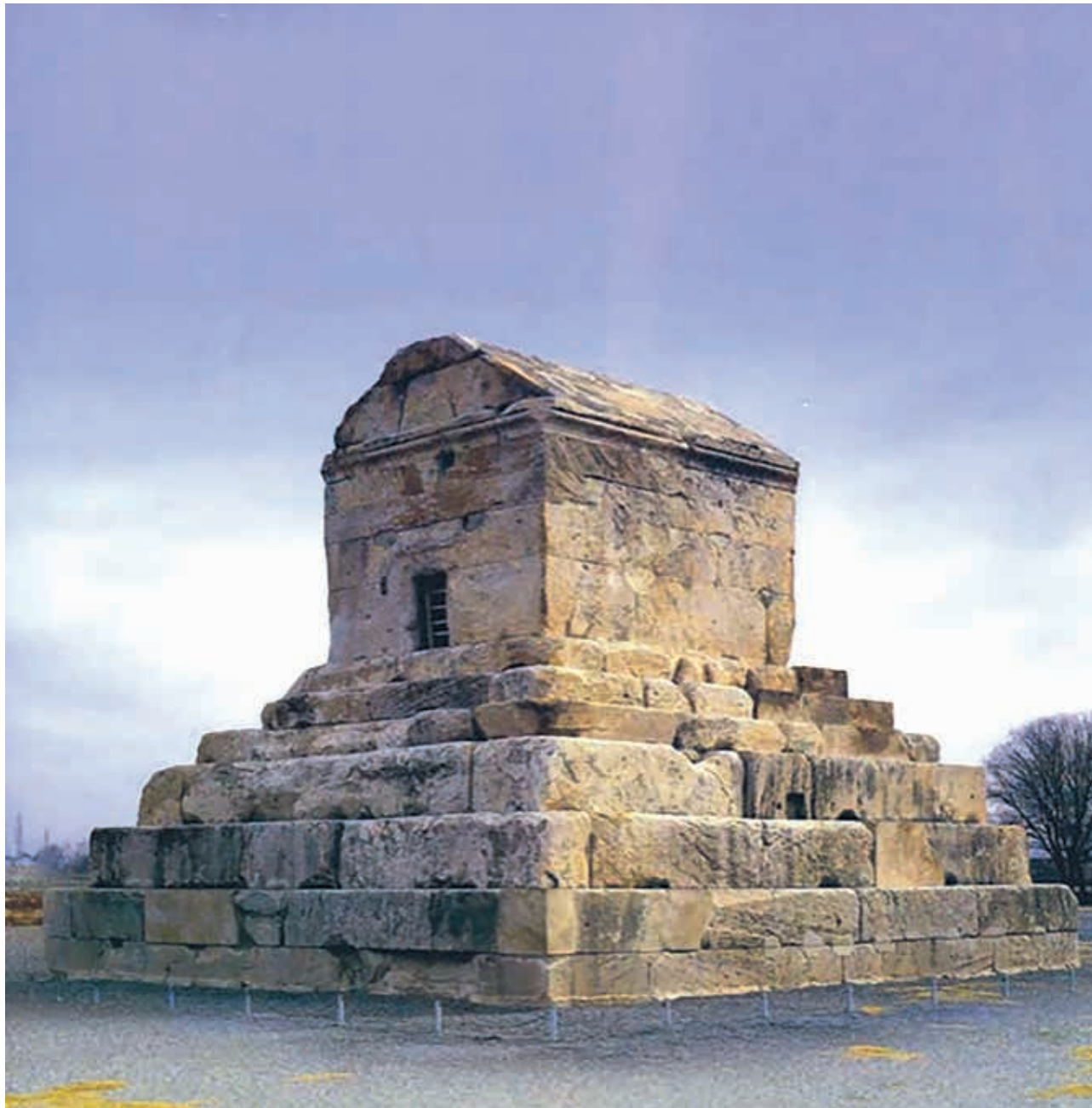
бије и Ирана, на којој су представници Поште Србије представили специјално издање поштанских марка. На пригодним маркама приказани су маузолеји – Споменик незнаном јунаку на Авали аутора Ивана Мештровића и Гробница Кира Великог у Пасаргаду у Ирану, показујући нераскидиву везу и блискост двају народа, култура и религија.

Завршна реч

Политички односи Исламске Републике Иран и Србије су добри, а карактеришу их редовни контакти званичника и узајамна подршка у међународним организацијама. Додатни квалитет односима даје и принципијелна позиција Ирана о непризнавању једнострано проглашене независности „Косова“, што на Блиском истоку има велики одјек. Очекује се да ће се сарадња и разумевање у будућности још више проширити како у областима политике и економије, тако и у областима културе и науке. Свеобухватна и још квалитетнија сарадња Ирана и Србије основа су мапе за будућност у којој је приоритет очување територијалног интегритета, уз принципијелно залагање за доследно поштовање међународног права и принципа независности, као и слободе деловања и одлучивања у међународним оквирима. Две владе су припремиле већи број међудржавних докумената, чије се потписивање планира за време званичне посете председника Вучића Ирану која се очекује током 2023. године.

Њ. Е. Рашид Хасан Пур Баеи

Иран и Србија: различитост која се кроз дијалог претвара у сарадњу и пријатељство

Маузолеј Кира Великог, Пасаргад

Фото: Амбасада Ирана у Републици Србији

Sources / Извори

Archives of Yugoslavia (AJ), Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia (395) f.2 a.j. (1919).
Archives of Yugoslavia (AJ) (KPO-334-249-661 (1921); 334-296-661 (1925); 334-689-2010 (1925; 1926; 1928; 1930; 1933; 1935; 1938; 1940); 334-220-560 (1934; 1935; 1936); 334-131 (1937); 334-192-587 - no. 3308 (1937); 334-192-593 (1937).

References / Литература

Milošević, M. (2017). *Belgrade – Tehran, 80 years of diplomatic relations, exhibition catalogue*. Beograd: Arhiv Jugoslavije; Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije; Ambasada Islamske Republike Iran u Republici Srbiji [In Serbian; English; Persian]

H. E. Rashid Hassanpor Baei

Ambassador of the Islamic Republic of Iran
to the Republic of Serbia

Iran and Serbia: difference that through dialogue turns into cooperation and friendship

Summary

Iran's approach in the diplomatic relations with Serbia is long-lasting and of strategic character, based on the respect for mutual specifics, but also on firm understanding and need for even stronger cooperation. The long history of friendship has been shaped in the fires of large wars and crises for more than a century, with intensive diplomatic relations lasting for 85 years. The absence of unresolved problems in mutual relations indicates the quality of mutually proper cooperation, the priority of which is its deepening and directing from the sphere of politics to the fields of economy, science, education, culture and sport. The principled position in defending the attitudes of international politics and independence has further strengthened the friendship between the two countries.

Keywords: diplomatic relations, politics, economy, culture, Persia, Iran, Serbia, international law

Слободан Ч. Антонић^[1]

Универзитет у Београду,
Филозофски факултет,
Одељење за социологију
Београд (Србија)

УДК 316.644:32(497.11)"2022/2023"

323.1(=163.41)

327(477)"2022"

Оригинални научни рад

Примљен: 17.03.2023.

Прихваћен: 11.04.2023.

doi: 10.5937/napredak4-43467

Украјински рат и русофобија „друге Србије“^[2]

Сажетак: У првом делу чланка даје се теоријски оквир анализе и објашњавају основни појмови. У другом делу износе се примери русофобије у текстовима неких припадника медијске и културне елите у Србији и пре отпочињања рата у Украјини. У трећем делу описује се ескалација русофобије код тог дела елите након руске интервенције у Украјини (2022). У четвртном делу даје се преглед седам истраживања јавног мњења Србије (2022–2023). Сва ова истраживања показују високи удео грађана Србије (око 80%) који се не слаже с увођењем санкција Русији. Даје се и преглед покушаја ниподаштавања ових налаза од дела русофобне елите у Србији. У петом делу описује се даља ескалација русофобије у делу елите, а у шестом делу се износи објашњење ове појаве из угла светскосистемске теорије.

Кључне речи: теорија светског система, неоимперијализам, неоколонијализам, компрадори, опслужујућа интелигенција, грађанизам, аутошовинизам

Теоријски оквир

„Друга Србија“ најчешћи је назив за *идеологију грађанизма*, коју заступа део медијске и културне елите у Србији. Реч је о свођењу друштва и државе на „уговор грађана“, односно о настојању да се сасвим искључи *нација* као елемент друштвене (државне или културне) интеграције (Stojanović, 1999; Pavlović, Antonić, 2008, str. 157–160; Antonić, 2008, str. 51–59). Препознатљива

одлика грађанизма као идеологије „друге Србије“ јесте опседнутост *српским национализмом* као главним друштвеним и политичким злом (Antonić, 2011a, str. 59–192; Vučinić, 2012). Ово становиште доводи до „духа самопорицања“ – непрестаног *самоошћуживања* и изналагања „српске кривице“ у свему: за избијање Првог светског рата, за политичке конфликте у Краљевини Југославији и за њен распад, за злочине у Другом светском рату (укључујући и геноцид

[1] santonic@f.bg.ac.rs

[2] Овај рад је урађен у оквиру истраживања које је финансијски подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Филозофском факултету Универзитета у Београду (број уговора 451-03-47/2023-01/200163).

над Србима), за политичке конфликте у СФРЈ и за њен распад, за злочине у последњим ратовима (укључујући и оне над Србима), за НАТО агресију 1999, за окупацију и отргнуће Косова, за савремене етничке конфликте у БиХ и у Црној Гори итд. (Lompar, 2022).

Екстреман облик ове идеологије је *ау-џошовинизам* – презир, непријатељство, па чак и мржња дела наше културне и медијске елите према сопственом друштву и народу (Ћириковић, 2021; Шљукић, 2020, 2018; Gordić, 2018; Avramović, 2018; Šijaković, 2018; Reljić, 2018; Radonjić, 2018; Despotović, 2018; Gajić, 2020, 2018; Vladušić, 2014). Ову појаву неки наши аутори именују и као „националнихилизам“ (Јовановић, 2009, str. 129–135), „инверзивни етнонационализам“ (Кестановић, 2001, str. 107) или као „самомржњу“ (Damjanac, 2015). Феномен *самойрезира* сопственог друштва и културе препознат је и у неким другим срединама (рецимо: Lison, 2022).

О русофобији у делу западних елита постоји развијена литература (рецимо: Šafarević, 1993; Кјежа, 2016; Metan, 2017; Diesen, 2022). Та реч, из наслова ових књига, у извесном смислу може и да завара. Фобије су ирационални и неоправдани страхови, попут страха од мишева (мусофобија) – када се бежи на сто иако је реч о створењу које нас не може појести, нити нам одгристи ногу. У случају Русије, међутим, није вероватно толико реч о фобији, колико о презиру, непријатељству, па и мржњи. Леп пример дао је Џ. Џ. Јатрас: „Москва би могла да врати Крим Украјини, допрати трупе Кијева у Донбас преко црвеног тепиха, и обеси Башара Асада за бандере у Дамаску – санкције (Вашингтона

према Москви – С. А.) и даље би остале, па чак биле и постепено појачане. Русофобни импулс који контролише америчку политику не потиче од тога *шиша* су Руси учинили, него *ко су: Russia delenda est!*“ (Jatras, 2017).

И у Србији имамо књигу која говори о русофобији код дела наше елите (Мировић, 2017). Ова појава није раширена, напротив, много је више пријатељских осећања према Русији, поготово код „обичног света“ – имајући у виду да је Русија вишеструко помагала Србима да се ослободе од Турака, да је због Србије ушла у рат с Аустроугарском, да су нам Совјети 1944. помогли у ослобођењу од немачког нацизма, као и да данас Русија одлучно брани Србију поводом питања Космета у Савету безбедности УН. Ипак, постоји више извора антирусизма у Србији.

Први извор, у последња два века, свакако је индуковање русофобије у Србији од стране Запада. Србија се на Западу доживљава као „мала, балканска Русија“, традиционално руско уприште на Балкану. Као што је већ примећено у нашој историографији, западна „србофобија је само речица која се улива у море русофобије“ (Екмеčić, 2002, str. 346). Зато се у свим антируским стратешким пројектима одвајају знатна средства за сузбијање популарности Русије управо у Србији – првенствено финансирањем отворене антируске пропаганде (Antonić, 2013, str. 50).

Други извор антирусизма је идеологија дела овдашње елите која хоће да „модернизује“ Србију, али тако што ће је *вестернизоваиши* (Antonić, 2003, str. 53–94). Та елита, која је постојала једнако у 19. као и 20. веку, постоји и

данас. Она жели да Србија преузме не само западну технологију већ и комплетне западне установе, западну културу, па чак и западни менталитет („протестантски дух“). Пошто узор којем Србија треба да тежи могу бити само западне земље – Француска или Британија у 19. веку, а ЕУ данас – Русија мора бити приказана у најгрђем светлу. Јер Русија ни за шта не може да буде узор – чак ни за уметност, културу или религију.

Трећи извор антирусизма код нас током последња два века били су динамичне политичке игре и различити парцијални интереси управљачких елита Србије (Југославије) и Русије (СССР). На пример, у 19. веку Русија је желела да обезбеди потпуно слободан пролаз кроз Босфор и Дарданеле (Нароћниќа, 2008, стр. 197–198). Зато су јој Бугари, који насељавају источни Балкан – који бисмо могли назвати вратима Истанбула – били важнији од Срба који су географски били даље, на западу. Руси су, стога, у то време преферирали Бугаре, правећи Велику Бугарску, а не Велику Србију (1878). Тиме су угрожавали српске интересе не само у Македонији него и на југоистоку Србије. Управо је то било реално тле на којем се развијала извесна хладноћа у политици Милана и Александра Обреновића према Русији (док је лични печат тој политици давала тајна конвенција кнеза Милана са Аустроугарском).

Још један пример различитих интереса свакако је титоистички и посттитоистички период (1948–1987). Титоизам Ломпар и препознаје као „антируско кретање у спољној политици и анти-српско кретање у унутрашњој“ (Ломпар, 2022b, стр. 59). У то доба, како нам показује Мирковић

(2017, стр. 181–266), знатан део јавности у Србији био је натопљен не само антисовјетском већ и антируском пропагандом. Штавише, титоистичка номенклатура, након 1948. године, у страху за власт, сурово је прогонила не само совјетофиле већ и русофиле. Књижевница Веру Ценић (1930–2020), као двадесетогодишњу студенткињу, мучили су две године на Голом отоку (1950–1951) само зато што је ишла у Совјетски дом да гледа руске филмове, зато што је волела руску књижевност и водила дневник у којем је износила интимно (не)расположење према званичној политици удаљавања од Русије (Garonja Radovanac, 2017, стр. 138). Сликара Радивој Бербаков (1925–2003) осуђен је 1980. године на две и по године затвора, које је одлежао у Сремској Митровици, због „непријатељске пропаганде“, која се, између осталог, састојала у томе што је „био необјективан у погледу руске уметности и књижевности, у том смислу што је предимензионисао вредности уметности и књижевности у СССР“, у шта се „уклапа и његова изјава да воли Русе и да му нико не може забранити да их воли“ (в. Антонић, 2011b, стр. 537–544).

Када је пак реч о савременом антирусизму у Србији, пре рата у Украјини његов основни извор била је комбинација првог и другог фактора. Овде се главне антируске манифестације крећу од (не)свесног преузимања западних идеолошких и пропагандних клишеа, преко повремене антируске кампање у прозападним медијима (рецимо, приликом посете Медведева Београду, 20. октобра 2009; Антонић, 2011a, стр. 46–49), до изразите русомржње, коју показује, као што ћемо видети, део припадника „друге Србије“.

Антирусизам у Србији пре рата у Украјини

Западни политички актери Србију често виде као „руског тројанског коња“ на Балкану (према изјави Владимира Међака, потпредседника Европског покрета у Србији; Beta, 2020b). Тај негативни стереотип, међутим, још више подгрева овдашња компрадурска (аутоколоонијална) елита. Она непрестано денунцира Србију као „кључну испоставу руске политике, не само на Балкану него и шире“, односно као „кључни фактор дестабилизације у региону, у сврху спровођења руске спољне политике“ (Bešlin, 2021). Видећемо да је, током украјинског рата, ова врста денунцијантских оптужби доживела крешендо, попут тврдњи да ће „свака великосрпска политика којој допустите да се размаше нужно завршити као русофилска“, јер је „свако великосрпство проруско“ (Bešlin у: Popoš, 2023)

Али и пре украјинског рата изношене су ничим поткрепљење тврдње да у Србији постоји „квислиншки однос према Русији“ (Samardžić, 2017k), да је „српски национализам постао тек продужена рука руског“ (Bešlin, у: Vurušić, 2020), односно да код нас делује „руска агентура“ и „екстремистичке групе под очигледном контролом српских и руских служби“ (Samardžić, 2017j). „Путинова Русија нам отима остатке ев-

ропског идентитета, економског потенцијала и здраве памети“ (Samardžić, 2017g), па је у Србији на делу – а ово је све писано 2017. а не 2022. године – „еволуција из српског шовинизма у квислиншки путинизам“ (Samardžić, 2017), тачније у „квислиншки пројекат путиновске Србије“ (исто).

Уопште, према овим потпуно произвољним и ничим образложеним тврдњама, у Србији је и пре 2022. године била на делу „руска ратнохушкачка пропаганда“ (Samardžić, 2017a), а „медији и интелигенција, након Велике Србије, смислили су идеју руске губерније“ (Samardžić, 2017e) – као део „издајничког деловања државних служби, доминантне 'интелигенције' и кругова у СПЦ“ (Samardžić, 2017b). Тврдило се да су „српски русофили заправо класична пета колона и потенцијални квислинзи, били плаћени или неплаћени“ (Tiago Stanković, 2020). Наглашавало се да су Руси, наводно, криви за све лоше што се Србима десило: руска тајна служба, Охрана, тобоже стоји иза главних атентата у српској историји – рецимо, иза убиства књаза Данила у Котору 1860, иза убиства кнеза Михаила у Београду 1868, иза убиства Александра Обреновића у Београду 1903. и, наравно, иза убиства Зорана Ђинђића у Београду 2003. (Prokić, у: Peščanik, 2007, str. 28)^[3]. Такође, тврдило се да је „царистичка Русија увукла Србију у Први светски рат“ (Samardžić,

[3] И Срђа Поповић мисли да атентат на Ђинђића стоји у некој вези са спољнополитичким заокретом Србије ка Русији (Peščanik, 2007: 172). Исто тврди и Никола Самарџић: „Коштуница, Руси, Тијанић, Земунци и најсмрдљивија београдска чаршија су убијали Ђинђића и реформе“ (Samardžić, 2017m). „Убиство премијера Ђинђића било је први корак у враћању Србије у совјетску орбиту“ (Samardžić, 2017f).

2017g), а да су за албанску побуну на Косову 1981. и распад Југославије 1992. криви заправо Руси.^[4] И тако, пошто „нема те грдобе и ужаса у Европи, а и шире, иза које овако или онако не стоји Кремљ“ (Рапчић, 2019), закључивало се да је „време да Србија рашчисти са Русијом и да се окрене Западу“ (Olenik, у: Beta, 2020a).

Такође, с обзиром на то да „Путинов режим препознаје мушкарце као олигархе и мужике, а жене као курве или бабушке“ (Samardžić, 2017m), те како „московски газда притиска Србију да се управо она одметне од демократског међународног поретка“ (Samardžić у: Којчић, 2017), за Србију је, тврдило се, „ЕУ интеграција приоритет – како не бисмо (сви ми у Србији) постали крчма мужика, бабушки и курви“ (Samardžić, 2017m). У Србији, наводно, „половина министара као да је прошверцована таљигама из Доњецке републике“ (Samardžić, 2017d), при чему „’ослонац’ на Русију разара наше демократске институције, уводи нас у зоне сумњивог финансијског и политичког капитала“ (Samardžić, 2017g) и доводи до „патолошке *совјејофилије*, али и издајничког деловања државних служби, доминантне ’интелигенције’ и кругова у СПЦ“ (Samardžić, 2017b).

Наравно да за овакву идеологију ниједна друга приватизација у Србији није упитна – са-

мо је проблем „квислиншко-лоповска предаја НИС-а“ (Samardžić, 2017l). А ту је и „Путинов шпијунски центар, смештен у Нишу, намењен неговању злочиначких традиција и рушењу крхких демократија у суседству“ (Samardžić, 2017e). Будући да у Србији „од 2004. медији под надзором сваке владе припремају јавно мњење не само за нове сукобе са суседима, него и за *Трећи свејски рай* који ћемо војевати на страни Русије, Кине, Северне Кореје, Кубе и Венецуеле“ (Samardžić, 2017h), аутор се пита „како ће Вучић да Србију у нарастајућем међународном сукобу преведе на победничку страну“ – и то „у сукобу који је тако неопходан да се раздвоји жито од кукоља“ (Samardžić, 2017d).

Русија и Кина су, за овакво мишљење, неупитно „чиниоци светског нереда“ – будући да „годишњи збир жртава државно-партијског терора у Русији и Кини готово да је једнак жртвама Маутхаузена“ (Samardžić, 2017i). Отуда, ако се Београд – који је иначе „смрдљива курдско-цинцарска касаба“ (Samardžić, 2017c) – одлучи за Русију, ту „’геополитичку’ наказу“ (Samardžić, 2017c), а која „не зна како да се избори са својом величином“ (Samardžić, 2017g), „Србија ће остати балкански ДДР, док очекује лака и ’коначна’ решења. И Црвену армију“ (Samardžić, 2017a). Као предохрана таквом раз-

[4] „Бешлин (Миливој) рекао је да су једино Руси ’размишљали о разградњи Југославије.’ ’Совјети су ти,’ каже Бешлин, ’и то никад нећете у Србији чути, Руси су стално веровали да ће Југославија да се врати у лагер, али да су после смене Александра Ранковића 1966. године дефинитивно дошли до става да се Југославија никада неће вратити у лагер. Тада почињу да говоре: хајдемо да идемо на то, да Хрватска и Словенија иду на запад, а оно све даље је наша интересна сфера. Као што ћемо једног дана сазнати да после Титове смрти, 1981. године, постоје озбиљне информације да су, заправо, подстакли ту (албанску – С. А.) побуну, јер су знали да је то фитиљ преко кога се најлакше може запалити Југославија“ (GDF, 2019).

воју догађаја, својски је рађено на демонизацији Путина. И пре уласка руске војске у Украјину, *Данас* је, рецимо, имао наслове: „Крваве руке Владимира Путина“ (Šundić Mihovilović, 2022a), „Постоје реалне шансе да Путин постане осуђе-ни ратни злочинац“ (Šundić Mihovilović, 2022b), или „Вечито лизање руског длана“ (мисли се на Србе; D. B., 2020).

У овој малигној антирусској пропаганди препознајемо дубоко непријатељство како према Русији, тако и према самој Србији, као сувереној националној држави. Но, проблем је у томе што Срби несумњиво воле Русе. Према истраживањима самих атлантиста, рађених у раздобљу кад су и објављивани ови денунцијаторски чланци, 72% грађана Србије сматрало је да је утицај Русије код нас добар за Србију, 68% да је утицај ЕУ лош, а 59% да је утицај САД рђав (Bjeloš, Vuksanović, Šterić, 2020, str. 13). У случају рата НАТО против Русије, показивала су та истраживања, симпатије Срба очигледно би биле на страни Руса. А то би се могло, мада привремено, неутралисати једино озбиљном политичком репресијом, укључујући и суспензијом демократских установа и уставног поретка. Из цитата које сам навео види се да је кандидата, који су били спремни да обаве тај посао, међу нашом компрадорском елитом било доста. Међутим, отпор диктату Запада није био мали, поготово што је највише противника Вашингтона и Брисела било међу млађим, урбаном светом (*ibid.*, str. 7).

И премда се русофобна пропаганда, вођена пре 2022, показала ипак неспособном да озбиљније обликује наше јавно мњење, она се с почетком рата на Украјини само интензивирала.

Почетак рата у Украјини и антируска пропаганда „друге Србије“

Интервенција Русије у Украјини иначе је покренула праву хистерију у медијима широм ЕУ и САД. Путин је одмах назван „Хитлером 21. века“ (Forrest, 2022; Moore, 2022; Snyder, 2022), поставши „лопов, разбојник, убица и лажов“ (тако се о Путину говорило у немачким и аустријским медијима; Кнежевић, 2022). Завладала је права „култура згражавања, која као олуја брише из јавности свако другачије мишљење – више се не разговара, већ згражава“ (*ibid.*).

Хистерија се убрзо претворила у линч. Европа се вратила на средњовековну концепцију колективног кажњавања. Најављена је „заплена имовине руске елите“ (*Politika*, 2022a), „финансијски рат против Русије“ до „колапса руске економије“ (Tanjug, 2022), почело је отпуштање Руса који одбијају да осуде своју земљу (Savage, 2022), раширило се „малтретирање деце руског порекла у вртићима и школама“ (Pavlović, 2022), покренуто је избацивање Руса из свих спортова (Marković, 2022), па су чак и сироте руске мачке искључене из међународних такмичења и доделе педигреа (Manley, 2022).

У Србији су, као што смо видели, компрадорски пропагандисти већ били преузели западну матрицу „демонизовања Русије и хитлеризације Путина“ (Trifković, 2021). Сада као да су све кочнице попустиле. N1 је у наслов ставио запажање Ненада Чанка: „Путин почео напад истог дана када је Хитлер представио свој програм“ (Beta, 2022). Ал-џезира је, такође у наслову, истакла упозорење Милорада

Поповића: „Московски фашизам прети Западном Балкану“ (Agić, 2022). А Теофил Панчић је улазак у Украјину упоредио с инвазијом „на мирну Пољску 1939.“ (Pančić, 2022).

Томислав Марковић је, такође на Ал-џезири, добио наслов којим је истакнута његова синапса: „Ко се руга жртвама Сребренице, тај се радује и мртвима у Украјини“ (Marković, 2022a). А држећи се исте матрице, једна чланица ГО ДС, уз подршку своје странке,^[5] затражила је у *Данасу* да се „филм супержене Јасмиле Жбанић *Quo Vadis Aida?*“ одмах прикаже на РТС-у (Jevtić, 2022). Јер, по тој логици, Руси су Срби, а Украјина Сребреница. Марковић се прославио и чланком „Смрт фашизму, слава Украјини!“ (Marković, 2022c). То је исто као да је рекао „Смрт фашизму, за дом спремни!“ Јер, „слава Украјини“ поздрав је Савеза украјинских фашиста, из 20-их (Rossoliński-Liebe, 2015, str. 30), а под том лозинком су укронацисти током Другог светског рата извршили геноцид над Пољацима и Јеврејима (Piotrowski, 2000). Марковић је „руски фашизам“ и „повампирено кукасто зло“ повезао с „овдашњим путиноидима“ и „руско-колоницима“, поименице прозвавши Владимира Димитријевића, Ђорђа Вукадиновића и Емира Кустурицу – чији је ангажман у академском позоришту Руске војске изједначио с прикључењем „Вермахтовом позоришту, 1. септембра 1939. године, на позив Вилхелма Кајтела“ (Marković, 2022c).

Најкреативнији су били колумнисти Пешчаника. Један од њих је одмах подвукао да су „Срби у Путину листом препознали свог Милошевића“, а како су Срби свагда „одобравали разарања Вуковара и Дубровника, три године бомбардовања Сарајева, стотине побијене сарајевске деце, геноцид у источној Босни, протеривање милион становника Косова“, сада су, ето, одушевљени што ће Путин „омогућити нашој врлој омладини да доврши ствар у Сарајеву и на Косову – зато је Србија листом уз Путина“ (Rak, 2022). Други Пешчаников гост коментатор, из Украјине, устврдио је да „руски диверзанти у цивилним оделима улазе у мирне украјинске градове и тероришу их“, да се „Руси у нашим градовима појављују у белим лекарским мантилима, у униформама наших ватрогасаца и спасилаца, подмећу mine у цивилне зграде и заробљавају цивиле“, упоредивши то с „филмом *Alien*, кад непријатељ скаче на тебе из сваког ћошка, као зомби заражен непознатим вирусом“. „Ово је борба са зомбијима који су без разлога одлучили да нам униште животе“, закључио је овај коментатор Пешчаника (Ljurka, 2022).

Још креативнији је био Пешчаников књижевни теоретичар, познат по томе да је, својевремено (Jakovljević, 2020), приписао Добрици Ћосићу речи његовог фикционог књижевног лика (Ćosić, 2017, str. 96–97) о Србима као патолошким лажовима. Он је сад оптужио бео-

[5] На твитер налогу Демократске странке, од 1. марта 2022, стајало је: „Елена Ковалскаја је јача од нуклеарне силе, јача је од страха. Наше друштво – није, јер да јесте филм Супержене Јасмиле Жбанић *Quo Vadis Aida?* не би био доступан само на онлајн платформи, а РТС не би ћутао...“ (<https://sn.rs/br4uу>). Елена Ковалскаја је била директорка једног московског позоришта која је поднела оставку у знак протеста против напада на Украјину.

градски споменик Стефану Немањи да, ни мање ни више, „обележава и обзнањује постављање у вазалски однос [...] Србије у односу на петроимперију с истока Европе“. Тај споменик заправо је „камен међаш једне петроимперије“, као и „други руски пројекти“, попут „помоћи Русије у завршавању цркве Светог Саве“. Пешчаников коментатор подсетио је да су „дуго остали нејасни прави разлози Кустуричиног промовисања“ споменика Немањи, али сад кад је Кустурица позван за редитеља у руски Војни театар, коначно је раскринкан „овај филмација, предузимач и самоуки урбаниста“ (Jakovljević, 2022).

Како је, међутим, руска интервенција у Украјини трајала, тако се и настављала и ширила антируска пропагандна хистерија. На Западу је Фејсбук дозволио постове у којима се позива на насиље против Руса (Vengattil and Culliford, 2022), а у Украјини се на ТВ већ отворено позивало на „касапљење“ руске деце (Marković, 2022). Пленила се руска имовина на сваком кораку (Tanjug, 2022b), а Украјина је чак донела закон којим се Русима одузимају буквално сва имовина и сав новац (Закон України, 2022). На конференцији за штампу у Белој кући новинари су се утркивали ко ће више да нападне Бајденову администрацију због тога што већ једном не уведе „забрану лета над Украјином“ (Intercept, 2022) – иако је Русија јасно рекла да би то значило објаву рата (Beta – AP, 2022).

И у Србији су делови аутоколонијалне елите покушавали да наметну „културу поништавања“. Стеван Дојчиновић (KRIK) позвао је „независне медије да кенселују про-Путин трола Ђорђа Вукадиновића, који добија невероватно

велики простор у медијима“ (Dojčinović, 2022). Томислав Марковић направио је први списак за поништавање на који је, осим Вукадиновића, поименице ставио још и Љубинку Милинчић, Млађана Ђорђевића и академика САНУ Наталију Нарочницку (Marković, 2022d). Пешчаников коментатор задужен за СПЦ без икаквих аргумената оптужио је епископа бачког Иринеја да је „корифеј антизападњаштва у СПЦ-у и велики промотер политике Владимира Путина у Србији“ (Veljković, 2022). Биљана Србљановић изјавила је да је „против доласка Никите Михалкова на ФЕСТ“, додавши „да не би сарађивала с људима који су за Путина“: „Ја сам против НАТО зато што сам пацифисткиња“, објаснила је, али је НАТО земљама поводом Украјине поручила: „Помозите људима војно!“ (Tanjug, 2022a). И Никола Крстић објавио је да су „сви који данас (у Србији) навијају за Русију најобичнији издајници и исти они који су изводили ђаке из школе да их нацисти стрељају“ (Крстић, 2022).

Гори од појединачног таргетирања био је нови талас аутошовинистичке дехуманизације Срба, те њихове денунцијације као „путинофила“. Србљановићка, објашњавајући зашто су се Срби „много обрукали (проруским – С. А.) демонстрацијама у петак“, које су биле „подршка Путину и рату“ („То је ужасно!“, каже она), с презиром је констатовала да у Србији „има јако много људи који су за Русију“ (Tanjug, 2022a). Дарио Хајрић објаснио је да је „у Србији изражена русофилија, која се претходних дана манифестовала јавном подршком руској окупацији Украјине“ (Најрић, 2022), а Динко Грухоњић је исприповедао по његовом мишљењу страшну

причу: „Колегиница с једне телевизије пожалила се: 'Два сата сам ходала Београдом да бих у анкети добила барем једног испитаника који осуђује Путинову агресију на Украјину, а наша сам само једну саговорницу – страну туристкињу'" (Gruhonjić, 2022a). „Србија је на страни Путинове Русије“, згрожен је Грухоњић, јер у њој данас „грађани по фејсбуцима каче кукасти крст нашега доба – слово Z“, ту је и „руља с протеста у знак подршке Путину“, па Грухоњић закључује да је „о фашизму овде реч!“. Русофилија „обичних“ људи је само још једна потврда старе тезе овог аутора да је српско друштво, с обе стране Дрине, „фашистичко“: с једне стране, по мишљењу Грухоњића, „Бањалуком и данас управљају фашисти“, а с друге, „Вучић већ годинама спроводи класичну фашистичку превару: милитаризује друштво припремајући га за рат“ (*isto*).

Грађани Србије против русофобије

Истраживања јавног мњења рађена одмах на почетку рата у Украјини показала су да су грађани Србије били листом против увођења санкција Русији. По истраживању НСПМ (мај 2022), против санкција Русији било је 82% грађана Србије, за увођење санкција 7%, док 11% није имало став (NSPM, 2022a). Ако дакле одбијемо оне који немају мишљење, то је статистички, међу изјашњенима, више од 90% људи који су против санкција Русији – што је, готово, једнодушност.

Непосредно пре НСПМ, урађено је истраживање тзв. Института за европске послове (није у питању прави институт, већ НВО). До-

бијен је резултат по коме је 76% грађана Србије против санкција Русији, а такође 76% испитаника тврди да нам је Русија пријатељ (Glas Amerike, 2022). Недељу дана после истраживања НСПМ, објављена је и Демостатова сондажа. Она је показала да је 71% испитаника против санкција Русији, да читавих 21% грађана Србије сматра да наша земља треба да стане отворено на страну Русије, а чак 50% њих сматра да Србија не треба да се придружи антируском табору ЕУ/НАТО земаља чак ни по цену санкција и несташица – односно, свега што подсећа на деведесете године (Mihailović, 2022).

Ово је био важан налаз, будући да у Србији компрадорски пропагандисти непрекидно настоје да заплаше грађане „враћањем у деведесете“ – које ће се, тобоже, десити ако се у било чему супротставимо вољи Брисела или Вашингтона. Али, и поред тог застрашивања, видимо знатан проценат оних који остају при чврстом ставу да Русији не треба уводити санкције чак ни по цену „повратка у деведесете“.

И треће истраживање, објављено два дана пре Демостатовог, које је урадила ЦРТА, показало је да 72% испитаника сматра да су за рат у Украјини криви Запад и Украјина, 72% сматра да је Русија морала да интервенише због ширења НАТО на исток, а чак 83% испитаника било је против санкција Русији – што је већи проценат него код НСПМ (Šljukić Vandović, 2022). Дакле, истраживање НСПМ, које је у „другој Србији“ дочекано са извесном скепсом и подсмехом, показало се као релевантно.

У том светлу ваља посматрати и истраживање НСПМ чији су резултати саопштени 1. новембра 2022. (NSPM, 2022b). У односу на прво

њихово истраживање прошло је пола године, при чему су, у међувремену, и поједини таблоиди о рату у Украјини почели да извештавају амбивалентно, преносећи често украјинску пропаганду и дезинформације НАТО стране (рецимо, *Srpski telegraf*^[6]). Међутим, и ово истраживање НСПМ показало је да је 81% грађана Србије против санкција Русији, 83% је против чланства Србије у НАТО (само 4% је за улазак у НАТО), а чак је 80% испитаника против уласка у ЕУ ако то мора бити плаћено давањем Косова заузврат (NSPM, 2022b).

32 | Коначно, ту је и истраживање НСПМ из јануара 2023. године: увођењу санкција Русији противило се 80% грађана, против уласка Србије у НАТО било је 84% испитаника, а уколико би услов за прикључење ЕУ било признање независности „Косова“, против уласка по ту цену било би 79% анкетираних (NSPM, 2023). Очигледно, на делу је доста чврсто опредељење грађана Србије, импресивно по уделу у бирачком телу – што политичари не могу а да не узму у обзир приликом доношења одлука.

На крају, треба споменути и једно британско истраживање, рађено у септембру 2022, важно по томе да је имало највећи грозд питања везан за увођење санкција Русији (Ivanov and Laruelle, 2022). Против увођења санкција Русији изјаснило се 79% грађана Србије (не зна 9% одсто, за 12%; Ivanov and Laruelle, 2022, str. 28). Уколико би Србија за увођење санкција Русији добила убрзани улазак у ЕУ, то не би

нимало утицало на став грађана Србије: против санкција у том случају било би 81% испитаника (а „за“ би било 6%). Уколико би Запад обезбедио Србији значајну финансијску помоћ, удео противника санкција пао би само на 79% („за“ би било 9%). Уколико би Запад, у замену за санкције Русији, престао да притиска Србију да призна тзв. Косово, удео противника санкција пао би само на 74% („за“ би било 14%). Уз ове „шаргарепе“, уследиле су и опције везане за евентуалне претње. Ако би Запад запретио својим санкцијама Србији, удео противника санкција Русији остаје високих 70% (за 17%); ако ЕУ запрети враћањем виза, удео противника санкција Русији остаје високих 77% (за 13%); ако ЕУ запрети укидањем фондова: против санкција остаје чак 76% (за 12%); ако Запад запрети повлачењем инвестиција: против санкција Русији остаје читавих 73% (за 15%; Ivanov and Laruelle, 2022, str. 29).

И остали налази овог истраживања веома су слични налазима НСПМ: 85% испитаника криви НАТО за сукоб у Украјини (Ivanov and Laruelle, 2022, str. 30). Против уласка у НАТО је 79% испитаника (Ivanov and Laruelle, 2022, str. 31), а када је у питању ослањање на велике земље у међународној политици, 54% испитаника у Србији је да то буде Русија, 27% ЕУ, 10% Кина, 2% Француска, 1% САД и 1% Велика Британија (Ivanov and Laruelle, 2022, str. 32).

Јасно је да постоји не само високо него и веома *чврсто* противљење грађана Србије

[6] „Таблоид *Srpski telegraf* налазио се у дилеми како писати о председнику Русије: у појединим текстовима су позитивно писали о њему наводећи да ће `сломити` противнике, али су затим оштро објављивали да `пуни цепове док људи гину`“ (Vučić, Ljubičić i Radojević, 2022).

увођењу санкција Русији. Овакво већинско опредељење наших грађана овдашњи прозападни медији, међутим, настојали су да амортизују, забашуре и омаловаже. Прва тактика била је да се каже да то није тачно. Али, видели смо да су и агенције блиске западном светоназору добијале исте или сличне резултате – тако да ова тактика није била особито уверљива. Једна од подваријанти овог негаторског аргумента била је реторички трик који почива на чисто правном формализму: „Шта има да питамо народ шта он мисли, Русија је напала Украјину, а не обрнуто, значи Русија је агресор и зато морамо да јој уведемо санкције.“ Структурално, овај аргумент је исти као да се пита ко је кога напао 3. септембра 1939. године. Јер тог датума није нацистичка Немачка објавила рат Енглеској и Француској, већ је било обратно. Али, кривац за рат се не може одредити само на основу једног датума, извађеног из контекста.

Друга тактика била је да се устврди како је већинско расположење јавног мњења у Србији против увођења санкција Русији резултат „доминације руске пропаганде у Србији“. Дарио Хајрић је, рецимо, објашњавао да је „изражена русофилија у Србији“ последица „деценија руске пропаганде“. „Ако бисмо били озбиљна држава“, тумачио је он, „а која би истражила токове новца, сигуран сам да бисмо открили веома занимљиве ствари“: „Русија на свом платном списку у Србији има многе организације које заступају руске интересе“, а „СПС дословно функционише као експонент проруских интереса на Балкану“ (Најрић, 2022). Исто је тврдила и Биљана Србљановић, која истиче да је „проблем што је већина јавног мњења (у Србији) инструисана проруским

и руским медијима“, попут „Спутњика, Раша тудеј, Балканинфо и Србининфо“ (Тапјуг, 2022а). С тим се слаже и Томислав Марковић, који напомиње да, наводно, „кремаљска пропаганда у Србији траје несметано већ деценијама“, односно да се код нас „већина медија понаша као да су део кремаљске ратне машинерије под директном командом диктатора Путина“ (Marković, 2022d). Чедомир Стојковић чак каже да је руска „информативна окупације Србије протеклих десет година вештачки креирала јавно мњење“ (Živanović, 2022).

Међутим, у тобожњу доминацију руске пропаганде у Србији „већ деценијама“ могу да верују само они који протеклих двадесетак година нису живели овде. Јер само једна америчка агенција (USAID), према сопственим подацима, у медије Србије и у овдашње НВО, од 2001. до 2019, уложила је 140 милиона долара (Komarčević, 2022). Тешко да је Русија, у истом раздобљу, уложила и један долар у српске медије – осим што су сразмерно скоро основана два руска, претежно интернет медија: Спуњик и РТ Балкан. Већинско проруско опредељење грађана Србије није последица никакве „кремаљске пропаганде“, већ њиховог вишедеценијског искуства са Западом и гажењем наших елементарних националних интереса – од санкција (1992–2000), преко НАТО агресије (1999), до подршке сецесији Албанаца на Космету (од 1999. – до данас).

И трећа тактика омаловажавања већинског расположења јавног мњења у Србији против увођења санкција Русији била је тврђња: „Зар ћемо да слушамо шта мисле људи који су, већином, необразовани и неинформисани? Да

питате ђаке да ли треба избацити математику, 80 одсто њих би то тражило. У неким стварима се већина не пита“ (адвокат Чедомир Стојковић у више ТВ наступа). Природа овог аргумента је да се грађани третирају као малолетници, којима треба старатељ. Но, грађани Србије нису првачићи, који о свету мало шта знају – они, када су у питању санкције и политика Вашингтона и Брисела, имају непосредно историјско искуство. Србија је 1992–2000. прошла кроз оно кроз шта данас великим делом пролази и Русија – санкције, медијску манипулацију, пропагандни шиболет, дехуманизацију целог народа и његове културе... (Vuković, 2018; Šuvaković, 2020; 2019). Грађани се тога добро сећају, њима не треба руска пропаганда да у овој ситуацији препознају на чијој је страни правда, нити им треба старатељ који ће уместо њих да одлучује.

Крешендо антируске пропаганде

С одмицањем рата дошло је до ширења „креативности“ у русофобној пропаганди „друге Србије“. Ал-џазирин колумниста Томислав Марковић открио је постојање наводног „Путиновог плана за геноцид над Украјинцима“. Он је тврдио да се „на руским телевизијама често може чути да Украјину треба збрисати једном заувек“, да је „сваки Украјинац који одбија да призна да је Рус, за кремаљску пропаганду нациста“, те да је „логика званичне кремаљске пропаганде – само мртав Украјинац је добар Украјинац“ (Marković, 2022b). Аутор даље тврди да Руси буквално желе да истребе Украјинце, да их све побију, и да зато „руска војска убија украјинску децу бомбама и гранатама, док настоји

да збрише Украјинце с овог света“. Иза таквог понашања лежи некакав фантастичан „план и програм геноцида“, па се „масовно убијање цивила, рушење цркава, затирање читавих градова, разарања надреалних размера – уклапају у план тоталног уништења“. Наравно, „руска војска у Украјини убија и Јевреје који су преживели Холокауст и руши споменике посвећене Холокаусту“ (*isto*). У којој мери је реч о фантастичним измишљотинама показује чињеница да су чак и медији у САД у то време признавали да „нема доказа да Русија намерно гађа цивиле“ – „заправо, Руси би могли поубијати на хиљаде цивила само кад би то хтели“ (Lauria, 2022). „Извори из Пентагона потврђују да Русија, приликом опкољавања градова, отвара хуманитарне коридоре за цивиле, оставља цивилну инфраструктуру нетакнуту (воду, струју, телефонију и интернет), покушавајући да избегне што више цивилних жртава“ (*isto*).

И док се у Марковићевом чланку дехуманизују Руси, код Алексеја Кишјухаса имамо дехуманизацију грађана Србије, а поводом њиховог става према украјинском рату. Он каже да саосећање са страдалима имају „и неандерталци и шимпанзе“, да су „људи чак и у каменом добу саосећали“, да данас „свет упадљиво саосећа с Украјинцима“. Али, само „грађани Србије су неосетљиви на страдање и патњу грађана Украјине“. Како би протумачио овај изузетак, Кишјухас нуди два могућа објашњења, оба негативна по грађане Србије: 1) српска „држава и њена идеологија национализма угушили су нашу урођену емпатију“, 2) „и ми смо сами оваква зверства и непочинства чинили, или за њих навијали, само по Хрватској и Босни“. Чланак се завршава ув-

редљивим реторичким питањем: „Да ли је нама, људима у Србији, жао људских жртава? И зашто није?“ (Kišjuhas, 2022a).

Док нас је у овом чланку Кишјухас прогласио јединственим светским феноменом, у свом другом тексту грађане Србије представља као народ кукавица. „Београд је кукавичко, запуштено и јефтино парче руског света“, каже он. „Да Путин окупира Србију, самозване патриоте би пишнуле у гаће од задовољства“, јер „у руској инвазији проналазе своју давно заборављену ерекцију“. „Дословно цео слободни свет се удружио у униsonoј и недвосмисленој осуди руске инвазије“, пише Кишјухас, а „шта ми чекамо?“ – „зашто се коначно не сврстамо уз Украјину, па и НАТО?“ (Kišjuhas, 2022b). Уместо тога, вајка се Кишјухас, „ми, једини у Европи, подмукло и ратнопрофитерски не укидамо авио-саобраћај с Москвом“, а „у ТВ програму *Реч на реч* (РТС, 2022; С. А.), чак пет рускоколониша подржавају Русију против усамљеног и мученог Лутовца“ (Kišjuhas, 2022b; ти „рускоколониши“ били су из пет странака, три опозиционе и две владајуће: ДЈБ, ДСС, Заветника, СПС и СНС).

Видимо коришћење типичног проганадног израза „слободни свет“ – баш у истом значењу у ком га је употребио и јастреб америчких конзервативаца Џон Мекејн, који је на Мајдану у децембру 2013. узвикнуо: „Украјински народе, куцнуо је час, слободни свет је с вама!“ (Radia, 2013). Тај „слободни свет“ заправо је империјални центар светског система екстракције рада, капитала и сировина с већег дела планете (Antonić, 2022b). А то колико је посреди „цео свет“ показује податак да „од 233 суверене земље или региона, 185 није увело санкције Русији“ (CGTN, 2022),

односно да „шест пута више људи живи у земљама које нису увеле санкције, него у онима које су то учиниле“ (EPRC, 2022). Чак и у *Њузвику* се може прочитати да „90% света не следи нас (САД – С. А.) по питању Украјине“ (Gfoeller and Rundell, 2022).

Биљана Србљановић је пак написала да „Русија врши стравичан злочин пред нашим очима, налик на онај који су српске снаге вршиле у Босни и на Косову“ (Србљановић, 2022), као кад је, усред НАТО бомбардовања Србије (1999), завапила у *Гардијану* „да нам треба српска денацификација (Serbian denazification) – иначе смо осуђени на пропаст заувек“ (Srbljanovic, 1999). Драган Поповић, корифеј нашег НВО сектора, каже да „у Украјини постоје неки људи који су нацисти као и у било којој другој земљи на свету“, да „Путинов режим већ годинама помаже готово сваки фашистички покрет на планети“, те да „борбом против Путинове агресије Украјина данас брани антифашизам“ (Poročić, 2022). Земља у којој војни лекар јавно прича о кастрацији ратних заробљеника (*Politika*, 2022b), у којој ТВ водитељ позива на „касапљење“ руске деце – цитирајући Ајхмана (Marković, 2022), земља у којој руља везује Роме за стубове, уз масовно злостављање цивила, чак деце (Черњишов, 2022) – а да не говоримо о злочинима над руским заробљеницима (Logičно, 2022), земља у којој елитна војна јединица има истетовиране нацистичке знаке, а званични поздрав је фашистичка јавка из Другог светског рата (Rossoliński-Liebe, 2015, str. 30) – то је, према Поповићу, земља у којој „постоје нацисти као у било којој другој земљи на свету“, а која „данас брани антифашизам“?

За Динка Грухоњића Путин је „21-вековни

Адолф Хитлер“ (у: Ljubčić, 2022), а Србија руска „пета колона у Европи“ (Gruhonjić, 2022b). За Николу Самарцића „Путин је лажов“, будући да, наводно, „затвара или убија све који изговарају истину“ (Samardžić, 2022). Весна Пешић тврди да у Русији влада „неонацистички режим председника Путина“ (Pešić, 2022), а Дејан Илић да „руска војска редом убија житеље Украјине под изговором да су нацисти“, док је Лавров право „чудовиште“ (Pić, 2022). Алексеј Кишјухас објашњава да се све то дешава „зато што један опскурни диктатор и националиста Владимир Путин сматра да Украјина није држава, и да не сме да припада Западу“ (Kišjuhas, 2023). Миловоје Бешлин каже да „Русија заиста држи Србију у некој врсти окова који се тичу, пре свега, руских обавештајних служби“, те да је „Београд центар руске обавештајне службе у региону“ (у Ропoš, 2023). А, у складу са истим уверењем, Чедомир Стојковић и *Група Октобар* праве „листу агената Путиновог режима у Србији“, на којој се, у марту 2023, налази „67 агената“; ту су политичари, новинари, али и универзитетски професори: Коста Чавошки, Милош Ковић, Слободан Самарцић, Бранислав Ристивојевић, Душан Пророковић, Слободан Антонић, Чедомир Антић, Илија Кајтез, Радомир Милашиновић, Драган Петровић... (ГО, 2022). Стојковић, наравно, не износи никакве аргументе за стављање било које јавне личности на овај својерсни „списак за одстрел“.

Закључак

Објашњење русофобије дела припадника наше медијске и културне елите састоји се из два

дела. Први део објашњења је њихова компрадорска или аутоколонијална функција везана за остварење интереса Запада, као језгра светског капиталистичког система, у структуралној колонији каква је Србија (Antonić, 2022a; 2022b). У том смислу, овај део опслужујуће интелигенције непријатеље империјалних структура Запада (Русе, Кинезе) доживљава и као своје непријатеље, следи западну медијску агенду и сам води вехементну кампању против њих. За обављање ове своје функције он добија део системске ренте.

Други део објашњења је „социјална паника“ делова више и средње класе у Србији који нису задовољни својим статусним положајем (Antonić, 2012, str. 39–42). Они очекују да имају социјални положај једнак оном који уживају више и средње класе у самом, привилегованом језгру светског капиталистичког система, а као најбржи пут до тога виде прикључење Србије ЕУ. Будући да Србија ни после 23 године настојања није ништа ближа уласку у ЕУ, они за тај неуспех оптужују огромну већину друштва, односно „национализам“, „традиционализам“, а у овом случају и „русофилију“.

„Тај осећај ’закинутости’, осећај да им припада далеко више од живота него што га тренутно имају, осећај да због одређених социјалних групација и њиховог ’погрешног’ веровања и ’погрешног’ понашања не могу да добију оно што је њихово, доводи до снажне агресивности према људима који су оцењени као ’препреке’ и ’сметње’ на путу ка срећи. Читаве друштвене групе најпре се ментално и вербално избацују из људске и

моралне заједнице, да би се затим политика почела схватати као *ираћански раџи* који се води против управо тих друштвених и политичких категорија становништва“ (Antonić, 2012, str. 41).

У том смислу, русофобија „друге Србије“, због огромне већине српског друштва које не жели увођење санкција Русији, истовремено се испољава и као србофобија, односно као аутошовинизам.

References / Литература

- Avramović, Z. (2018). Existence, sources and 'self-defence' of autochauvinism. *Letopis Matice srpske*, Vol. 502, No. 1-2 (July-August), 24-35. <https://sn.rs/wxwns>. [In Serbian]
- Antonić, S. (2022a). The Chinese Comprador Experience Today. In: Cvetković, V., Obradović, Ž., Eisenhamer, V. (ed.). *Chinese Socialism and the Modern World Order: One Hundred Years of the Chinese Communist Party* (49-70). Beograd: Faculty of Security, <https://sn.rs/tdjur> https://doi.org/10.18485/fb_kpk100nsp.2021.ch3 [In Serbian]
- Antonić, S. (2022b). Compradors as part of TCC: The case of Serbia. *Sociološki pregled*, 56 (4), 1169-1191, <https://sn.rs/szyc> DOI: 10.5937/socpreg56-41448
- Antonić, S. (2013). *On the Brussels rails: political analyses*. Beograd: Čigoja štampa. [In Serbian]
- Antonić, S. (2012). *Bad infinity: contributions to the sociology of Serbian society*. Beograd: Službeni glasnik & Dosije, <https://sn.rs/k9cdm>. [In Serbian]
- Antonić, S. (2011a). *Vichy Serbia*. Beograd: Čigoja štampa, <http://skr.rs/znEz>. [In Serbian]
- Antonić, S. (2011b). *Transition locusts: ideological confrontations 2008-2011*. Novi Sad: Orpheus [In Serbian]
- Antonić, S. (2008). *Culture war in Serbia*. Beograd: Zavod za udžbenike, <http://skr.rs/znEa>. [In Serbian]
- Antonić, S. (2003). *The nation in the currents of the past: essays on the sustainability of democracy in Serbia*. Beograd: Čigoja štampa, <https://sn.rs/rresf>. [In Serbian]
- Gajić, A. (2020). Serbian cultural space facing the challenges of the future. In: *Serbian cultural space: organization, problems, values*, collection of papers [from a meeting held in Matica srpska 17-18 May 2019] (179-193). Novi Sad: Matica srpska. [In Serbian]
- Gajić, A. (2018). 'Secret connection' of cosmopolitanism and autochauvinism. *Letopis Matice srpske*, vol. 502, no. 1-2 (July-August), pp. 78-88, <https://sn.rs/mvxw9>. [In Serbian]
- Damjanac, M. (2015). *Self-hating Serbs: Serbian identity in the 21st century*. Šabac: Centar akademske reči. [In Serbian]
- Despotović, Lj. (2018). Systemic autochauvinism and processes of civilizational conversion. *Letopis Matice srpske*, Vol. 502, No. 1-2 (July-August), 67-77, <https://sn.rs/lx8fc>. [In Serbian]
- Diesen, G. (2022). *Russophobia: Propaganda in International Politics*, London: Palgrave Macmillan.
- Ekmečić, M. (2002). *Dialogue between the past and the present*. Beograd: Službeni list SRJ. [In Serbian]

- Garonja Radovanac, S. (2017). *Women and Ideology in Serbian Literature*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet. [In Serbian]
- GordiĆ, S. (2018). Autochauvinism and cosmopolitanism. *Letopis Matice srpske*, Vol. 502, No. 1-2 (July-August), 20-23, <https://sn.rs/v7khc>. [In Serbian]
- Ivanov, Helena and Laruelle, Marlene (2022). *Why still pro-Russia? Making Sense of Hungary's and Serbia's Russia Stance*. London: The Henry Jackson Society, <https://sn.rs/sc2dm>.
- Jovanović, B. (2009). *Dictionary of javašluk*. Novi Sad: Prometej. [In Serbian]
- Kecmanović, D. (2001). *Ethnic times*. Beograd: Čigoja štampa & Knjižara Krug. [In Serbian]
- Chiesa, G. (2016). *Russophobia*, translated from Italian by Alexander V. Stefanovic. Beograd: Albatros plus. [In Serbian]
- Ćirjaković, Z. (2021). *Discovery of autochauvinism: from appearance to concept*. Beograd: Catena Mundi. [In Serbian]
- 38 | Lisson, F. (2022). *Contempt of One's Own: On Cultural Self-Hatred in Europe*, trans. Nikola Živković. Beograd: Informatika. [In Serbian]
- Lompar, M. (2022a). *The spirit of self-denial: a contribution to the critique of Serbian cultural policy; In the shadow of foreign rule*, 12th ed. Beograd: Catena Mundi. [In Serbian]
- Lompar, M. (2022b). *The rise of colonial consciousness: the false historiography of Latinka Perović*. Beograd: autorsko izdanje & Catena mundi. [In Serbian]
- Metan, G. (2017). *Russia – West: a thousand years of war (Russophobia from Charlemagne to the Ukrainian crisis)*, translated from French by Kristina Bojanović. Novi Sad and Beograd: Akademska knjiga & Informatika A. D. [In Serbian]
- Mirović, D. (2017). *Russophobia among Serbs 1878–2017*. Beograd: Catena Mundi. [In Serbian]
- Narocnicka, N. A. (2008). *Russia and Russians in World History*. Beograd: Srpska književna zadruga [In Serbian]
- Pavlović, D., Antonić, S. (2008). An answer to the critics. In: Pavlović, D. (ed.). *Consolidation of democratic institutions in Serbia – one year later (135–182)*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Piotrowski, T. (2000). *Genocide and rescue in Wołyń: recollections of the Ukrainian nationalist ethnic cleansing campaign against the Poles during World War II*. McFarland, Jefferson, NC, <https://sn.rs/xak99>.
- Radonjić, G. (2018). Between a barrel and utopia: fragments about cosmopolitanism and autochauvinism. *Letopis Matice srpske*, Vol. 502, No. 1-2 (July-August), 60-66, <https://sn.rs/8h1bd>. [In Serbian]
- Reljić, M. (2018). On the language of (self) hatred in the discourse of born cosmopolitans. *Letopis Matice srpske*, Vol. 502, No. 1-2 (July-August), 46-59, <https://sn.rs/l18bz>. [In Serbian]
- Rossoliński-Liebe, G. (2015). The Fascist Kernel of Ukrainian Genocidal Nationalism. *The Carl Beck Papers*, Number 2402, June, University Library System, University of Pittsburgh, <https://sn.rs/a70yf>.
- Shafarevich, I. R. (1993). *Russophobia; Two paths - to the same abyss*, translation from Russian and foreword by Vladimir Jagličić. Kragujevac: Pogledi. [In Serbian]

- Stojanović, S. (1999). Nation, Nationalism and Citizenism. *Filozofija i društvo*, Vol. XV, 13–24. [In Serbian]
- Šijaković, B. (2018). Stigmatization, identity, historical responsibility. *Letopis Matice srpske*, Vol. 502, No. 1-2 (July–August), 36–45, <https://sn.rs/yzfis>. [In Serbian]
- Šljukić, S. (2020). Serbian culture in conflict. In: *Serbian cultural space: organization, problems, values, collection of papers* [from a meeting held in Matica srpska 17–18. May 2019] (139–143). Novi Sad: Matica srpska. [In Serbian]
- Šljukić, S. (2018). Autochauvinism and conflict. *Letopis Matice srpske*, Vol. 502, No. 1–2 (July–August), 13–19, <https://sn.rs/znmvb>. [In Serbian]
- Šuvaković, U. V. (2020). The effect of the ‘seventh force’ in the propaganda war: on the scope of one analysis. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 71, No. 175, 329–343, <https://doi.org/10.2298/ZMSDN2075329S> <https://sn.rs/qafhf>. [In Serbian]
- Šuvaković, U. V. (2019). Facts are immutable even when the government wants to change them. In Elezović, D., Šuvaković, U., Rakić, B. (eds.) *NATO aggression in the light of justice: the conviction of the perpetrators of NATO aggression against the FRY with accompanying comments* (291–322). Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini, https://drive.google.com/file/d/1ovha6DjuqfFk_h8BQuEjO0IK0Rogwv2c/view, <https://sn.rs/st7ef>. [In Serbian]
- Vučinić, M. (2012). *The other Serbia: on the dead watch of political correctness*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Vuković, S. (2018). *Serbs in the narrative of the West, ‘Humanitarian’ NATO intervention*, books 1–2. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Beograd: Institut društvenih nauka. [In Serbian]

Sources / Извори

- Agić, J. (2022). “Milorad Popović: Moscow fascism threatens the West Balkans”. *Al Jazeera*, 25 February, <https://sn.rs/tda33>. [In Serbian]
- Bešlin, M. (2021). “Serbia has been a sort of the Russian replica ever since the 19th century”. *Avangarda*, 30 April 2021, <https://sn.rs/2zmt2>. [In Serbian]
- Beta (2022). “Čanak: Putin began the attack on the same date when Hitler presented his program”. *N1*, 25 February, <https://sn.rs/6o8sx>. [In Serbian]
- Beta (2020a). “Olenik: It is high time Serbia broke away from Russia and turned to the West”. *Danas*, 16 August 2020, <https://sn.rs/rzhpz>. [In Serbian]
- Beta (2020b). “We have become the leader of the pro-Chinese propaganda in Europe”. *Nova*, 20 May, <https://sn.rs/bp4ck>. [In Serbian]
- Beta – AP (2022). “Putin: We will consider all the countries introducing the prohibition of flights over Ukraine a participant in the conflict”. *Danas*, 5 March, <https://sn.rs/zpk1l>. [In Serbian]
- Bjeloš, M., Vuksanović, V., Šterić, L. (2020). “Many Faces of Serbian Foreign Policy: Public Opinion and Geopolitical Balancing”. Beogradski centar za bezbednosnu politiku, November, <https://sn.rs/acj3n>.

- CGTN (2022). "If sanctions work, why do we still need dialogue?". CGTN, 31-Mar-2022, <https://sn.rs/teg8v>.
- Chernyshov, P. (2022). "'Intolerance grows in an atmosphere of hysteria': how nationalists in Lviv persecute Gypsies". RTD, 22 March, <http://skr.rs/zXyc>. [In Russian]
- EPRC (2022). "Falsehoods Spread by the U.S. on the Ukraine Issue: A Reality Check". Embassy of the People's Republic of China in the United States of America, 05/02, <https://sn.rs/grmle>.
- Ćosić, D. (2017). *Divisions* (1st edition 1961), Beograd: Laguna. [In Serbian]
- D. B. (2020). "Constant licking of the Russian palm". *Danas*, 1 March, <https://sn.rs/jzyvd>. [In Serbian]
- Dojčinović, S. (2022). Twitter account, 6 March, <https://sn.rs/t03lt>. [In Serbian]
- Forrest, A. (2022). "Putin is 'Hitler of the 21st century', says Ireland's Leo Varadkar". *The Independent*, 25 February, <https://sn.rs/lmtdu>;
- GDF (2019). "The union of South Slavs remains only in the memories". Građanski demokratski forum, 14 December 2019, <http://skr.rs/zXxO>. [In Serbian]
- 40 | Gfoeller, M., Rundell, D. H. (2022). "Nearly 90 Percent of the World Isn't Following Us on Ukraine". *Newsweek*, 9/15, <https://sn.rs/cubxf>.
- GO (2022). "List if agents of Putin's regime in Serbia", *Grupa Oktobar*, <https://sn.rs/fjz2w>. [In Serbian]
- Gruhonjić, D. (2022a). "Serbia and Putin - Viva la muerte!". *Slobodna reč*, 14 March, <https://sn.rs/02pye>. [In Serbian]
- Gruhonjić, D. (2022b). "Vučić treats the war in Ukraine in the same way as Draža Mihailović in 1943", *Autonomija*, 26 March, <https://sn.rs/s92sq>. [In Serbian]
- Hajrić, D. (2022). "Thirty years of propaganda comes for payment", *Autonomija*, 7 March, <https://sn.rs/gsth3>. [In Serbian]
- Ilić, D. (2022). "Lavrov and Adolf". *Peščanik*, 3 May, <https://sn.rs/duigt>. [In Serbian]
- Intercept (2022). "Media Presses for Weapons Instead of Diplomacy in Ukraine". *The Intercept*, 16. 3, YouTube, <https://sn.rs/lmsnd>
- Jakovljević, B. (2022). "More about monuments". *Peščanik*, 3 March, <https://sn.rs/0akil>. [In Serbian]
- (2020). "Liberation Drama". *Peščanik*, 19 October, <https://sn.rs/1piue>. [In Serbian]
- Jatras, J. G. (2017). "Isolated Trump Flails Helplessly as He Bows to Irrational Policies on Russia and Europe Imposed by Congress". *Strategic Culture Foundation*, August 4, <https://sn.rs/2f3qm>.
- Jevtić, A. (2022). "Elena Kovalskaya - one of superwomen". *Danas*, 1 March, <https://sn.rs/pzr5z>. [In Serbian]
- Kišjuhas, A. (2023). "Doomsday?" *Danas*, 26. February, <https://sn.rs/3frxj>. [In Serbian]
- (2022a). "Are we sorry?". *Danas*, 27 March, <https://sn.rs/q8qos>. [In Serbian]
- (2022b). "We, the heroes?". *Danas*, 20 March 2022, <https://sn.rs/f2jnf>. [In Serbian]
- Knežević, V. (2022). "War in Ukraine: collapse of the civilization or collapse of the intellect". *Oko magazin, RTS*, 27 February, <https://sn.rs/jiqdp>. [In Serbian]
- Kojčić, M. (2017). "Analogies between Kosovo and Catalonia are stupid". *Danas*, 7 October, <https://sn.rs/ctvux>. [In Serbian]

- Komarčević, D. (2022). "International organizations deny the Prime Minister's allegations that they finance the protests in Serbia". *Radio Slobodna Evropa*, 27 January, <http://skr.rs/zXZJ>. [In Serbian]
- Krstić, N. (2022). Twitter account, 24 February, <https://sn.rs/1qlb8>.
- Lauria, J. (2022). "Pentagon Drops Truth Bombs to Stave off War with Russia". *Consortium News*, March 23, <https://sn.rs/mfsob>.
- Law of Ukraine (2022). Law of Ukraine: On the Basic Principles of Compulsory Expropriation in Ukraine of Objects of Property Rights of the Russian Federation and Its Residents, Rada, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243560>. [In Ukrainian]
- Logično (2022). "We didn't want to publish this, but the Western intelligence services and mainstream media have made us do it". *Logično*, 26 December, <https://sn.rs/i4i2s>. [In Croatian]
- Ljubčić, E. (2022). "'Russian' and 'Serbian world' are the projects built on similar frustrations". *Al Jazeera*, 29 March, <https://sn.rs/qvkcqg>. [In Serbian]
- Ljupka, A. (2022). "Ukraine in the sequel to Alien". *Peščanik*, 3 March 2022, <https://sn.rs/8jsf7>. [In Serbian]
- Manley, M. (2022). "Russian Cats Barred from Competing in International Competitions over Ukraine Crisis". *Sputnik International*, 3. 3, <https://sn.rs/x8x5m>.
- Marković, Đ. (2022). "Russian children should be butchered: Ukrainian TV host in the live program calls for genocide over Russians". *Pečat*, 15 March, <http://skr.rs/zXZg>. [In Serbian]
- Marković, N. (2022). "It is over - Russians will be left out from all sports after this? A powerful organization speaks up - publishes a fierce attack on Putin!". *Mondo*, 28 February, <https://sn.rs/yjz7z>. [In Serbian]
- Marković, T. (2022a). "He who is ridiculing the victims of Srebrenica is also glad about the dead in Ukraine". *Al Jazeera*, 27 February, <https://sn.rs/6veyf>. [In Serbian]
- Marković, T. (2022b). "Putin's plan for genocide over Ukrainians". *Al Jazeera*, 23 April, <https://sn.rs/65yk2>. [In Serbian]
- Marković, T. (2022c). "Death to fascism, glory for Ukraine!". *Nomad*, 27 February, <https://sn.rs/g8nq1>. [In Serbian]
- Marković, T. (2022d). "Serbia in the jaws of Russian propaganda". *Al Jazeera*, 10 March, <https://sn.rs/t03lt>. [In Serbian]
- Mihailović, S. (2022). "Presentation of the survey: pre-election opinion of Serbia's citizens - March 2022". *Demostat*, 30 May, <https://sn.rs/372dt>. [In Serbian]
- Moore, C. (2022). "What Putin has in common with Hitler". *The Spectator*, 26 February, <https://sn.rs/ympss>.
- NSPM (2023). "Serbia in January 2023 - the Serbian Progressive Party at 39.1%. 35.5% in favour of Serbia's integration in the EU, 47.7% against. 80.1% citizens against sanctions against Russia, while 8.2% are in favour", *NSPM*, 14 February, <https://sn.rs/gfgoj>. [In Serbian]
- NSPM (2022a). "Presentation of the NSPM public opinion survey: `EU, NATO, Kosovo and Metohija, war in Ukraine and sanctions against Russia'". *NSPM*, 23 May, <https://sn.rs/tlcw3>. [In Serbian]
- NSPM (2022b). "Results of the NSPM survey presented 'Serbia - autumn 2022'", *NSPM*, 3 November, <https://sn.rs/k1v0o>. [In Serbian]

- Pančić, T. (2022). "What is burning in Kiev and Belgrade respectively". *Radio Slobodna Evropa*, 25 February, <http://skr.rs/zXZK>. [In Serbian]
- Pančić, T. (2019). "Notes of the marriage counsellor". *Vreme*, br. 1468, 21 February 2019, <https://sn.rs/6j6ra>.
- Pavlović, R. (2022). "Anti-Russian hysteria in Norway: hunt against children with Russian origin". *Politika*, 3 March, <https://sn.rs/ljai3>. [In Serbian]
- Peščanik (2007). *Peščanik FM*, book 10, eds. Svetlana Lukić & Svetlana Vuković, Beograd: *Peščanik*, <https://sn.rs/dvqgy>. [In Serbian]
- Pešić, V. (2022). "Another missed chance for Serbia". *Peščanik*, 10 May, <https://sn.rs/6qnd7>. [In Serbian]
- Politika (2022a). (Agencies) "G7 considers the seizure of the Russian elite's property". *Politika*, 2 March 2022, <https://sn.rs/qjq3e>. [In Serbian]
- Politika (2022b). "Ukrainian doctor calls for the castration of Russian prisoners of war", *Politika*, 21 March, <https://sn.rs/9kqzu>. [In Serbian]
- 42 | Ponoš, T. (2023). "Milivoj Bešlin: the stronger Vučić, the weaker Serbia". *Novosti* (Zagreb), 13. 3, <https://sn.rs/81ogo>. [In Serbian]
- Popović, D. (2022). "Celebrating Ukraine on 9 May". *Danas*, 9 May, <https://sn.rs/alsqc>. [In Serbian]
- Radia, K. (2013). "McCain Tells Ukraine Protesters 'America Is with You'". *ABC News Network*, December 16, <https://sn.rs/7gbos>.
- Rak, P. (2022). "On Nazism, neo-Nazism, national unity and truth collectors". *Peščanik*, 3 March, <https://sn.rs/mkc86>. [In Serbian]
- RTS (2022). "Foreign policy and security orientation of Serbia", RTS website - official channel, 1 March 2022, <https://sn.rs/gc6dk>. [In Serbian]
- Samardžić, Nikola (2022). "Defeat has no alternative". *Gradski radio*, Podgorica, 20 May, <https://sn.rs/pa4an>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017a). "Red and black". *Danas*, 29 September 2017, <https://sn.rs/mhwkx>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017b). „'Citizen' Palm". *Danas*, 23 June 2017, <https://sn.rs/8t9pa>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017c). „'J' with a dot", *Danas*. 16 September 2016, <https://sn.rs/mncf2>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017d). "Minefield". *Danas*. 4 August, <https://sn.rs/v389o>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017e). "Wage in the Russian governorate", *Danas*, 21 July 2017, <https://sn.rs/73awh>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017f). "Disorder in disorder". *Danas*, 20 October 2017, <https://sn.rs/b7594>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017g). "Nyet". *Danas*, 7 July, <https://sn.rs/i6yhk>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017h) "Sand in the head". *Danas*, 28 July 2017, <https://sn.rs/wxzmo>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017i) "Message from Mauthausen". *Danas*, 12 May 2017, <https://sn.rs/j8lr9>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017j). "Adding up zeros". *Danas*, 18 August, <https://sn.rs/8vvo4>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017k). "Blind alley". *Danas*, 11 August, <https://sn.rs/p1yh0>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017l). "Sputnik and 'the abducted state'". *Danas*, 6 March 2017, <https://sn.rs/05rw7>. [In Serbian]
- Samardžić, N. (2017m). "Chair in the shed". *Danas*, 27 October, <https://sn.rs/iyqk4>. [In Serbian]

- Savage, M. (2022). "Russian conductor Valery Gergiev dropped by Munich orchestra over ties to Putin". *BBC News*, 1 March, <https://sn.rs/0ns8v>.
- Snyder, T. (2022). "Putin's Hitler-like tricks and tactics in Ukraine". *Boston Globe*, February 24, <https://sn.rs/hhpcm>.
- Srbljanović, B. (2022). Twitter account, 28 May, <https://sn.rs/qqnvs>.
- Srbljanovic, B. (1999). "Diary of a defiant Serb". *Guardian*, 15 May, <https://sn.rs/depcr>.
- Šundić Mihovilović, I. (2022a). "Correction of wrong information – Vladimir Putin's bloody hands". *Danas*, 23 February, <https://sn.rs/7jy2u>. [In Serbian]
- Šundić Mihovilović, I. (2022b). "There are real chances for Putin to become the convicted war criminal", *Danas*, 21 February, <https://sn.rs/5fnwl>. [In Serbian]
- Tanjug (2022a). "Biljana Srbljanović: I wouldn't cooperate with people who are in favour of Putina", *Nova.rs*, 7 March 2022, <https://sn.rs/tf15k>. [In Serbian]
- Tanjug (2022b). "Seizure of Russian property: 'All quiet on the Western front'", *B92*, 13 March, <https://sn.rs/jjlnm>. [In Serbian]
- Tanjug (2022). "Stoltenberg to Putin: Stop the war; Leyen: EU ready to pay the price of the sanctions", *RTV*, 1 March, <https://sn.rs/rgktd>. [In Serbian]
- Tiago Stanković, Dejan (2020). "The worse the state, the more you love it", *NIN*, 30 July, <https://sn.rs/9qe53>; downloaded: <http://skr.rs/zXZE>. [In Serbian]
- Trifković, S. (2021). "Crisis of the West and challenges for the Serbian people". *Novi standard*, 17 February, <https://sn.rs/h16hn>. [In Serbian]
- Veljković, V. (2022). "Inconvincible denial of the Russian influence". *Peščanik*, 17 March, <https://sn.rs/pjrh8>. [In Serbian]
- Vengattil, M., Culliford, E. (2022). "Facebook allows war posts urging violence against Russian invaders". *Reuters*, March 11, <https://sn.rs/l62om>.
- Vladušić, S. (2014). "Global frameworks of autochauvinism among Serbs". *Novi polis*, <https://sn.rs/myapo>. [In Serbian]
- Voice of America (2022). "Survey: Majority of Serbian citizens disapprove of sanctions against Russia". *Voice of America*, 13 April, <http://skr.rs/zXZr>. [In Serbian]
- Vučić, M., Ljubičić, M., Radojević, V. (2022). "Analysis of 4,000 texts in national media about the war in Ukraine: Domination of the pro-Russian narrative". *Raskrinkavanje*, 31 October, <http://skr.rs/zXZB>. [In Serbian]
- Vurušić, V. (2020). "'Permanent hypnosis': Destruction of the Serbian society has lasted for more than 40 years. Is it now on the verge of collapse?". *Jutarnji list*, 27 June, <https://sn.rs/hchyw>. [In Croatian]
- Živanović, K. (2022). "'Putin is making cannon fodder out of Serbia': Lawyer Čedomir Stojković about the establishment of the portal 'Russia Today' in Serbia", *Danas*, 16 November, <https://sn.rs/brjl4>.

Slobodan Č. Antonić

University of Belgrade,
Faculty of Philosophy,
Department of Sociology
Belgrade (Serbia)

THE UKRAINIAN WAR AND RUSSOPHOBIA OF THE “OTHER SERBIA”

Summary

44 |

In the first part of the article, the theoretical framework of the analysis is given and the basic terms are explained. The second part presents examples of Russophobia in the texts of some members of the media and cultural elite in Serbia even before the outbreak of the war in Ukraine. The third part describes the escalation of Russophobia among that part of the elite after the Russian intervention in Ukraine (2022). The fourth part provides an overview of seven surveys of public opinion in Serbia (2022-2023). All these surveys show a high proportion of Serbian citizens (about 80%) who do not agree with the introduction of sanctions against Russia. An overview of attempts to ignore these findings by a part of the Russophobic elite in Serbia is also given. In the fifth part, the further escalation of Russophobia among the elite is described, and in the sixth part, an explanation of this phenomenon is presented from the perspective of the world system theory.

Keywords: world system theory, neo-imperialism, neo-colonialism, compradores, serving intelligence, citizenism, autochauvinism

Митко К. Арнаудов^[1]

Институт за међународну политику и привреду
Београд (Србија)

УДК 339.92(497:4-672EU)

327.39(497:4-672EU)

Прегледни научни рад

Примљен: 14.02.2023.

Прихваћен: 29.03.2023.

doi: 10.5937/napredak4-42842

Улога Отвореног Балкана у актуелним регионалним односима из перспективе стратешке политике и европских интеграција

Сажетак: Регионалне иницијативе са економским предзнаком нису новина у међудржавним односима. Већина ових иницијатива имала је за циљ поспешивање и динамизацију економских кретања у једном региону, а тиме и динамизацију националних привреда држава учесница, имајући у виду чињеницу да економска сарадња између политичких ентитета у непосредном окружењу умногоме доприноси развоју националне привреде и тржишта управо због логистичких могућности, данас изузетно важних у регионалним и међународним економским кретањима. Циљ овог рада је анализа постојећих достигнућа у оквирима иницијативе Отворени Балкан, њених капацитета и могућности, али и домета на регионалном нивоу, као и у контексту европских интеграција региона. У складу с тим, главно истраживачко питање које нам се намеће у овом раду јесте: Да ли Отворени Балкан, као економска иницијатива, у стратешком смислу може поспешити бољу спољнополитичку позиционираност Србије и земаља учесница? У теоријском смислу, значај овог рада проналазимо у анализи улоге малих и микро земаља у регионалним односима и у процесу европских интеграција, које у одређеним околностима наступају заједнички кроз регионалне иницијативе, као и одговора на питање колико такве иницијативе доприносе ефикаснијем и ефективнијем реализовању спољнополитичких циљева малих и микро субјеката.

Кључне речи: регионално повезивање, Отворени Балкан, економска интеграција, европска интеграција, стратешки значај

Увод

Регионално повезивање на простору Балканског полуострва у највећем делу био је својеврстан задатак „спољних“ актера, односно пред-

ставника међународне заједнице, али и великих и моћних земаља, који су покушавали кроз различите моделе и оквире регионалног повезивања да утичу на превазилажење постојећих изазова и спорова у региону као целини, али

---

[1] mitko@diplomacy.bg.ac.rs

и на решавање бројних билатералних и унутардржавних неслагања^[2] (The Berlin Process, 2014). Све те спољне иницијативе у суштини су представљале повољан оквир за успостављање, учвршћивање и поспешивање регионалне сарадње, а самим тим и изградње поверења између политичких, привредних и друштвених актера, али су са собом носиле и својеврстан предзнак да су наметнуте споља. Као такве, увек су биле предмет дебате у балканским политичким оквирима, али и у друштвеном контексту, те су се поистовећивале са идеалном основом за убрзану регионалну интеграцију, уз то и европску, као и с пројектима и моделима чији је циљ брисање међународно признатих граница у региону, стварање великих држава са националним предзнаком, али и трајно постављање држава региона у подређени положај у односу на тзв. развијени Запад. Ипак, суштински посматрано, регионалне иницијативе на Балканском полуострву умногоме су допринеле динамизацији економских токова, а самим тим и интензивирању односа између политичких актера у овом региону. Међутим, ове иницијативе нису пружиле никакав суштински допринос спољнополитичком деловању актера у региону, нити утицале на потенцијално заједничко представљање региона у целости на међународној равни, а још мање су допринеле превазилажењу постојећих изазова у

политичком домену. Као такве, с конкретним економским циљевима у доменима привреде и трговине, служиле су као сврсисходан механизам у процесу економске динамизације региона и његовог делимичног повезивања и усклађивања са европским тржиштем. Међутим, њихов потенцијални капацитет није ишао изван установљених циљева промовисаних чином покретања, што је допринело да ове иницијативе немају значајну потенцијалну улогу у осталим регионалним процесима, такође битним када је реч о интеграцији и сарадњи, али и о европској интеграцији целог региона. Заправо, оне су мало утицале на поспешивање поверења између политичких субјеката на Балкану, те је недостатак међусобног поверења у региону остао један од камена спотицања за покретање дијалога који би водио превазилажењу постојећих спорова прихватањем историјских чињеница, а самим тим допринео стабилизацији регионалних прилика и динамизацији процеса реализације спољнополитичких циљева.

У овом раду поставићемо три детерминанте као кључне у процесу пружања објашњења зашто је регионална интеграција важан механизам за остваривање националних интереса, а самим тим и спољнополитичких циљева: политичке моћи, економског оснаживања и безбедносне сарадње.

[2] Берлински процес је постављен 2014. године као платформа за сарадњу на високом нивоу између високих званичних представника Западнобалканске шесторке (ЗБ6), коју чине Албанија, Босна и Херцеговина, Косово* (All references to Kosovo in this document should be understood to be in the context of United Security Council resolution 1244, 1999), Црна Гора, Северна Македонија и Србија, као и њихових колега из земаља домаћина Берлинског процеса. Процес такође укључује институције Европске уније, међународне финансијске институције и цивилно друштво у региону, Регионалну канцеларију за сарадњу младих и предузећа.

Економска интеграција у фокусу

Иницијативу Отворени Балкан покренули су крајем 2019. године лидери Србије, Албаније и Северне Македоније, односно председник Србије Александар Вучић и премијери Албаније и Северне Македоније Еди Рама и Зоран Заев. Водећи циљеви ове иницијативе јесу слободно кретање робе, услуга, људи и капитала по моделу Европске уније, а кључно је што њој могу приступити све економије у региону (PKS, *Otvoreni Balkan*). Носећи циљ Отвореног Балкана је креирање заједничког регионалног тржишта на Западном Балкану по узору на јединствено тржиште Европске уније (Radio Slobodna Европа, 2022). Међутим, суштинска баријера реализацији тог циља јесте чињеница да су учеснице Отвореног Балкана само Србија, Албанија и Северна Македонија. Босна и Херцеговина, Црна Гора и Косово^[3] имају резерве, односно сматрају да су мотиви овог повезивања великодржавни пројекти, те Црна Гора одбија да се прикључи овој иницијативи, тврдећи да ће тим кораком успорити своју европску интеграцију. Претходна власт у Црној Гори, предвођена Демократском партијом социјалиста (ДПС) Мила Ђукановића, образложила је то оценом да је реч о пројекту који је део реализације великодржавних српских амбиција, а доступне су и констатације да су иницијативу Отворени Балкан у Црној Гори подржале просрпске и проруске партије, док су проевропске биле против (Radio Slobodna

Европа, 2022). Косово, с друге стране, одбија неравноправан статус јер Србија и Босна и Херцеговина не признају нелегалну, једнострано проглашену независност. Премијер привремених приштинских институција Љбин Курти сматра да иницијатива Отворени Балкан неће успети, да је она погрешна и верује да је Берлински процес под вођством немачког канцелара Олафа Шолца прави пут ка европским интеграцијама (Syri, 2022). Када је реч о Босни и Херцеговини, политичари у тој земљи нису усвојили одлуку о приступању Отвореном Балкану због различитих ставова по овом питању. Политички представници српског народа у БиХ сматрају да је Отворени Балкан одлична прилика за развој економије те земље (RTRS, 2022), док представници бошњачког и хрватског народа изражавају сумње да је реч о иницијативи која са собом носи великонационалистичке пројекте. Бивши бошњачки члан председништва БиХ Шефик Џаферовић рекао је да ће БиХ инсистирати да се спроведе оно што је потписало свих шест држава Западног Балкана у Софији под окриљем Берлинског процеса и да неће прихватити ниједну европску иницијативу која би могла бити замена за европски пут БиХ, алудирајући управо на иницијативу Отворени Балкан (Ћурчић, 2022).

За разлику од постојећих регионалних иницијатива, за које се верује да су идеје спољних актера, Отворени Балкан без сумње представља аутентичну регионалну иницијативу коју су креирали политички актери у региону, те је

[3] Све одреднице у овом документу везане за Косово треба тумачити у складу са Резолуцијом 1244 Савета безбедности Уједињених нација (1999).

као таква постала предмет проблематизације, не због својих успостављених циљева, већ управо због огромног нивоа неповерења између политичких челника у региону, али и због нагомила-них регионалних спорова који увек представљају баријеру на путу било каквог регионалног повезивања и интеграције. Заправо већ овде можемо установити да није реч само о политичком маркетингу одређених политичких актера на Западном Балкану^[4] (Ćurčić, 2022) већ и о недостатку стратешке визије код таквих актера када је реч о значају позиционирања региона у актуелним токовима и на европској и на међународној равни, као и у процесу реализације спољнополитичких циљева.

У економском смислу готово да не постоје сумње да је Отворени Балкан иницијатива која доноси добробит свим економијама у региону. Већ у првој декларацији усвојеној у Новом Саду наводи се потпуна слобода кретања робе, услуга, капитала и радне снаге у оквирима целог региона, те се као таква представља као најбољи пут који ће генерисати раст у процесу све веће променљивости и глобализације светске привреде (Privredna komora Srbije, Deklaracija iz Novog Sada). Први корак у том смеру који су већ на првом самиту предузели лидери Србије, Албаније и Северне Македоније јесте уклањање граничних баријера (PKS, Deklaracija iz Novog Sada). Убрзо након тога, на самиту у Охриду

договорено је унапређење процедура и инфраструктуре на граничним прелазима, почевши од увођења 24-часовног рада свих инспекција на граничним прелазима, укључујући фитосанитарне и ветеринарске агенције. У том погледу договорени су оснивање платформе за е-трговину, нова инфраструктура на граничним прелазима са циљем минимизације процедура на границама, узајамно признавање докумената који прате робу, успостављање кретања људи са личном картом, регулисање услова социјалног осигурања и запошљавања, признавање професионалних квалификација, јачање прекограничне сарадње у области безбедности као и јачање прекограничне политичке сарадње у области миграција (PKS, Deklaracija iz Ohrida).

Касније, на састанку у Тирани, договорено је заједничко пружање одговора у случајевима природних непогода и земљотреса, те су се лидери Србије, Албаније и Северне Македоније договорили о регионалној сарадњи у реаговању на цивилне ванредне ситуације у координацији са програмом УН за развој, као и механизмима за цивилну заштиту у оквирима Европске уније. На тим основама договорени су међусобно пружање помоћи на захтев било које стране, стална координација са циљем пружања ефикасног одговора, повећање капацитета за реаговање региона у целини, учествовање у вежбама планирања и обуке и јачање сарадње између агенција

[4] Према речима директора Друштва за истраживање политике и политичке теорије Владимира Павићевића, Отворени Балкан је најозбиљнији аутентични пројекат мира у региону у последњих тридесет година који није наметнут споља, а подразумева огроман потенцијал за трговинску размену, за јачање конкурентности свих држава и за снажење предузетничког духа свих, што у перспективи доноси и много боље узајамно разумевање грађана различитих држава на овом простору.

и истраживачких центара специјализованих за управљање цивилним хитним случајевима (PKS, Deklaracija iz Tirane).

На наредном самиту, одржаном 29. јула 2021. године у Скопљу, лидери Србије, Албаније и Северне Македоније договорили су се о могућности грађана све три земље да се слободно крећу и без икаквих додатних услова буду доступни на тржишту рада у све три економије. Суштина тога је да грађани Србије, Албаније и Северне Македоније могу да раде у било којој земљи учесници ове иницијативе на једнаким основама, са домаћим становништвом, кроз успостављање јединствене идентификационе картице за тржиште рада у оквирима Отвореног Балкана.

Заправо, на основу декларација и документа које су лидери Србије, Албаније и Северне Македоније потписали, можемо да тврдимо да је реч о иницијативи са економским предзнаком, фокусираној на пружање прагматичних решења, која ће допринети развоју економија држава учесница. Сви до сада потписани документи који се односе на реализацију циљева ове иницијативе део су регионалних, економских и трговинских токова, те као такви чине ову иницијативу рационалним механизмом који подстиче динамизацију економија учесница, али и поспешује регионалне економије на Балкану. Иницијатива Отворени Балкан својим досадашњим достигнућима обара вербалне тезе политичара у Сарајеву, Подгорици и Приштини о томе да је реч о пројекту чији су циљеви сакривени иза декларативно постављених економских циљева, пре свега усмерених на динамизацију привредних токова у региону, односно између

држава учесница, а с циљем повећања конкурентности привредника држава учесница које пласирају своје производе и услуге и на европском јединственом тржишту. Упућивање позива лидера учесница ове иницијативе да се и остали политички актери, односно економије у оквиру Западног Балкана придруже овој иницијативи, притом не постављајући никакве услове у том позиву, сведоче о томе да је реч о регионалном пројекту с транспарентним циљевима усмереним ка креирању бољих економских услова за све грађане региона.

Политичка димензија Отвореног Балкана

Међутим, иако је реч о економској иницијативи, њена потпуна регионална интеграција, укључујући Босну и Херцеговину, Црну Гору и Косово, допринела би својеврсној политичкој тежини региона као целине. Имајући у виду да је реч о малим и микро актерима, њихова ефикасност и ефективност у спољнополитичком деловању, а тиме и реализација националних интереса, умногоме је детерминисана актуелним европским и међународним токовима, што најчешће доводи ове актере у позицију немогућности да ефективно спроводе своје спољнополитичке циљеве. Управо због тога Отворени Балкан, иако је реч о иницијативи са економским предзнаком, може средњорочно, али и дугорочно допринети бољој позиционiranости држава учесница и политичких актера у овим оквирима на европској и међународној сцени, а самим тим и у креирању бољих услова за реализацију спољнополитичких циљева.

Ако из угла Андреје Милетића анализирамо тврдњу која гласи да су интереси највећег дела малих и средњих субјеката међународног права умногоме ограничени, заправо по обиму сажети а по садржају уоквирени на очување независности, за разлику од великих и моћних држава чији су интереси заправо трајног карактера, а као такви у великој мери стални и самостални, те самим тим и широко одређени (Miletić, 1978, str. 154), можемо у контексту Отвореног Балкана да анализирамо домете ове иницијативе, те како она као целина може допринети реализацији спољнополитичких циљева актера учесника ове иницијативе, пре свега у контексту европских интеграција. У економском смислу готово да не постоје сумње да Отворени Балкан поспешује европску интеграцију учесница, самим тим што су носећи циљеви ове иницијативе управо кључни економски темељи Европске уније, односно слобода кретања робе, људи, капитала и услуга. Овим је још једном релативизована вербално исказана теза политичких актера, пре свега оних у Подгорици (RTV, 2022), који и даље одбијају да буду део ове иницијативе, јер уколико се анализирају до сада постигнути резултати, установиће се да је реч о регионалном пројекту који практичним механизмима усаглашава регионално тржиште Западног Балкана са тржиштем Европске уније.

С друге стране, да се вратимо на политички контекст, Отворени Балкан као потенцијално инклузивна иницијатива допринела би по аутоматизму јачању политичког тежишта овог региона у целости, али и сваког политичког актера појединачно, економским механизми-

ма који би структурално утицали на изградњу поверења између политичких актера у региону, а самим тим допринела својеврсној координацији у процесу реализације спољнополитичких циљева, пре свега мислећи на интеграцију целог региона у Европску унију.

Готово пре једног века, односно крајем 19. и почетком 20. века, у фокусу великих државника биле су војне и одбрамбене стратегије. Основни циљ тих стратегија био је, пре свега, очување територијалног интегритета и суверених атрибута држава. У савременим међународним односима и државним политикама војне доктрине и одбрамбене стратегије само су поглавље у широко утемељеним стратегијама националне безбедности модерних држава. Реч је заправо о стратешким документима који нису посвећени само одрживости суверених капацитета и територијалног интегритета субјеката међународног права, већ је фокус усмерен и ка обезбеђивању и одбрани других државних капацитета, попут интереса у домену економске политике, реализације ресурсних интереса, спољнополитичких циљева у смеру регионалне и међународне позиционираниости, као и друштвене стабилности унутар држава, укључујући и факторе који могу да утичу на процесе унутрашње дестабилизације, а у суштини нису непосредно повезани са питањима одбране и војске (Arnaudov, 2021, str. 21). Баш због тога, а према објашњењу Драгана Р. Симића, савремени стратешки мислиоци све чешће помињу термин полистратегije. Заправо, реч је о стратешким документима који, осим војне димензије у ужем тумачењу, укључују и друге важне стратешке димензије као што су поли-

тичка, дипломатска и економска. Односно, како прецизира Симић, заправо таква стратегија знатно проширеног формата умногоме се прожима са спољном политиком и постаје суштински незаобилазна у изучавању међународних односа. (Simić, 2009, str. 152). У том контексту можемо посматрати и улогу и домете иницијативе Отворени Балкан у политичком контексту, а на равни европских и међународних токова у којима се све мање препознају интереси и циљеви малих и микро држава, а све више уважавају политичка моћ и економски домети као детерминанте у креирању новог поглавља међународних односа, који се утемељава све више науштрб међународног права, онаквог каквог га познајемо и каквог га изучавамо, на рушевинама светског поретка непосредно након Другог светског рата.

Међутим, у овом раду наш циљ није да анализирамо стратегију спољне политике и националне интересе актера у региону Балкана чији су носећи спољнополитички циљеви учлањење у Европску унију, већ да покушамо да препознамо стратешку позиционираност Отвореног Балкана у европским оквирима, те домете иницијативе уз њену пуну инклузивност и координисаност. Посматрано из угла актуелних европских и међународних токова, данас је веома тешко, а умногоме и нереалистично, предвидети, очекивати и претпоставити самостално деловање малих држава. Заправо основне дилеме које се намећу када је реч о вођењу спољне политике малих држава у савременим међународним односима исте су оне које је већ наметнуо Џејмс Розенау, да суштинско питање није да ли су, већ у којој

мери су мале и микро државе предмет манипулације великих и моћних држава, а самим тим и поступака других. Потом, да ли баш у том контексту политичка елита и руководство малих и микро држава имају маневарског простора да самостално спроводе политику како су замислиле, јер се ни данас на њих не гледа из угла важности или из угла да представљају претњу другим субјектима међународног права (Žan & Hej, 2003, str. 9). Таква теза је имала стратешки смисао у међународним односима 20. века, када није постојала свепрожимајућа повезаност великих и малих држава у свим секторима и на свим нивоима, као ни вишеструка међузависност између ова два субјекта (Luša & Mijić, 2012, str. 47), али чини се да је она у много чему релевантна и данас, јер је концепт међузависности као такав поново успостављен на својеврсној „повлашћено-подређеној“ равни између великих и малих држава. Баш због тога треба искористити аргументацију Розенауа, односно његово питање, као и тезу о међузависности „великих и малих“ у савременим међународним односима, те искористити позиционираност Отвореног Балкана у политичком контексту, под условом његове инклузивности у економском смислу, као механизам за снажење и побољшање видљивости регионалних актера на европској и међународној лествици, али и у контексту значаја потпуне интеграције региона у Европску унију. У том смислу не треба покретати дилему да ли иницијативу Отворени Балкан, као регионалну иницијативу са економским предзнаком, треба продубити, односно проширити њена интеграциона поља и у политичком домену између држава учесница,

већ треба препознати политичку тежину ове регионалне економске иницијативе, те је као такву учинити прагматичним механизмом не само за реализацију декларисаних економских циљева већ и претходно дефинисаних и установљених спољнополитичких циљева. Тиме заправо можемо да установимо да Отворени Балкан, као оквир који поспешује економску интеграцију региона, није нужно ограничен на економске домете, већ да је у савременим међудржавним односима, прожетим преклапајућим економским и политичким токовима, такође платформа која би, као што смо претходно навели, у случају њене потпуне инклузивности, умногоме допринела политичкој идентификацији региона и политичких актера који га чине.

Да поједноставимо, политичку моћ Отвореног Балкана, а самим тим и актера учесника проналазимо не у његовом изворном облику, јер није реч о иницијативи усмереној ка политичкој интеграцији, већ као узрочно-последичну реакцију утемељену и детерминисану на економској моћи ове иницијативе. У том контексту најбољи пример представљају државе Централне Европе, односно учеснице Вишеградске групе које су у периоду пре приступања у Европску унију економским механизмима дефинисале своју политичку тежину како на европском, тако и на ширем међународном плану.

Безбедносна компонента Отвореног Балкана

Улога Отвореног Балкана у безбедносном смислу такође је од самог покретања ове иниција-

тиве посредно постављена у раван политичких дебата. Првобитно су одређени политичари у Сарајеву, Подгорици и Приштини представили да је реч о пројекту чија је сакривена агенда реализација великонационалистичких пројеката, као и да је улога ове иницијативе у регионалном контексту не само проблематизована већ и готово постављена на раван ризика и претњи, притом без икаквих ваљаних доказа, већ искључиво из угла стицања политичких поена.

С друге стране, јасно је да је Отворени Балкан добио одређену безбедносну димензију, имајући у виду споразуме које су потписале учеснице, а који се тичу бројних савремених безбедносних изазова који нису директно повезани са безбедношћу у традиционалном тумачењу тврде силе, одбране и угрожавања територијалног интегритета, као и војне моћи. У прилог томе говоре Споразум о сарадњи у цивилним ванредним ситуацијама потписан у јулу 2021. године (PKS, Open Balkan, 2019), као и Оперативни план у области цивилне заштите између Северне Македоније, Србије и Албаније који се, заправо, надовезује на претходно потписан споразум и предвиђа успостављање сталних канала комуникације преко оперативних центара, затим организовање заједничких семинара, конференција, вежби, округлих столова, тренинга, као и размену добрих пракси и искустава (PKS, Open Balkan, 2019). Конкретније, када је реч о споразуму, њиме су предвиђени механизми за планирање и спровођење мера заштите од поплава, земљотреса, пожара, загађења животне средине, удеса пловила, радиолошких опасности, различитих пандемија, као и индустријских и других катастрофа,

затим међусобно обавештавање о претњама, настанку и последицама катастрофа, међусобна помоћ у спасавању, пружању помоћи и отклањању последица катастрофа копненим и ваздушним снагама и возилима за интервенције у случајевима масовних пожара, земљотреса и других непогода, као и едукација и обука особља јединица служби заштите и спасавања, јединица за заштиту од пожара као и других чланова спасилачких тимова кроз брифинге, курсеви, обуке, семинаре и друге облике сарадње, као и организовање и извођење заједничких вежби спасавања и помоћи, укључујући размену научних и техничких података, као и других докумената од значаја за заштиту од катастрофа, па све до сарадње у развоју и производњи опреме за спасавање и пружање помоћи (Sporazumi o saradnji, 2021, str. 1). Заправо, реч је о такозваним еколошким претњама безбедности, односно, према схватању Јапа де Вилдеа, о претњама безбедности које нису изазване људским активностима, као што су вулканске ерупције, земљотреси, тајфуни, ударци метеора и слично (Ejdus, 2012, str. 201), тј. о савременим безбедносним претњама поводом којих су лидери чланица Отвореног Балкана предузели конкретне и дефинисане мере.

Осим тога, у декларацији из Охрида, усвојеној 10. новембра 2019, један од кључних приоритета који се тичу безбедности јесте јачање прекограничне сарадње у области безбедности, те је предвиђено јачање прекограничне сарадње полицијских органа у борби против транснационалног криминала, као и у области тероризма, укључујући јачање прекограничне сарадње у областима миграција и цивил-

них ванредних ситуација (PKS, Deklaracija iz Ohrida, str. 3).

Осим тога, морамо истаћи важност координације у оквирима Отвореног Балкана на пољу миграцијских токова кроз тзв. балканске руте, које су током 2014. и 2015. године биле актуелне не само на регионалном већ и на ширем европском нивоу. Јачање прекограничне сарадње учесница Отвореног Балкана у овој области умногоме доприноси не само бољој координацији миграцијских токова широм региона у којем је безбедност људи значајно угрожена због постојећих миграцијских токова већ и у превенцији, са циљем пружања двоструке заштите, и то, с једне стране, заштите грађана региона, а с друге стране, заштите миграната чији су животи најчешће угрожени због свепрожимајућег феномена трговине људима, али и због илегалних миграцијских рута. Реч је заправо о безбедносним изазовима, ризицима и претњама, који су дефинисани и у Стратегији националне безбедности Републике Србије из 2019. године у којој се наводи да „масовне илегалне миграције представљају значајан безбедносни ризик, имајући у виду да мигрантска криза и илегалне миграције у комбинацији са организованим криминалом и јачањем верског радикализма могу условити појаву претњи безбедности, посебно уколико Република Србија, као транзитна држава, буде принуђена да преузме, макар и привремено, старање о мигрантима чији број премашује њене економске и организационе капацитете“ (Strategija nacionalne bezbednosti, 2019). У том контексту, сарадња у оквирима Отвореног Балкана, имајући у виду чињеницу да су

сви актуелни учесници иницијативе заправо транзитне земље на мигрантским рутама, умногоме доприноси побољшању безбедносних околности у свакој држави понаособ, али и у целом регионалном контексту.

Такође, безбедносна димензија Отвореног Балкана доказана је и у пракси пружањем међусобне помоћи у борби против пандемије ковида 19. У Националној стратегији безбедности Србије истиче се да „епидемије и пандемије заразних болести могу угрозити становништво Републике Србије и носити ризик за настанак тежих економских и друштвених последица, те епидемије заразних болести, поред неуобичајености по броју, времену, месту и захваћеној популацији, могу узроковати и повећање броја оболелих са компликацијама, појаву тешких клиничких облика болести, заразних болести као и смрти“ (Strategija nacionalne bezbednosti, 2019). У том контексту, Отворени Балкан послужио је као својеврсна безбедносна платформа, која је омогућила учесницама ове иницијативе да пруже помоћ једни другима у борби против пандемије ковида 19, конкретно, Србија је пружањем медицинске помоћи Северној Македонији омогућила македонским властима да се правовремено и ефективно суоче са овим савременим безбедносним изазовом захваљујући овој регионалној иницијативи, утемељеној пре свега на економским постулатима.

Енергетска безбедност такође је у протеклој години представљала безбедносни домен кроз који учесници Отвореног Балкана поспешују међусобну сарадњу. У том контексту, морамо истаћи да се енергетски дефицит неретко третира као претња по националну без-

бедност, јер без довољне количине енергије држава може да доживи економски, политички и социјални колапс (Ejdus, 2012, str. 172). Штавише, без поузданог снабдевања, држава не може да организује ни свој одбрамбени систем, нити да одржи унутрашњу стабилност и безбедност (Ejdus, 2012, str. 172). Енергетска безбедност се наводи не само у академској литератури као један од савремених сектора безбедности већ и у Националној стратегији безбедности Републике Србије, где се каже да „енергетска безбедност Републике Србије може бити угрожена нарушавањем стабилног и редовног снабдевања енергентима из других земаља. Када је реч о учесницима Отвореног Балкана, у новонасталим безбедносним околностима на европском тлу, енергетска безбедност такође представља једну од актуелних тема у оквирима ове иницијативе. Реч је о иницијативи Србије за формирање заједничке радне групе за сарадњу у енергетској кризи и учествовање у стратешким пројектима која ће се у пракси бавити решавањем проблема током зиме, али и потенцијалном сарадњом на великим стратешким пројектима (Euronews/Tanjug).

У теоријском смислу, можда је Бари Бузан најјасније објаснио неопходност сарадње у домену безбедности, истакавши да обрасци безбедносних односа на регионалном нивоу често имају своју динамику, која не мора пресудно бити детерминисана структуром међународног система. Заправо, реч је о регионалним безбедносним комплексима групе држава, чије су примарне безбедносне бриге, према речима Бузана, довољно међусобно повезане да се њихове националне безбедности не мо-

гу реалистично посматрати одвојено (Buzan, 1983, str. 253).

Закључак

Анализирајући домете Отвореног Балкана као регионалне иницијативе утемељене на економским постулатима, уз изражену безбедносну димензију сарадње, можемо утврдити да је реч о пројекту који би у перспективи и уз регионалну инклузивност имао значајну политичку тежину и стратешки значај за Србију и остале учеснице не само на европском него и на међународном нивоу. Економски потенцијали ове иницијативе у постојећим оквирима, али и у потенцијалним, уз целокупну регионалну инклузивност, претпостављају креирање снажног заједничког регионалног тржишта, које ће умногоме динамизирати регионалне економије, поспешити нове спољне инвестицијске токове, али и допринети интрарегионалним инвестиционим заједничким пројектима, који би допринели не само економској стабилизацији већ и осигурању енергетске одрживости средњорочно гледано. У контексту европских интеграција политичких актера у оквирима От-

вореног Балкана, али и региона као целине, ова иницијатива у економском смислу доприноси убрзаном прилагођавању постојећим стандардима и правилима на европском јединственом тржишту, у безбедносном смислу омогућава заједничко прилагођавање и планирање учесница у смеру суочавања са савременим безбедносним изазовима, који у највећој мери искључују традиционалне безбедносне претње као што су војне и оружане претње, а када је реч о политичком контексту, Отворени Балкан у стратешком смислу доприноси бољој позиционаности, а самим тим и видљивости региона и учесница иницијативе на европској и међународној лествици, што их по аутоматизму чини ефикаснијим и ефективнијим у процесу реализације спољнополитичких стратегија и остваривању спољнополитичких циљева, а самим тим и националних интереса. Као таква, уз сва постојећа регионална спорна питања, иницијатива Отворени Балкан има потенцијални стратешки значај за цео регион и учеснице, наравно под условом да циљеве ове иницијативе све политичке елите прихвате прагматично, а да се истовремено реални домети посматрају из перспективе регионалне интегрисаности.

References / Литература

- Arnaudov, M. (2021). *Strategy of foreign policy of the Republic of Macedonia from 2006 to 2015*. Beograd: Fakultet političkih nauka [In Serbian]
- Buzan, B. (1983). *People, States and fear: the national security problem in international relations*, Brighton: Wheatsheaf.
- Chamber of Commerce of Serbia. Novi Sad Declaration. Available at: https://api.pks.rs/storage/assets/Deklaracija_Novi_Sad1.pdf [In Serbian]
- Chamber of Commerce of Serbia. Ohrid Declaration. Available at: https://api.pks.rs/storage/assets/Deklaracija_Ohrid1.pdf [In Serbian]
- 56 | Chamber of Commerce of Serbia. *Open Balkans*. (10 February 2023). Available at: <https://pks.rs/open-balkan>. [In Serbian]
- Chamber of Commerce of Serbia. Tirana Declaration. Available at: https://api.pks.rs/storage/assets/Deklaracija_Tirana.pdf. [In Serbian]
- Ćurčić, M. (2022). *All roads of Montenegro and Bosnia and Herzegovina lead to "Open Balkans"*. Available at: <https://www.politika.rs/scc/clanak/496624/Svi-putevi-Crne-Gore-i-BiH-vode-u-Otvoreni-Balkan> [In Serbian]
- Ejdus, F. (2012). *International security; theories, sectors and levels*. Beograd: JP Službeni glasnik; Beogradski centar za bezbednosnu politiku. [In Serbian]
- Euronews/Tanjug. *North Macedonia and Albania accept Serbia's initiative for forming a work group for the cooperation in the energy crisis*. Available at: <https://www.euronews.rs/srbija/politika/56895/severna-makedonija-i-albanija-prihvatile-inicijativu-srbije-za-formiranje-radne-grupe-za-saradnju-u-energetskoj-krizi/vest>. [In Serbian]
- Hey, K. (ed.), Jeanne, A. (2003). *Small States in World Politics*. London: Lynne Rienner Publishers. Available at: https://books.google.rs/books?hl=sr&lr=&id=WP1_-k2RGoMC&oi=fnd&pg=PP11&dq=foreign+policy+strategy+small+states&ots=QEel4gmODu&sig=6-SNbVEUFziKT41SajAp5J89MWO&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- Luša, Đ., Mijić, P. (2012). Foreign policy of small states - normative power as a factor of influence in international relations, *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike*, 2 (3), 39-65. Available at: https://www.fpzg.unizg.hr/znanost_i_istrazivanja/casopisi/politicke_perspektive [In Croatian]
- Janković, S. (2022). *What are the differences and similarities between Open Balkans and Berlin Process?* Available at: <https://www.slobodnaevropa.org/a/berlinski-proces-otvoreni-balkan-crna-gora/32187555.html>. [In Serbian]
- Kosovo Online/Syri. (2022). *Kurti: "Open Balkans" will not work. Serbia wants to destabilize the Balkans*. Available at: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/kurti-otvoreni-balkan-nece-uspjeti-srbija-zeli-da-destabilizuje-balkan-28-6-2022> [In Serbian]

- Miletić, A. (1978). *National interest in the American theory of international relations*. Beograd: Savremena administracija. [In Serbian]
- National Security Strategy of the Republic of Serbia. (2019). Available at: <https://www.pravnoinformacionisistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2>. [In Serbian]
- Official Page of the Berlin Process. (2023). Available at: <https://www.berlinprocess.de/en/the-berlin-process-2014> [In Serbian]
- PKS. Signed agreements. Available at: <https://pks.rs/open-balkan-sporazumi/potpisani-sporazumi>. [In Serbian]
- RTRS. (2022). *Dodik: "Open Balkans" is a good, useful and innovative project that is already producing results*. Available at: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=485124> [In Serbian]
- RTV. (2022). *Đukanović: Taking Montenegro into Open Balkans is equal to high treason*. Available at: https://www.rtv.rs/sr_lat/region/djukanovic-uvodjenje-crne-gore-u-otvoreni-balkan-ravno-veleizdaji_1395967.html [In Serbian]
- Simić, D. R. (2009). *World politics - interstate and international order*. Beograd: Čigoja štampa. [In Serbian]
- Vukićević, J. (2022). "Open Balkans" disputed from the civil sector. Available at: <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-zapadni-balkan-civilni-sektor-otvoreni-balkan/32100266.html>. [In Serbian]

Mitko K. Arnaudov

Institute for International Politics and Economics
Belgrade (Serbia)

The role of the Open Balkans in current regional relations from the strategic policy and European integrations perspective

Summary

Economically-oriented regional initiatives are not new phenomena in interstate relations. Most of these initiatives were aimed at promoting and dynamizing economic developments in the region, thus dynamizing the national economies of the participating actors, bearing in mind the fact that economic cooperation between political entities in the immediate region greatly contributes to the development of the national economy and market precisely because of logistical possibilities, today extremely important in regional, as well as in international economic trends. The aim of this paper is to analyze the existing achievements within the framework of the Open Balkans initiative, its capacities and possibilities, but also its results at the regional level as well as in the context of the European integration of the region. Accordingly, the main research question that arises for us in this paper is whether the Open Balkans, as an economic initiative, can contribute in strategic terms to better foreign policy positioning of

Serbia and the participating countries. Theoretically speaking, the importance of this paper lies in the analysis of the role of small and micro countries in regional relations and in the process of European integration, which in certain circumstances act jointly through regional initiatives, as well as in the answer to the question of how much such initiatives contribute to the more efficient and effective realization of the foreign policy goals of small and micro entities.

Keywords: regional integration, Open Balkans, economic integration, European integration, strategic importance.

Свечано отварање сајма „Винска визија Отвореног Балкана“, Београд, септембар 2022. године.

Фото: Танјуг/ Милош Миливојевић

Томислав А. Лунић^[1]

Универзитет у Београду,
Факултет безбедности
Београд (Србија)

УДК 355.423.3(497.6)"1992/1995"
323(497.6)"1992/1995"
341.382(497.1)"1995"
Прегледни научни рад
Примљен: 20.12.2022.
Прихваћен: 29.03.2023.
doi: 10.5937/napredak4-41861

Распад бивше СР БиХ – дринско ратиште

Сажетак: Рат у бившој СР БиХ можемо да посматрамо кроз призму југословенске кризе, односно распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Босна и Херцеговина се налазила у срцу бивше СФРЈ и географски је повезивала Хрватску и Словенију на западу и северозападу, са Србијом и Македонијом на истоку и југоистоку, односно са Црном Гором на југу. Отцепљењем Словеније и Хрватске, Босна и Херцеговина више није представљала ту „синапсу“, тај чврст бедем јединства и суживота Срба, Хрвата и Муслимана. Године 1992. грађански рат се „прелио“ у СР БиХ и трајао је све до потписивања Дејтонског споразума 1995. године. У првом делу рада описујемо околности и догађаје који су довели до распада бивше СФРЈ. Увођење вишестраначја и демократски избори 1990. нису разрешили тензије које су се полако распламсавале. Сва три конститутивна народа у БиХ нису се могла договорити око уставног уређења будуће земље. Муслимани су инсистирали на стварању унитарне Босне, Хрвати су били за унију три етничке јединице, док су Срби били за очување СР БиХ у тадашњој СФРЈ, уз њену евентуалну федерализацију, односно конфедерализацију. Рат је био изванредан. У другом делу рада указујемо на стварање Републике Српске и Војске Републике Српске са акцентом на ратна дешавања у дринском подручју. Река Дрина, природна граница између Србије и Босне и Херцеговине, представља „жилу куцавицу“ опстанка, егзистенције и развоја српског народа у БиХ. У том смислу је противничка страна и покушавала да заузме то подручје да би прекинула везу између Републике Српске и матице Србије. На крају, на основу релевантних података и резултата истраживања дајемо свој суд о исходу рата, као и наслеђеним реперкусијама које оптерећују како садашње, тако и будуће генерације.

Кључне речи: СР БиХ, РС, Дејтонски споразум

Уводна разматрања

Предмет анализе текста је сукоб Срба, Хрвата и Муслимана у бившој Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини (СР БиХ), са акцентом на дринско подручје, које чини једно од кључних претпоставки за опстанак српског народа

у Босни. Демографски гледано простор БиХ насељавају припадници три вероисповести и три нације. У том смислу је заоштравањем односа и избијањем рата у Босни и Херцеговини сукоб добио етничко-религијски карактер.

У раду смо користили метод анализе садржаја и компарације прикупљених података. Због

[1] lunictomislav@gmail.com

сложености и комплексности односа сукобљених страна, настојали смо да што објективније укажемо на њихову природу, а у закључцима смо се ослањали искључиво на релевантна документа, транскрипте, објављене монографије и реномиране новинске чланке, често усаглашавајући изворе, уз опрезност да не увредимо ниједну од зарађених страна. Надамо се да смо у томе успели.

Југословенска криза и распад СР БиХ

60 |

Пад Берлинског зида и распад Варшавског пакта утицали су и на прилике у бившој СФРЈ, као „старом жаришту поремећаја у Европи“ (Центар за стратешке студије, 2000, str. 5). Долази до уједињења Европе, Америка постаје „једина војна суперсила, као и најиновативнија и најбогатија сила у свету“ (Brzeziński, 2013, str. 18). Совјетски Савез прелази у идеолошку дефанзиву, док западни идеолошки утицај расте са акцентом на „привлачну визију људских права и политичких слобода“ (Brzeziński, 2013, str. 19). Нови дискурс геополитичких прилика и међународних односа у целини директно је утицао и на прилике у Југославији. „За политичку кризу у СФРЈ непосредан повод била је реформа савезног устава. Према постојећем

савезном уставу држава је била дефинисана као федерација, али је у пракси све више функционисала као конфедерација. Док су се Србија и Црна Гора залагале да се ...уставним механизмима осигура функционисање федерације, Словенија и Хрватска су, обрнуто, биле за то да се федерални устав усклади са конфедералном праксом“ (Antić, Kestmanović, 2016, str. 264). Кола су се прво „сломила“ на Словенији и Хрватској, које су се противуставно отцепиле.^[2] Сукоб се релативно брзо прелио и у БиХ.

Први вишестраначки избори у Босни и Херцеговини одржани су 18. новембра 1990. године.^[3] То је време већ поодмаклог процеса разбијања СФРЈ. Резултати су верно пресликали националну структуру становништва БиХ. „[...] избори су показали да САД, СДС и ХДЗ нису националне странке већ национални покрети... радило се заправо о масовном окупљању око једне једноставне интегративне идеје – одбрана и афирмација националног идентитета“ (Antić, Kestmanović, 2016, str. 262). Власт три националне странке у почетку је релативно сложено функционисала. „Ова нестабилна коалиција трајаће нешто више од годину дана“ (Silber, Litl, 1996, str. 239). Сарадњу три националне странке пореметиле су пре свега политичке прилике, и то споља, а не изнутра. „Босна никада није била

[2] Немачка и САД су подржале отцепљење Словеније и Хрватске, док су од самог старта програм муслиманског политичког руководства подржали Турска и Иран. У члану 5. Устава СФРЈ из 1974. стоји: „Територија Социјалистичке Федеративне Републике Југославије је јединствена и сачињавају је територије социјалистичких република. Територија републике не може се мењати без пристанка републике, а територија аутономне покрајине – ни без пристанка аутономне покрајине. Граница Социјалистичке Федеративне Републике Југославије не може се мењати без сагласности свих република и аутономних република“ (Starčević, Petković, 1991, str. 92).

[3] Ово су били први вишестраначки избори после пада комунистичког режима.

угрожена стварним унутрашњим напетостима, него претензијама већих сила и сусједних држава“ (Malcolm, 2011, str. 399). Опстанак Босне и Херцеговине био је, с једне стране, условљен и повезан са дешавањима у Србији и Хрватској, а с друге стране, геополитичким приликама с краја 80-тих година XX века. Грешка је пре свега направљена државним признањем БиХ без претходног консензуса сва три конститутивна народа. „Идеја водећих међународних кругова посвећених узаврелој Босни, да ће њеним раним државним признањем по хитном поступку бити пресјечене „опасне везе“ са матицама, почивала је на потпуном непознавању вијековне историје региона“ (Antić, Kesmanović, 2016, str. 264). „Већ Џ. Бејкер, архитекта спољне политике у Бушовој администрацији, признао је да је начињена грешка прераним признањем отцепљених југословенских република. Пре њега су то признали бивши министри спољних послова Италије и Француске Де Микелис и Р. Дима. А познато је да су Перез де Куељар, лорд Карингтон и Сајрус Венс благовремено упозоравали на тешке посљедице признања пре закључења свеобухватног споразума. Лорд Овен је изјавио у лето 1993. да се у БиХ води рат између три националне заједнице“ (Stojanović, 1995, str. 120).

Пред сам рат у Босни сукобљене стране се наоружавају. Срби се одазивају у јединице ЈНА,

делимично се организују у добровољачке јединице, а на општинском нивоу формирају јединице ТО^[4] (Pandurević, 2012, str. 24). Српска демократска странка (СДС) им преко својих канала пружа помоћ у наоружању. Муслимани и Хрвати формирају јединице ТО и јединице резервне милиције при МУП-у. До оружја долазе пре свега куповином од стране страначког руководства Странке демократске акције (СДА) и Хрватске демократске заједнице (ХДЗ), преко јединица ТО, насилним одузимањем из складишта ЈНА и сл. (Pandurević, 2012, str. 24). Муслимани су већ у јуну 1991. основали Савјет за националну одбрану који је био под покровитељством СДА (Hodžić, 1998, str. 19).

Председник Председништва СР БиХ Алија Изетбеговић тражио је да се распише референдум о независности БиХ.^[5] Скупштина Босне и Херцеговине га расписује 25. јануара 1992. године.^[6] Нешто раније, у Лисабону је постигнут договор да БиХ остане у постојећим границама, организована у неколико ентитета (Карингтон–Кутиљеров план). Карингтон–Кутиљеров план се темељио на закључцима да БиХ треба да остане у постојећим границама, али уз темељиту децентрализацију, тако што ће се основати националне јединице које ће имати одређену самоуправу. Локалне власти би имале већа овлашћења на штету централне власти (формирање српских, муслиманских и хрват-

[4] Територијална одбрана

[5] Турска признаје БиХ 6. фебруара 1992. пре одржавања самог референдума.

[6] Референдум је заказан за 29. фебруар и 1. март, и то без српских посланика.

ских округа). Народна скупштина БиХ одбацује план, а Кутиљеро износи нови предлог „заснован на националним принципима, узимајући у обзир економске, географске и друге критеријуме“ (Glaudić, 2011, str. 294). Све три стране су 18. марта 1992. прихватиле и потписале споразум. Након разговора са америчким амбасадором Вореном Цимерманом, 28. марта 1992, Алија Изетбеговић повлачи свој потпис и одустаје од поделе БиХ. Пропуштена је још једна шанса за мирно решавање сукоба. СДА је 31. марта 1991. формирала своје војно крило – Патриотску лигу (ПЛ). „Патриотска лига је била темељ за формирање оружаних снага БиХ, и прерасла је у јединице ТО, а затим у јединице АР БиХ“ (Pandurević, 2012, str. 69). Још пре распада СФРЈ, током преговора о преуређењу БиХ као децентрализоване државе, муслиманско политичко руководство организује војно саветовање команданата регионалних штабова Патриотске лиге и Главног штаба Патриотске лиге (7/8. фебруар 1992, село Мехурићи). На том саветовању усаглашени су планови по регијама и подела задатака, укључујући и постављање темеља наменској индустрији, као и усвајање Директиве за одбрану суверенитета Републике БиХ.^[7] Директива настаје неколико дана након што су се политички представници

сва три народа у БиХ договорили око реконструкције БиХ као децентрализоване државе са три националне јединице (Кутиљеров план). Јасно је да је муслиманска страна започела припреме за будућа ратна дејства. У јануару 1992, још пре израде Директиве, снаге ПЛ бавиле су се разрадом односа снага ПЛ и ХДЗ према снагама ЈНА и СДС, и то по регијама. „Однос снага ПЛ повољан је у регијама Бихаћ, Добој, Мостар и Зеница и износи 2 : 1 у корист ПЛ. У регији Бањалука однос снага је 1 : 4 у корист ЈНА и СДС. Укупан однос снага је 1 : 1,4 у корист снага ЈНА и СДС“ (Pandurević, 2012, str. 67). Исти документ садржи и „Напомену“ у којој се наводи да су у Санџаку (Нови Пазар, Сјеница, Тутин, Рожаје и Б. Поље) организовани диверзантски водови са опремом за 200 диверзаната, док је на Косову иницирана организација диверзантских снага (*ibid.*). Сефер Халиловић наводи да је почетком августа 1992. године „на територији РБиХ било формирано 28 бригада, 138 одреда, 16 самосталних батаљона, један оклопни батаљон, два артиљеријска дивизиона. Укупно, око 170.000 бораца“ (Halilović, 1998, str. 151). По налогу СДА, Муслимани позивају војнике и старешине на дезертерство из ЈНА, запоседају фабрике наменске производње, труде се да осујете извршење наређене

[7] Директива садржи опште податке о снагама СДС-а, снагама ЈНА у БиХ (Сарајевски корпус, Бањалучки корпус, Тузлански корпус, Бихаћки и делови Книнског и Титоградског корпуса). Снаге СДС су процењене као снаге јачине 80.000 до 120.000 људи. Даље се дају предвиђања могућег деловања српске стране: заостравање међунационалних односа, извођење диверзантско-терористичких дејстава, изазивање социјалних немира, саботаже, киднаповања и атентати на истакнутије личности муслиманског народа итд. Директива укључује и јасно дефинисане задатке заштите муслиманског народа и очување интегритета и целовитости БиХ извођењем борбених дејстава – одмах. Детаљније у: Pandurević (2012, str. 63–64); GŠ PL BiH, Direktiva za odbranu suvereniteta BiH, arh.br. 31-2-03-302-7/21-2, 25. 2. 1992.

војне мобилизације јединица ЈНА, спречавају упућивање регрута на одслужење војног рока у ЈНА. Треба споменути и да су Муслимани у каснијим ратним годинама имали и логистичку подршку и подршку у оружју и опреми из арапских земаља, и то пре свега из Ирана (Elsässer, 2006, str. 90). На страни Муслимана и Хрвата учествовало је и неколико хиљада припадника плаћеничке војске (Džamić, 2001, str. 6). Хрвати 18. новембра 1991. формирају Хрватску заједницу Херцег-Босна (Pandurević, 2012, str. 34). Срби, плашећи се остварења идеје о „Зеленој трансферзали“^[8], кренули су такође да се организују.

„Први метак“ испаљен је у Сарајеву 1. марта 1992, када је убијен српски сват Никола Гардовић, док је свештеник СПЦ Раденко Мирковић рањен.^[9] Исте вечери наоружани Срби дижу барикаде, а тензије се преносе на читаву БиХ. Уследили су сукоби у близини Јајца, Шипова, Бијељине. Хрвати врше упад у село Сијековац код Брда где врше масакр, као и у село Доњи Малован код Ливна, где су убили 59 српских цивила (Nišić, 2004, str. 228–230). Европска заједница, према мишљењу Бутроса Бутроса

Галија, тадашњег генералног секретара УН, направила је грешку када је признала БиХ^[10] и индиректно допринела распламсавању рата који је уследио. Генерал Луис Макензи^[11] изјављује: „Мада нисмо били дипломате, сви ми у униформи били смо сигурни да ће борбе избити свуда око нас, чим признање буде објављено“ (Nišić, 2004, str. 105). „Рат у Босни и Херцеговини је имао и своје паралелне токове. Политика и дипломатија, војска и мировне снаге, посматрачи и генерали, новинари, фото-репортери, терористи и њихови ученици, ново оружје и идеје о брзом завршетку рата, све је то постојало на једном хаотичном простору“ (Stojadinović, 2006, str. 102).

Стварање Републике Српске и формирање Војске Републике Српске

На основу плебисцита одржаног 9. и 10. новембра 1991, Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини на заседању 21. новембра 1991. донела је одлуку о верификацији српских аутономних области, а 9. јануара 1992. Декларацију

[8] Коридор „Зелена трансферзала“ требало је да повеже БиХ, Рашку област, Косово и Метохију, Македонију, Бугарску и Турску, омогућавајући продор ислама на Балкан и даље ка Европи.

[9] На свадбену поворку је пуцао Рамиз Делалић Ђело, припадник Зелених беретки.

[10] Европска заједница је признала БиХ 6. априла 1992. Тиме је по речима шведског дипломате Карла Билта постала „очигледно крива за почетак рата...“ (Pandurević, 2012:38). САД су признале БиХ 7. априла 1992, док је 22. маја 1992. БиХ примљена у пуноправно чланство УН. „Као дан формирања АРБиХ утврђује се 15. април 1992, дан када су се све наоружане формације у Републици објединиле у Територијалну одбрану Републике“ (Uredba sa zakonskom snagom o оружаном снагама РБиН, члан 36, „Službeni list РБиН“, број 4, 20. 5. 1992).

[11] Генерал Луис Макензи био је оснивач и командант Сектора Сарајево у оквиру Унпрофора у Југославији 1992. године.

64 | о проглашењу Републике српског народа Босне и Херцеговине.^[12] У Декларацији се наводи да ће Република бити у саставу Југославије (члан II), као једна од федералних јединица. Уставним амандманима VII и VIII на Устав Српске Републике Босне и Херцеговине од 12. августа 1992. Устав Српске Републике БиХ мења се у Устав Републике Српске, а амандманом VIII име Српска Република БиХ мења име у Република Српска. До тада се у документима објављеним у „Службеном гласнику“ негде је она била Република Српска Босна и Херцеговина, негде Република српског народа Босне и Херцеговине, а негде Српска Република БиХ (Pandurević, 2012, str. 131).

Стварање Републике Српске и Војске Републике Српске проузроковано је низом предратних активности хрватске и муслиманске стране. „Председништво Босне и Херцеговине (које су напустили српски чланови Биљана Плавшић и Никола Кољевић) 4. априла је донело одлуку да се прогласи општа мобилизација, а 8. априла 1992. прогласило стање непосредне ратне опасности“ (Pandurević, 2012, str. 39). Штаб ТО СРБиХ преименован је у Штаб територијалне одбране РБиХ. Дванаестог априла 1992. ко-

манди Штаба прикључује се Патриотска лига (Hodžić, 1998, str. 22–24). Недуго затим министри српске националности напуштају Владу, а 90% Срба милиционара излази из милиције. Тензије све више букте. Председништво српског народа у БиХ 15. априла 1992. проглашава непосредну ратну опасност, којом се наређује мобилизација ТО на целокупној територији Српске Републике БиХ.^[13] Европска заједница доноси Декларацију у којој, између осталог, тражи: потпуно повлачење ЈНА и њеног наоружања из БиХ или распуштање њених снага и стављање њеног наоружања под делотворну међународну контролу (Pandurević, 2012, str. 39). Командант Штаба ТО БиХ Хасан Ефендић и министар унутрашњих послова Алија Делимустафић наређују својим формацијама разоружавање снага ЈНА у БиХ. Почели су учестили напади на касарне и јединице. Између осталог, долази до масакра у Добровољачкој улици у Сарајеву, где су убијена 42 и рањена 73 војника и официра (3. мај 1992), као и масакра у Тузли где је спаљено на десетине припадника ЈНА (15. мај 1992). Крвави рат је тек уследио. Муслимани 20. маја 1992. доносе Уредбу са законском снагом о одбрани^[14] са основним циљем очу-

[12] Декларација о проглашењу Републике српског народа Босне и Херцеговине, „Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини“, број 2/92.

[13] Одлука бр. 03-11/92, 15. 4. 1992, Председништво, у потпису Б. Плавшић и Н. Кољевић. Скупштина српског народа у БиХ на седници одржаној 12. 5. 1992. потврдила је наведену одлуку Председништва, Службени гласник српског народа у БиХ, бр. 6, 12–17. 5. 1992, стр. 236.

[14] Uredba sa zakonskom snagom o odbrani, „Službeni list BiH“, broj 4 od 20. 5. 1992. Осим овог документа муслиманско руководство доноси и низ других докумената којима регулише војно организовање: Uredba sa zakonskom snagom o oružanim snagama Republike Bosne i Hercegovine, „Službeni list RBiH“, broj 4 od 20. 5. 1992; Uredba o ukidanju dosadašnjeg Štaba Teritorijalne odbrane i obrazovanje Štaba Teritorijalne odbrane RBiH, pov.br. 01-011-301/92, 8. 4. 1992, „Službeni list RBiH“, broj 1 od 9. 4. 1992, Sarajevo, itd.

вања БиХ у границама из Устава СФРЈ из 1974. не водећи рачуна о нужности сагласности сва три конститутивна народа у вези с правом на самоопредељење. У питању је био противуставни акт. Уредбу доноси Председништво на предлог Владе којом престаје да важи Закон о општенародној одбрани („Службени лист СР БиХ“, бр. 3/84, 17/87 и 35/90). Уредба регулише: права и дужности републике, питања цивилне одбране, питања војне одбране, финансирање одбране, инспекцијски надзор, права и дужности општине и њихових органа итд.

На челу муслиманских снага налазило се Председништво РБиХ и Врховна команда. АРБиХ била је подељена на корпусе: 1. корпус, 2. корпус, 3. корпус, 4. корпус, 5. корпус, 7. корпус и 8. корпус. Седиште првог корпуса налазило се у Сарајеву, а укључивао је зоне: Бреза, Центар Сарајево, Чајниче, Фоча, Фојница, Горажде, Хаџићи, Хан Пијесак, Илиџа, Илијаш, Калиновик, Кисељак, Крешево, Нови Град Сарајево, Ново Сарајево, Олово, Пале, Пале, Рогатица, Рудо, Соколац, Стари Град Сарајево, Трново, Високо, Вареш, Вишеград и Вогошћа. Седиште другог корпуса било је у Тузли са зонама: Бановићи, Бијељина, Босански Брод, Босански Шамац, Братунац, Брчко, Дервента, Добој, Градачац, Грачаница, Калесија, Кладањ, Лопаре, Лукавац, Маглај, Модрича, Оцак, Орашје, Сребреница, Сребреник, Теслић, Тешањ, Тузла, Шековићи, Угљевик, Власеница,

Зворник и Живинице; трећи корпус имао је седиште у Зеници са зонама: Бањалука, Босанска Дубица, Босанска Градишка, Бугојно, Бусовача, Челинац, Доњи Вакуф, Горњи Вакуф, Јајце, Какањ, Котор Варош, Купрес, Лакташи, Мркоњић Град, Нови Травник, Прњавор, Скендер Вакуф, Србац, Шипово, Травник, Витез, Завидовићи, Зеница и Жепче; четврти корпус имао је седиште у Мостару са зонама: Билећа, Чапљина, Читлук, Гацко, Груде, Јабланица, Коњиц, Широки Бријег, Ливно, Љубиње, Љубушки, Мостар, Неум, Невесиње, Посушје, Прозор, Столац, Томиславград и Требиње; пети корпус имао је седиште у Бихаћу са зонама: Бихаћ, Босанско Грахово, Босанска Крупа, Босански Нови, Босански Петровац, Цазин, Дрвар, Гламоч, Кључ, Приједор, Сански мост и Велика Кладуша; седми корпус имао је седиште у Травнику, а осми корпус у Горажду. Дакле, цела територија БиХ (све општине) била је обухваћена зонама корпуса.^[15] Осим наведених корпуса АРБиХ имала је у свом саставу и ШВК^[16], приштапске јединице ШВК, радну бригаду ШВК, Источно-босанску оперативну групу (ИБОГ), гардијску бригаду, Команду РВ и ПВО, 10. брдску бригаду и 1. диверзантско-извиђачку бригаду „Црни лабудови“ (*ibid.*). Што се тиче ратне популе људством, ратном формацијом је предвиђено око 270.000 припадника, док је реална попуна била око 230.000 људи (подаци с краја 1994. године)^[17]. Први корпус је имао укупно 60.579

[15] Реорганизација АРБиХ, РБиХ, Штаб Врховне команде ОС РБиХ, бр. 01-1/1273-3, Сарајево, 18. 10. 1994, наређење; Документ АРБиХ, ев.бр. 01825183; Pandurević (2012, str. 90).

[16] Штаб врховне команде.

[17] Извештај о попуни АРБиХ, архив РБиХ, Штаб ВК, Управа за кадрове, правне и организацијско-мобилизацијске послове, строго пов. Бр. 05/204-50-1, Сарајево, 14.11.1994.

људи; други – 65.398; трећи – 34.539; четврти – 16.130; пети – 17.897; седми – 25.023; Ибог – 7.587; Штаб војне команде – 1.170; гардијска бригада – 777; 10. брдска бригада ШВК – 83; радна бригада ШВК – 128.^[18] АРБиХ је готово у целости била муслиманска. Муслимана је било 93,95%, Хрвата 3,16%, Срба 0,77%, осталих 1,48% (Pandurević, 2012, str. 107).

Хрвати на седници одржаној 18. новембра 1991. у Грдама доносе Одлуку о успостављању Хрватске заједнице Херцег-Босна (ХЗХБ). ХЗХБ^[19] је представљала политичку, културну, привредну и подручну целину (Tudman, 2005, str. 99–100). Председништво ХЗХБ 8. априла 1992. доноси Одлуку о формирању Хрватског вијећа одбране (ХВО).^[20] ХВО је имало око 60.000 припадника. Садржало је четири зборна подручја (оперативне зоне): четири гардијске бригаде, 32 домобранске пуковније и четири самосталне бојне (батаљона) – дивизиона. Снаге су биле стациониране највише на простору Херцеговине, на подручју централне Босне и у Посавини.^[21] Односи између АРБиХ и Хрватског вијећа одбране укључују период сарадње и савезништва, али и период међусобних оружаних сукоба. Потписивањем Вашингтонског

споразума (18. март 1994) Република Хрватска, Херцег-Босна и Република Босна и Херцеговина доносе одлуку о формирању савезне војске БиХ, успоставља се Федерација Босне и Херцеговине, док се простор заједничке територије дели на кантоне како би се спречила доминација једне етничке групе над другом.

ВРС формално настаје Одлуком Скупштине Српске Републике БиХ 12. маја 1992. године.^[22] Том одлуком штабови и јединице ТО преименовани су у команде и јединице Војске чију ће организацију и формацију утврдити председник Републике. За команданта Главног штаба Војске Српске Републике постављен је генерал-потпуковник Ратко Младић. „Војска Републике Српске и њене јединице организоване су као резултат страха српског народа од надирућег исламског фундаментализма, програмски израженог у Исламској декларацији Алије Изетбеговића“ (Pandurević, 2012, str. 42). Прецизније речено, настанак ВРС представља логичну последицу тадашњих околности, од стварања муслиманске и хрватске војске већ априла 1992, до наредбе да ЈНА напусти територију БиХ, при чему је представљала једину легитимну војску тадашње Босне и Херцеговине.

[18] Извештај о попуни АРБиХ, архив РБиХ, РБиХ, Штаб ВК, Управа за кадрове, правне и организацијско-мобилизацијске послове, строго пов. бр. 05/204/56, Сарајево, 19. 12. 1994; Pandurević (2012, str. 106–107).

[19] Хрватска заједница Херцег-Босна успостављена је и проглашена као Хрватска Република Херцег-Босна (Pandurević, 2012, str. 113).

[20] Odluka o formiranju Hrvatskog vijeća obrane, „Narodni list HZ Herceg-Bosna“, broj 1, str. 4, Predsjedništvo HZ HB, septembar 1992.

[21] Temeljna odluka o uspostavi i proglašenju Hrvatske republike Herceg-Bosna, Grude, 28. 8. 1993, Večernji list, 29. 8. 1993; Pandurević (2012, str. 113–114).

[22] Одлука о формирању Војске Српске Републике Босне и Херцеговине, „Службени гласник српског народа у БиХ“, број 6 од 12–17. 5. 1992.

Сефер Халиловић у књизи *Лукава стиратијеија* наводи да је Хрватско вијеће обране формирано 8. априла 1992. (Halilović, 1997, str. 261), док Шефко Хоџић каже да је „за настанак босанске армије изузетно важан 9. април, када је Председништво БиХ донијело Одлуку о обједињавању свих наоружаних снага у Републици Босни и Херцеговини“ (Hodžić, 1998, str. 23). Одбрамбено и војно организовање у РС регулисано је Уставом РС и низом закона, подзаконских аката и уредаба: Законом о влади, Законом о државној управи, Законом о министарствима, Законом о народној одбрани, Законом о одбрани, Уредбом о организацији и функционисању цивилне заштите, Законом о примени закона о одбрани у условима непосредне ратне опасности или ратног стања, Законом о војсци, Законом о унутрашњим пословима итд. (Pandurević, 2012, str. 135–167). ВРС је организована у видове, родове и службе. На челу се налази Главни штаб ВРС, чија је основна функција била руковођење и командовање војском. Видови ВРС били су копнена војска (Ков), ваздухопловство и противваздушна одбрана (ВиПВО). Копнена војска је била најбројнији и најотпорнији вид ВРС, намењен извођењу борбених дејстава на маневарском, равничарском, брдском, нископланинском и високопланинском земљишту, самостално и у садејству са ваздухопловством и противваздушном одбраном.

Наредбом команданта ГШ ВРС од 16. јуна 1992. формирано је „пет оперативних састава копнене војске (корпуса), Ваздухопловство и ПВО и приштапске јединице Главног штаба“.^[23] Корпусе ВРС чинили су: Први крајишки корпус (1. КК), Други крајишки корпус (2. КК), Источнобосански корпус (ИБК), Сарајевско-романијски корпус (СРК) и Херцеговачки корпус (ХК). Због потреба на терену, 1. новембра формиран је и Дрински корпус^[24] (ДК).

1. *Први крајишки корпус (1. КК)*. Обухватао је највећи део територије (западног дела РС), која се граничи на северу са реком Савом (од ушћа реке Укрине до ушћа реке Уне у Саву), затим реком Уном до Босанског Новог (Новог Града); западна граница је ишла од Босанског Новог, преко Мајданске планине, Кључа (искључно), преко Лисине до села Језеро; јужна граница од села Језера преко Борачке клисуре, долином реке Угар до Влашића; источна граница: Влашић, Теслић, село Станари, Дрвента.^[25] Први крајишки корпус био је уједно и највећи корпус ВРС, са највећом ватреном моћи, укључујући оклопне и моторизоване бригаде, те артиљеријске јединице. До краја 1992. укупно бројно стање нарасло је на 72.330 припадника (2.373 официра, 4.537 подофицира и 65.420 војника). Корпус је био попуњен 113% (Pandurević, 2012, str. 223).

[23] Pandurević, 2015, str. 139–140; Dimitrijević, 2019, str. 113.

[24] Наредба команданта ГШ ВРС, строго пов. бр. 30/18-25, 3. 7. 1992, Измене и допуне организације и формације ВРС. Иако је наредбом команданта ГШ ВРС од 3. јула 1992. године наређено формирање ДК, он је заживео тек 1. новембра 1992. године.

[25] ГШ Војске Српске Републике БиХ, строго пов. бр. 02/5-31, 4. 6. 1992.

2. *Друџи крајишки корџус (2. КК)*. Обухватао је најзападнији део РС који се на северу граничи са Босанским Новим, реком Уном до Бихаћа; на југу село Чапразлије, Челебићи, превој Корчине, Гагића Град, Захумско Седло; на истоку Захумско Седло, Црни Врх, Купрешка увала, Доњи Вакуф, село Језеро и даље; са југозападне и западне стране до Босанског Новог (Pandurević, 2012, str. 210). Корпус је био релативно малог бројног стања. До краја 1992. бројно стање је било 16.935 припадника (615 официра, 1.107 подофицира, војника 15.213). Попуна 67 % (Pandurević, 2012, str. 223).

3. *Источнобосански корџус (ИБК)*. Оперативна зона корпуса обухватала је северне и североисточне делове РС: Семберију, Мајевицу, Посавину и једно време доње Подриње. Почетне границе зоне претрпеле су измене након формирања ОГ „Добој“ и Дринског корпуса. Северна граница: ушће реке Дрине у реку Саву, реком Савом до ушћа Украине; западна од ушћа реке Украине у Саву, преко Дервенте (искључно), Станара, Теслића; јужна од Тешња, преко Маглаја, Карачића, села Турија, Доње Липнице, Калесије до Дрињаче; источна од Дрињаче, реком Дрином до ушћа у Саву. Након формирања Дринског корпуса границе зоне ИБК померају се на север са реке Дрињаче и Дрине, тако да источна и југоисточна граница сада иде Мајевицом, преко села Крчиња у општини Угљевик и излази на Дрину долином реке Тавне. Зона корпуса је карактеристична по географским одликама. Делимично је реч о брдско-планинском земљишту, а већим де-

лом о равничарском терену у долинама река, са добром проходношћу. У зони корпуса издвајају се следећи градски центри: Бијељина, Брчко, Босански Шамац, Угљевик и Лопаре. Почетком јула у корпусу је било 31.978 војника и старешина, а крајем 1992. године бројно стање се смањило на 26.174 (670 официра, 1.021 подофицира и 24.483 војника). Попуна 105 % (Pandurević, 2012, str. 211–223).

4. *Сарајевско-романијски корџус (СРК)*. Зона СРК повезивала је простор Херцеговине, романијске регије и Подриња. Северна граница ишла је од реке Дрињаче, до Шековића (искључно); југозападна од Шековића (искључно), преко Кладња, Олова, Дернека, до села Подгора; западна од села Подгора, преко Раковице, Хаџића, Пресјенице, до Ђокина торња; јужна од Ђокина торња, преко Миљевине (искључно), Фоче (искључно), реке Тихотине, села Мрчића и даље границом са Црном Гором; источна граница са СРЈ реком Дрином. У зони корпуса били су значајни градски центри: Српско Сарајево са општинама Вогошћа, Илијаш, Рајловац, Илица, Хаџићи, насеља Пале и Трново. Бројно стање у другој половини 1992. године било је 24.820 војника и старешина (843 официра, 1.131 подофицира и 22.846 војника). Попуна 111% (Pandurević, 2012, str. 213–223).

5. *Херцеговачки корџус (ХК)*. Корпус је формиран на простору Херцеговине и наследник је делова Десетог корпуса ЈНА. Његова зона обухватала је највећи део источне Херцеговине и делове старе Херцеговине. Граница зоне

на северу ишла је од села Мрчићи, преко Фоче (искључно), Миљевине (укључно), Ђокина торња (укључно), села Шабићи, села Лукомир, Блаца (искључно), Коњица (искључно) до Јабланице; западна граница од Јабланице, реком Неретвом до државне границе са Хрватском; источна граница државном границом са Црном Гором до села Мрчићи. Зона корпуса укључује следеће градове и насељена места: Љубиње, Требиње, Билећа, Невесиње, Гацко, Фоча и Калиновик. Крајем 1992. у корпусу је било 18.165 војника и старешина (729 официра, 1.013 подофицира и 16.423 војника). Попуна 77% (Pandurević, 2012, str. 214–223).

6. *Дрински корпус (ДК)*. Граница на северу ишла је од ушћа реке Тавне у реку Дрину, на запад, преко Празниторбе, Срнијевнице, Столица (укључно), Калесије, Равног брда, Кладња, Олова, села Боровац (укључно), Кадине главе, Црног врха, Фоче (искључно), Бијелих брда (укључно), Вардишта, границом са Србијом, реком Дрином до ушћа Тавне. У географском смислу део територија је брдско-планинско и изразито планинско земљиште, део су речне долине и висоравни. Крајем 1992. корпус је имао 24.589 војника и старешина (588 официра, 1.006 подофицира, 22.995 војника). Попуна 115% (Pandurević, 2012, str. 215–223).

7. *Ваздухопловство и противваздушна одбрана (ВиПВО)*. ВиПВО ВРС је вид војске

оперативног нивоа, организован, опремљен и оспособљен за борбена дејства у ваздушном простору и из њега. ВиПВО није био у могућности остварити превласт у ваздушном простору не због ваздухопловних снага противника, него због присуства НАТО пакта. Команда ВиПВО била је у Бањалуци. У ВиПВО је било 4.010 војника и старешина (317 официра, 490 подофицира, 3.203 војника). Попуна 62% (Pandurević, 2012, str. 216–217).

Систем командовања ВРС (на стратегијском, оперативном и тактичном нивоу) регулисан је низом докумената: директивама,^[26] директивама врховног команданта, инструкцијама врховног команданта, директивама команданта ГШ, инструкцијама команданта ГШ, наређењима, борбеним заповестима, наредбама као актима командовања, директивама врховног команданта и команданта ГШ (Lazović, Stišović, 1998).

Дринско ратиште – организација и задаци Дринског корпуса ВРС

У почетку ратних збивања у дринском рејону није била успостављена јасна војна организација. Јединице су биле без хијерархијске или друге везе са командама постојећих корпуса који су територијално покривали ту област (ИБК, СРК и ХК). По правилу су биле самоникле, и до Главног штаба само су стизале

[26] Директивама се регулишу активности ВРС, односно њима командант директно издаје задатке једном корпусу и појединим бригадама из тога корпуса.

вести о њиховим командантима, бројном стању и сукобима са муслиманским снагама (Dimitrijević, 2019, str. 159). Српске снаге су 1. априла успоставиле контролу над Бијељином, 6–14. априла над Фочом, 8–9. априла над Зворником, 17. априла над Братунцем, 12. априла над Вишеградом, 20. априла Рогатицом, 21. априла Власеницом, Кулом изнад Зворника и Дивичом 26–28. априла (Džunuzović, 2009). Снаге ЈНА се 19. маја повлаче. Током лета 1992. овим простором управљала је Оперативна група Подриње. Крајем септембра 1992. „ГШ издаје усмено наређење о формирању Тактичке групе Вишеград са пет бригада и зоном одговорности у Горњем Подрињу“ (Dimitrijević, 2019, str. 159). И поред формирања те тактичке групе, на овом простору и даље није био успостављен потпун командни ланац (Pandurević, 2015). Из практичних разлога обједињавања снага ВРС које су до тада биле под ингеренцијом ИБК, СРК, ХК и тактичких група и других самосталних јединица, Врховна команда ВРС 20. октобра 1992. доноси одлуку о формирању Дринског корпуса (која је заживела 1. новембра). Први командант је био генерал-потпуковник Миленко Живановић,^[27] који је остао на тој функцији до јула 1995. године. Замениће га генерал-потпуковник Радислав Крстић.

Зона одговорности Дринског корпуса: регија горњег, средњег и доњег Подриња, романијски плато, простор Бирча (регија Бирач).

Дрински корпус је био један од седам корпуса ВРС. Укључивао је команду са командним местом у Власеници, команду стана, батаљон везе, батаљон војне полиције, инжењерски батаљон, мешовити артиљеријски пук, моторизовану бригаду, две пешадијске бригаде, седам лаких пешадијских бригада. Зона корпуса је обухватала подручја општина Зворника, Шековића, Власенице, Милића, Хан Пијеска, Соколца, Рогатице, Вишеграда, Руда, Чајничка и Српског Горажда.^[28] Бригаде: Зворничка пјешадијска бригада, Власеничка лака пјешадијска бригада, Прва бирчанска лака пјешадијска бригада, Милићка лака пјешадијска бригада, Братуначка лака пјешадијска бригада, 2. романијска моторизована бригада, 1. подрињска лака пјешадијска бригада са седиштем у Рогатици, 2. подрињска лака пјешадијска бригада са седиштем у Вишеграду, 3. подрињска лака пјешадијска бригада (Чајничке), 4. подрињска лака пјешадијска бригада (Рудо), 5. подрињска лака пјешадијска бригада са седиштем у Вишеграду. Издвајали су се и: 5. батаљон војне полиције, 5. инжењерски батаљон, 5. батаљон везе, 5. санитетски батаљон, 5. ауто-батаљон, 5. мјешовити артиљеријски пук, Пук ПВО, Самостални пјешадијски батаљон Скелани. Остале јединице: Гарда Пантери, Специјална јединица „Мандо“, Вукови са Дрине, Чета Малешкић, Чета Каракај, Чета Шетићи, Диверзантско-извиђачки вод Зоље, Извиђачка чета

[27] Генерал Младић је на место команданта Дринског корпуса поставио генерал-потпуковника Миленка Живановића, свог потчињеног команданта из 557. артиљеријског пука из Бенковца (Кнински корпус).

[28] Две лаке пешадијске бригаде из Рудог и Чајничка у 1993. години прешле су у састав ХК (Pandurević, 2012, str. 215).

Несаломиви, Трећи батаљон Пилића – Локањ, Извиђачко-диверзантски вод Јасеница, Грчка добровољачка гарда.^[29]

У складу са одговарајућим директивама утврђују се задаци Дринског корпуса,^[30] односно његово ангажовање у ратним операцијама. Од многобројних операција у којима је ДК учествовао можемо издвојити:

1. „Операција Церска 93“: Операција се изводила током зиме и раног пролећа 1993. (13. јануар – 17. април 1993). Циљ је био да се заустави офанзива АРБиХ и да се ослободи подрињска област, односно да се спречи спајање снага АРБиХ из Сребренице са енклавом у околини места Церска. У оквиру ове операције издвајамо три фазе: борба за Церску, успостављање комуникације Братунац – Коњевић Поље – Зворник ради стављања под надзор Коњевић Поља и напад на Сребреницу. Снаге ВРС успешно изводе операцију. Договорена је демилитаризација Сребренице, а Савет безбедности УН 16. априла 1993. доноси Резолуцију 819,^[31] којом се

то питање и третира. У пракси демилитаризација Сребренице није извршена и Муслимани су се само спремали да поново нападну српске положаје.^[32]

2. „Операција Звијезда 94“: Операцију је изводио Дрински корпус у садејству са ХК и ИБК током пролећа 1994, односно од 28. марта до 18. априла 1994. Циљ операције био је да се заузме Горажде, односно да се спречи ширење муслиманске енклаве у зони Горажда ка граници са тадашњом СР Југославијом, а на другој страни ка Сарајеву и средњој Босни. Генерал Мајкл Роуз, командант Унпрофора у Босни, наводи да су „чести диверзантски напади јединица муслиманске војске из Горажда ван граница заштићене зоне и спаљивање многобројних српских села источно од Дрине разбеснели Младића. Он је оптужио мировне снаге да равнодушно посматрају те догађаје стално истичући чињеницу да је од Муслимана захтевано да не користе заштићене зоне као базу за извођење војних активности“ (Rouz, 2001, str. 134). Не-

[29] Команда Дринског корпуса, месечно бројно стање, строго пов. бр. 05/1-255, 28. 7. 1995.

[30] Исто се односи и на остале корпусе ВРС. Наредбе за извођење Операција доносе се у складу са одговарајућим Директивама.

[31] United Nation, Resolution 819 (1993), Adopted by the Security Council at its 3199 the meeting, on 16 April 1993. Distr. GENERAL S/RES/819, 16 April 1993.

[32] У пресретнутом разговору између тадашњег начелника Главног штаба АРБиХ Сефера Халиловића и команданта штаба ТО у Сребреници Насера Орића, Сефер вели: „Насере, УН-у предај само старо и поварено оружје. Нити један комад исправног наоружања не смијеш предати. Реци да друго немаш. Идите ван града. Настављамо по нашем плану. За слободну БиХ“ (Halilović, 2005, str. 255). „Организујте сопствену извиђачку организацију и извиђачке патроле истурите што дубље у непријатељску дубину и на основу њихових извештаја и сопствене процјене предузмите акције – дејства на непријатеља...“ (Halilović, 2005, str. 257). Сефер даље поручује Насеру: „Шири слободну територију и према Тузли и према Дрини. Ово је наша држава и ми ћемо у њој бити господари. А колико ће за то требати времена видјет ћемо...“ (Halilović, 2005, str. 256).

посредан повод за покретање српске акције био је продор Армије БиХ из Горажда 10 км у српску територију, када су муслиманске снаге спалиле шест српских села. „Жесток српски одговор у виду контраофанзиве започео је 30. марта. Повраћена је изгубљена територија и снаге ВРС продрле су и на делове територије које су пре офанзиве контролисали муслимани“ (Bulatović, 1996, str. 199). „Генерал Младић је желео да неутралише Горажде још средином 1993, али је тек сада добио прилику да крене пуном снагом на ово место“ (Srdanović, 1998, str. 82). Након успешног извођења операције и продора снага ВРС дубоко у муслиманску територију, снаге Унпрофора се распоређују у близини Горажда. Почињу ваздушни напади НАТО снага на српске положаје којима је ВРС спречена да коначно „решити проблем“ те енклаве. Следи коначни договор о примирју и демилитаризацији Горажда, када ће се окончати операција и зауставити офанзива ВРС.

3. „Операција Спреча 95“: Операција је извођена у раздобљу од марта до маја 1995. у ширем рејону планине Мајевица, а циљ је био да се сломи опсада радио-релејног центра Столице, односно да се изврши одсецање положаја 2. корпуса АРБиХ и да се створе услови за продужетак напада ка Тузли и Живиницама.^[33] На

тај начин би се проширио коридор, а муслиманске снаге би се спречиле да користе аеродром Дубраве код Тузле (Dimitrijević, 2019, str. 313). Напад српских снага започет је 27. марта 1995. Након успешног пробоја Зворничке бригаде и заузимања коте Висока главица, прекинуто је даље напредовање српских снага. АРБиХ је пружила снажан отпор, а и временски услови су били јако лоши због јаког снега. Операција је завршена у мају 1995. Муслиманска страна је исту представила својој јавности као офанзиву „Чекић и наковањ.“

4. „Операција Криваја 95“: То је кодно име за операцију коју је ВРС изводила током јула 1995. са циљем заузимања Сребренице. Непосредан повод за извођење ове операције био је напад на командно место ВРС 26. јуна 1995. у Хан Пијеску, када је у објекту био присутан и генерал Младић.^[34] Истог дана муслиманске снаге су извршиле и неколико диверзија на ширем подручју општине Хан Пијесак, укључујући и напад на Вишњицу како би одвратиле снаге ВРС да шаљу додатне снаге на сарајевско ратиште. Долази до консолидовања српских снага и њихове појачане концентрације око Сребренице и Жепе. Српска контраофанзива креће 3. јула. Прве српске снаге улазе у градско подручје из правца Зеленог Јадра (Учина

[33] „Операција Спреча 95“ претходила је планираним операцијама „Садејство 95“ и „Звезда 95“ у складу са Директивом бр. 7 ВРС, којима је требало одсећи положаје муслиманских снага северно од Тузле, односно ослободити српски простор у енклави Горажде и свести енклаву на величину заштићене зоне од 3 км од центра града и војнички паразити муслиманске ОС. У операцији су ангажоване јединице ДК, ИБК, СРК и ХК.

[34] Треба споменути да су муслиманске снаге још два пута нападе командно место ВРС у Хан Пијеску, 7. 8. 1992. и 11. 12. 1993 (детаљније у: Dimitrijević, 2019, str. 336).

Башча). Бригаде 28. дивизије АРБиХ више нису биле у могућности да реагују и међу Муслиманима су завладали хаос и паника. Снаге холандског батаљона Унпрофора неуспешно су деловале по снагама ВРС, односно „биле су неспремне да користе ваздушне снаге за време напада на Сребреницу“ (Ripley, 1996, str. 82). Борбе су биле завршене 11. јула, када српске снаге и улазе у Сребреницу.^[35]

5. „Операција Сџујчаница 95“: То је кодно име за операцију коју је ВРС изводила током јула 1995. са циљем заузимања Жепе. Операција је започета још 7. јула 1995 у виду напада слабог интензитета. Након пада Сребренице српски напади се интензивирају. Први преговори са муслиманским представницима вођени су у бази Унпрофора 13. јула 1995. када је генерал Толимир тражио потпуну предају снага АРБиХ и понудио евакуацију становништва Же-

пе. Муслиманско ратно председништво овај услов није прихватило због страха за своје борце. Борбе су настављене све до 24. јула, када је уз присуство међународних снага договорен прекид ватре. Ратко Младић потписује са Хамдијом Торлаком Споразум о разоружавању муслиманског становништва у тој енклави. „Ово је био предуслов за престанак борби и почетак евакуације цивила из Жепе“ (Dimitrijević, 2019, str. 363–364). Као резултат акције муслиманске снаге су се предале, а српске снаге су заузеле Жепу.

| 73

Крај рата – Република Српска „остаје“ на Дрини

Непосредно пред сам рат и током рата међународна заједница је нудила више споразума за прекид непријатељстава: *Кариниџон–Куйиље-*

[35] „Питање Сребренице“ је једно од најконтроверзнијих питања током рата у бившој Босни и Херцеговини. Муслиманска страна инсистира на геноциду и страдању више од 8.000 Муслимана, док са друге стране Институт за истраживање српских страдања у XX веку говори о стрељању око 400 муслиманских ратних заробљеника. Геноцид се није десио, чак супротно, српске снаге су омогућиле евакуацију муслиманске деце и жена непосредно после уласка у Сребреницу. По подацима Института стрељано је око 400 муслиманских ратних заробљеника, уз недостатак података о детаљима извршења. Све се десило без Војног суда или писане наредбе од стране ВРС, што указује на непостојање командне одговорности и на потенцијалну уплетеност „страног фактора“. Институт указује и на организовано „увешавање“ броја погинулих у сребреничком рејону. Једна од контроверзи је и само сребреничко мезарје, где на улазу на споменику стоји списак десетак општина из тог региона где су се и десила страдања Муслимана. Институт поставља реторичка питања: Зар није у питању сребреничко мезарје, а не шире подручје уз Дрину? Зашто се накнадно сахрањују лица која су страдала пре 11. 7. 1995. године? Треба споменути и да је велики број Муслимана страдао у пробоју њихових снага кроз српске положаје у правцу ка Тузли, у међусобним муслиманским сукобима, у заседама које су Срби поставили, као и током свих година рата од 1992–1995. године. Такође, Институт указује на низ злочина које су муслиманске снаге 28. дивизије АРБиХ на челу са Насером Орићем учиниле у раздобљу од 1992. до 1995. године у којима је страдало 3.287 лица српске националности (детаљније на сајту: <http://www.serb-victims.org/>). Дешавања у Сребреници захтевају дубљу и детаљнију анализу, а те догађаје је пре свега неопходно сместити у „трогодишњи временски оквир између 1992. и 1995. године, уместо уобичајеног насилног сабијања у три дана у јулу 1995“ (Зборник критичких есеја, 2012, str. 11).

ров *ѝлан*, *Венс–Овенов ѝлан*, *Овен–Сѝолѝенберѝов ѝлан*, *ѝлан Конѝакѝѝ ѝруѝе*, *Деѝѝонски сѝоразум*.^[36] Деѝѝонским споразумом рат је коначно завршен.

Каринѝѝон–Куѝѝѝеров ѝлан настао је као резултат мировне конференције из фебруара 1992, а познат је и као Лисабонски споразум. На преговорима су осим представника међународне заједнице (британски дипломата лорд Питер Карингтон и португалски дипломата Жозе Куѝѝѝеро) „судѝеловали представници трију водећих политичких странака трију конститутивних народа БиХ. Представници Хрватске демократске заједнице су били Мате Бобан, Миле Ласић и И. Станић, представници Српске демократске странке су били Радован Караѝић, Никола Кољевић и Момчило Крајишник, док су представници Странке демократске акције били Алија Изетбеговић, Р. Махмутчехѝѝић и Н. Кадић“ (Марић Токић, 2018, str. 300). Учесници су се усагласили да се изврши темељита децентрализација БиХ, тако што ће се основати националне јединице, које ће имати одређени степен самоуправе, односно наведеним планом БиХ се одређује као сложена држава састављена од три републике одређене по етничком принципу. Алија Изетбеговић је рекао да је у Лисабону „положен темељ, односно принцип, који је одредио једно стање које

је трајало последњих годину дана у Босни и Херцеговини“ (Тудман, 2005, str. 136). Радован Караѝић изјављује да је постигнути договор велики успех свих трију народа и тријумф толеранције, док је Миро Ласић казао да неће бити распарчавања и поделе Босне и Херцеговине и да ће она остати у историјским границама, уз њену федерализацију са јединственом војском, полицијом, централном банком и правним поретком (Тудман, 2005, str. 137). Све три стране 18. марта потписале су споразум (Алија Изетбеговић, Радован Караѝић и Мате Бобан), али је Изетбеговић након састанка са Вореном Цимерманом повукао свој потпис, те је план пропао.

Венс–Овенов ѝлан су почетком 1993. саставили специјални изасланик Генералног секретара Уједињених нација Сајрус Венс и британски дипломата и представник ЕЗ лорд Дејвид Овен. То је последњи план који је предвиђао да Босна и Херцеговина буде јединствена, подељена на десет полуаутономних области. Муслимани и Хрвати су прихватили план, али су га Срби из Босне одбили, јер је кантонална подела извршена тако да српске територије не буду повезане, већ подељене на два дела. „Мапе провинција које предлажу Венс и Овен, а које су исцртали Финац Марти Ахтисари и Немац Фред Ехард, заиста нису праведне. Срп-

[36] Треба указати и на *Сѝоразум Караѝић–Филиѝѝовић и Вашингтонски сѝоразум*. Први је био познат и као српско-муслимански „историјски споразум“, потписан током лета 1991. године. Основна начела преговора темељила су се на претпоставци да ће БиХ остати у Југославији. Вашингтонски споразум био је споразум о прекиду непријатељстава између Републике Хрватске, Херцег-Босне и Републике Босне и Херцеговине, потписан 18. марта 1994. године, којим је успостављена Федерација Босне и Херцеговине.

ска територија је разбијена. Не дају Србима ни коридор између Крајине и Семберије, на чему нарочито инсистира Радован с друговима“ (Ćosić, 2012, str. 40).

Овен–Столтенбергов план, с краја јула 1993, представили су специјални изасланик Генералног секретара Уједињених нација Торвалд Столтенберг и лорд Дејвид Овен. Планом је предвиђена подела БиХ на три етничке целине. Срби би добили 52% територије, Муслимани 30%, а Хрвати 18%. План су одбили Муслимани.

План Конџакић ирује састављен је између фебруара и октобра 1994. године. Планом би Србима припало 49% територије БиХ, а муслиманско-хрватској федерацији 51%. Након одржаног референдума 28. августа 1994. Срби су одбили план.

Дејтонски споразум. Након што су српске снаге ушле у Сребреницу и Жепу („Операција Криваја 95“ и „Операција Ступчаница 95“), Муслимани су се уплашили за Горажде и кренули у медијски рат против Републике Српске.^[37] Дешава се експлозија на Маркалама 28. августа 1995, за коју међународна заједни-

ца оптужује Србе и користи је као повод за НАТО интервенцију на снаге ВРС.^[38] Напад је започео 30. августа 1995. ударом ваздушних снага на српске положаје око Сарајева. „Погођени су фабрика ‘Претис’, као и њено складиште у Вогошћи, магацини у Топлом, Лукавици, Топлику, ватрени положаји на Гаврића брду, складиште на брду Жуновница код Хаџића“ (НАТО против Срба, 1995, str. 23–36). Следеће ноћи, 31. августа на мети су били „Пале, складиште техничко-материјалних средстава у Јахоринском потоку, село Калаузовић на Озрену, Невесиње, Соколац, Хан Пијесак, објекти везе и складиште муниције на Јахорини и Чајниче“ (Dimitrijević, 2019, str. 391). Од 9. септембра НАТО снаге делују по Босанској крајини и Бањалуци, где нападају ПВО системе ВРС. Десетог септембра нападнуто је шире подручје Бањалуке, док су 12. септембра нападнути циљеви код Добоја и Вишеграда. Након исцрпних преговора, 14. септембра суспендована је операција ваздушних удара НАТО. У Сарајево су после шест месеци паузе, 15. септембра, почели да слећу

[37] У сукобу у бившој СР БиХ медијско-пропагандно деловање је представљало важну карику за моделирање и креирање свести таргетираног јавног мњења. У том смислу су се уз примену бројних идеолошких, обавештајних и психолошких образаца пред сам крај рата у Босни стекли услови за „оправданост“ НАТО интервенције на снаге ВРС. Наравно, објективних разлога за исто није било (Jevtović, Aracki, 2019, str. 175-201). Х. М. Енценсбергер ратове на Балкану посматра као нуклеисане цивилне ратове етничког карактера, стављене пре свега у контекст медијског спектакла, где се обичном човеку сугерише да исте посматра као морални проблем и феномен. Он медије ставља на пиједестал кључних чинилаца за креирање општег увреженог мишљења, како појединачног посматрача, тако и светског јавног мњења. У том контексту можемо да посматрамо и већ споменуто одлуку међународне заједнице да пред сам крај рата у Босни бомбардује снаге Војске Републике Српске, чиме ће непосредно утицати на коначни исход рата. Бројне су расправе покренуте на ту тему које трају до данашњих дана (Penezić, Cvijović, 2020, str. 65–79).

[38] НАТО такође пружа подршку хрватским и муслиманским снагама на терену.

авиони UNHCR, који су допремали помоћ. Коначно, акција је и формално прекинута 20. септембра 1995, када у Сарајево стижу адмирал Смит и генерал Жанвије. „Тако су реализовани почетни и прокламовани циљеви ваздушних напада НАТО: повлачење српског тешког наоружања око Сарајева и спречавање наводног српског напада на град“ (Dimitrijević, 2019, str. 398). У нападу НАТО снага на ВРС погинуло је укупно 152 цивила, 273 рањено, разорен је значајан део војне инфраструктуре, онеспособљен је телекомуникациони систем Републике Српске и нанета је велика штета цивилном становништву (Dimitrijević, 2019, str. 406). Уследиће Дејтонски мировни споразум када се рат коначно и завршио. Споразум је потписан у ваздухопловној бази Рајт-Патерсон код Дејтона (Охајо) и БиХ бива подељена на два дела: Федерација Босне и Херцеговине (51% територије бивше СР БиХ) и Република Српска (49% територије бивше СР БиХ). Главни учесници на конференцији били су: председник Републике Србије Слободан Милошевић, председник Председништва Републике Босне и Херцеговине Алија Изетбеговић, хрватски председник Фрањо Туђман, државни секретар САД Ворен М. Кристофер, амерички дипломата Ричард Холбрук и генерал Весли Кларк. Споразум је званично потписан у Паризу 14. децембра 1995. године.

Дејтон представља добар пример „великодушног“ мира који отклања раније присутне узроке обнављања сукоба. Такође је позитиван преседан у међународном праву, јер представља целовито политичко решење које је општеприхваћено као легитимно, за разлику од бројних замрзнутих сукоба где правно стање одудара од фактичког (Zbornik radova, 2016). У Дејтону је постављен и темељ узорног примера консоцијалијанистичке демократије^[39], која је једино могуће решење за стабилно функционисање идентитетски сложених друштава, а која нажалост у већини других сличних случајева остаје (Zbornik radova, 2016).

Одлукама Дејтонског споразума Република Српска „покрива“ готово цео рејон Дрине, изузев града Горажда у њеном горњем току. Географски посматрано ток Дрине уз границу са Србијом налази се целим својим током у Републици Српској. У том смислу можемо да кажемо да је РС оставши на Дрини задржала геостратешку предност очувавши „природну копчу“ са Републиком Србијом.

Закључна разматрања

Можемо да закључимо да је бивша СР БиХ, некада слободарско место, место суживота припадника три вероисповести и три нације, скоро па у трену постала полигон суровог ра-

[39] Овај модел политичког система дизајниран је за мултиетничка и мултинационална друштва, који наглашава процес преговарања између политичких елита, где се одлуке доносе у њиховој пуној сагласности. Модел је у својим радовима развио Аренд Лајпхарт.

та. Међународна заједница је томе допринела, подржавајући посредно и непосредно дезинтеграционе процесе унутар БиХ. Због јасно недефинисаних граница унутар земље, извесно је било да ће једнострано и противуставно проглашење, а недуго затим и признање независности БиХ, односно њена сецесија, довести до крвавих обрачуна и сукоба. Западна дипломатија је овде направила пропуст. Дејтонски споразум којим се сукоб коначно зауставио значајно подсећа на мировне споразуме из '92, '93. и '94. године (барем што се тиче територија и њених етничких прерасподела) на основу чега можемо логички да се запитамо да ли се рат могао избећи или барем раније зауставити? Сматрамо да је одговор потврдан. Овако је за три године рата изгубљен велики број људских живота, а тај простор је политички и економски ослабљен и осиромашен. Ненад Кеџмановић указује и на неефикасност стратегија међународне заједнице за бившу БиХ које трају још од 90-тих година прошлог века, почевши од идеје централизације и унитаризације, коју су желели Бошњаци, преко територијализоване консолидације, односно конфедералног решења, коју би опет прихватили само Хрвати и Срби, и коначно до нове идеје убрзане интеграције БиХ у Европску унију којом би се БиХ ставила под индирек-

тан надзор великих европских држава. Иако на први поглед изгледа као реално и најбоље решење, пријем БиХ у ЕУ захтева реформу читавог низа политичких, економских, правних и културних вредности, норми и стандарда, од чега је БиХ реално ипак далеко. ЕУ чини скуп стабилних и демократских држава, а БиХ је нестабилна и подељена изнутра, жртва неуспеле демократске транзиције и неостварених индивидуалних и колективних људских права и слобода под значајним међународним утицајем и протекторатом. Можда је тренутно стање БиХ најбоље описано у синтагми/наслову књиге Ненада Кеџмановића *Немојућа држава*.^[40]

Што се тиче прилика на источном делу БиХ, српске снаге су настојале да очувају власт над дринским рејоном. Река Дрина и подручје које захвата геостратешки и геополитички од суштинског су значаја за српски народ у бившој БиХ.^[41] Сам излазак непријатељских снага на Дрину значио би непосредну војно-политичку угроженост за Републику Српску, односно одвојио би српски народ у бившој Босни и Херцеговини од Срба у матици Србији. У том смислу Подриње је и било један од приоритета РС и ВРС. Уз изузетке пар енклава, Република Српска је тај простор током целог рата и контролисала. Ратко Младић истиче да је река

[40] Детаљније у: Кеџмановић, 2007.

[41] Демографски посматрано, Срби су већински насељавали шири рејон Бања Луке, Посавине, Источне Босне, југоисточни део Херцеговине и већи део Подриња. Током рата, у каснијим преговорима и самој етничкој подели Босне, тај простор ће, уз неке изузетке, оквирно и припасти Србима.

Дрина „увијек била кичма српске државе и да то мора остати“ (Dimitrijević, 2019, str. 161). Генерал Живановић вели: „Док Романија не

засјени Дрину, а Дрина не запљусне Романију, не може се говорити о некој будућој и сретнијој прилици за живљење.“^[42]

78 |

Председник Републике Србије Слободан Милошевић,
председник Републике Хрватске Фрањо Туђман и председник Републике Босне и Херцеговине Алија Изетбеговић
потписали су коначну верзију Дејтонског мировног споразума 14. децембра 1995. у Паризу.

Извор: wikipedia.org ©Public Domain

[42] Детаљније у: Генерал Миленко Живановић, Ослобађање Сребренице (YouTube: General Milenko Živanović oslobađanje Srebrenice – YouTube 1.42, приступљено 2. 7. 2022).

References / Литература

- Antić, Č., Kecmanović, N. (2016). *History of the Republic Srpska*. Beograd: NIP Nedeljnik. [In Serbian]
- A collection of critical essays on the Srebrenica Massacre by Professor Edward Herman (2012). *Srebrenica – falsification of history*. Beograd: Print. [In Serbian]
- Bulatović, Lj. (1996). *General Mladic*. Beograd – Banja Luka – Doboj: IP “Nova Evropa” [In Serbian]
- Brzeziński, Z. (2013): *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*. Beograd: Albatros Plus. [In Serbian]
- Collection of Works (2016). *Dayton Agreement – Two decades of peace and lessons for the world*. Beograd: Predstavništvo Republike Srpske u Srbiji: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Banja Luka: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Collection of Works (2000). *Serbs - refugees, exiles and displaced persons at the end of the 20th century*. Beograd: Centar za strateške studije. [In Serbian]
- Ćosic, D. (2012). *The Bosnian War*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Dimitrijević, B. (2019). *General Mladic and the Army of Republika Srpska*. Beograd: Catena Mundi. [In Serbian]
- Džamić, D. (2001). *Dogs of War in the Balkans – Foreign Mercenaries in War Conflict in the Former Yugoslavia*. Beograd: Magenta [In Serbian]
- Džunuzović, A. (2009). *Lanet olsun – a crime against Bosniaks of Eastern Bosnia*. Sarajevo: UG Mladi Muslimani [In Bosnian]
- Elsässer, J. (2006). *How jihad arrived in the Balkans – Holy warriors and secret services in the Balkans*. Beograd: Jasen. [In Serbian]
- Glaurdić, J. (2011). *Time of Europe – Western powers and the break-up of Yugoslavia*. Zagreb: Mate. [In Croatian]
- Halilović, S. (1997). *A deceitful strategy*. Sarajevo: Maršal. [In Bosnian]
- Halilović, S. (2005). *State secret*. Sarajevo: Matica. [In Bosnian]
- Hodžić, Š. (1998). *Bosnian warriors*. Sarajevo: DES. [In Bosnian]
- Jevtović, Z., Aracki, Z. (2019). Propaganda matrix of global media in hybrid wars. *Politika nacionalne bezbednosti*, 16 (1), 175-201. <https://doi.org/10.22182/pnb.1612019.8> [In Serbian]
- Kecmanović, N. (2007). *The impossible state*. Beograd: Filip Višnjić. [In Serbian]
- Lazović, M., Stišović, M. (1998). *Theory of war skills*. Beograd: Policijska akademija. [In Serbian]
- Malcolm, N. (2011). *Bosnia – a short history*. Sarajevo: Buybook. [In Bosnian]
- Marić Tokić, S. (2018). Peace plans and agreements for Bosnia and Herzegovina. *Mostariensia*. 22 (1), 297–313. [In Bosnian]
- Đukanović, D. (1995). *NATO against Serbs – the rhythm of crime*. Sarajevo: Biblioteka Dokumenti. [In Serbian]
- Nišić, S. (2004). *From Yugoslavia to Serbia*. Beograd: Knjiga-komerc. [In Serbian]
- Pandurević, V. (2012). *Serbs in Bosnia and Herzegovina: from Declaration to Constitution*. Beograd: IGAM. [In Serbian]
- Pandurević, V. (2015). *War in Bosnia and Herzegovina and the creation of the Army of Republika Srpska*. Beograd: IGAM. [In Serbian]

- Pandurević, V. (2015). *Life is defended by the truth: Application of truth to events in and around Srebrenica in July 1995*. Hag-Beograd. [In Serbian]
- Penezić, M. S., Cvijović, Ž. M. (2020): Conflicts and democracy in ethnically complex societies and role of media the case of Yugoslavia in 1999. *NBP. Journal of criminalistics and law*, 25 (1), 65-79. [In English]
- Ripley, T. (1996). *Air War Bosnia: UN and NATO Airpower*. Osceola: Motorbooks International. [In English]
- Rose, M. (2001). *Fighting for Peace: Lessons from Bosnia*. Beograd: Tetra GM. [In Serbian]
- Silber, L., Little, A. (1996). *The Death of Yugoslavia*. Beograd: Radio B92. [In Serbian]
- Srdanović, S. (1998). *Pale - war chronicle*. Beograd: Svet knjige. [In Serbian]
- Starčević, M., Petković, N. (1991). *Croatia 91. - violence and crimes against rights*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar. [In Serbian]
- Stojadinović, Lj. (2006). *Ratko Mladic - between myth and The Hague*. Beograd: Politika; Narodna knjiga. [In Serbian]
- Stojanović, S. (1995). *The fall of communism and the disintegration of Yugoslavia*. Beograd: Filip Višnjić [In Serbian]
- Tuđman, M. (2005). *The truth about Bosnia and Herzegovina: documents 1991-1995*. Zagreb: Slovo M. [In Croatian]

80 |

Documents and legal regulations / Документи и законска регулатива

- Assembly of the Serbian People in BiH. Official Messenger of the Serbian People in BiH. no. 6, 12-17 May 1992. [In Serbian]
- Basic Decision on the establishment and proclamation of the Croatian Republic of Herceg-Bosna. Grude. 28 August 1993. Večernji list. 29 August 1993. [In Croatian]
- Declaration on the proclamation of the Republic of the Serbian People of Bosnia and Herzegovina. Official Envoy of the Serbian People in Bosnia and Herzegovina. No. 2/92. [In Serbian]
- Decision on the formation of the Serbian Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina. Official Messenger of the Serbian people in BiH. no. 6 December - 17 May 1992. [In Serbian]
- Decision to declare an imminent danger of war. Decision No. 03-11/92. 15. 4. 1992. Presidency of the Serbian people in BiH. [In Serbian]
- Decision on the formation of the Croatian Defence Council. Narodni list HZ Herceg-Bosna. no. 1. p. 4. Presidency HZ HB. September 1992. [In Croatian]
- Decree with the force of law on defence. Official Gazette of BiH. No. 4, 20 May 1992. [In Bosnian]
- Decree with the force of law on the Armed Forces of the RbiH. Article 36. Official Gazette of the RbiH. No. 4, 20 May 1992. [In Bosnian]
- Directive on the defence of BiH sovereignty. GS PL BiH. arch.no. 31-2-03-302-7/21-2, 25 February 1992. [In Bosnian]
- General Staff of the Army of Republika Srpska of BiH. no. 02/5-31, 4 June 1992. [In Serbian]
- Law on General National Defence, Official Gazette of the SRBIH. No.3/84. 17. 87. And 35/90. [In Serbian]
- Order of the commander of the G.S. VRS, strictly rev. No. 30/18-25, 3 July 1992. Amendments to the organization and formation of the VRS. [In Serbian]

Order on the abolition of the current Territorial Defense Staff and the formation of the Territorial Defense Staff of RBiH. rev. no. 01-011-301/92, 8 April 1992. Official Gazette of the RBiH. no. 1. Sarajevo. 9 April 1992. [In Bosnian]

Reorganization of ARBiH. RBiH. Headquarters of the Supreme Command OS RBiH. no. 01-1/1273-3. Sarajevo. 18. 10. 1994. the Order. [In Bosnian]

Report on the completion of ARBiH. archive of RBiH. Headquarters VK. HR Department. legal organizational-mobilization work. strictly no. 05/204-50-1. Sarajevo, 14 November 1994. [In Bosnian]

Report on the completion of the ARBiH. archive of the RBiH. RBiH. Headquarters VK. Directorate for Human Resources. Legal and Organizational-Mobilisation Affairs. strictly no. 05/204/56. Sarajevo. 19 December 1994. [In Bosnian]

The command of the Drina Corps. monthly numerical status. strictly no. 05/1-255, 28 July 1995. [In Serbian]

The document ARBiH. p. 01825183 [In Bosnian]

United Nation. Resolution 819 (1993). Adopted by the Security Council at its 3199th meeting. on 16 April 1993. Distr. GENERAL S/RES/819. 16 April 1993.

Internet sources / Интернет извори

General Milenko Živanović. *Liberation of Srebrenica*. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=eZNY1oEUJlc> (accessed on 2. 7. 2022.) [In Serbian]

The Institute for Research on Serbian Suffering in the 20th Century. Available at: <http://www.serb-victims.org/> (accessed on 03.07.2022.) [In Serbian]

Tomislav A. Lunić

University of Belgrade,
Faculty of Security Studies
Belgrade (Serbia)

The Breakup of the Former Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina - the Drina Battlefield

Summary

We provide the analysis of the war in the former Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina by analyzing the Yugoslav crisis, namely, the disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY). Bosnia and Herzegovina was located in the heart of the former SFRY. It was a bridge between Croatia and Slovenia in the west and northwest, with Serbia and Macedonia in the east and southeast, and with Montenegro in the south. After

82 | Slovenia and Croatia declared their independence, Bosnia and Herzegovina stopped being that "synapse", the solid foundation of unity and coexistence of Serbs, Croats, and Muslims. In 1992, the civil "spilled over" into the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina. The Dayton Agreement ended the war in 1995. To begin with, we describe the events that led to the breakup of the former SFRY. The introduction of the multi-party system and democratic elections in 1990 did not ease the growing tensions. The three constituent nations of Bosnia and Herzegovina could not agree on the constitutional framework of the country they were creating. The Muslims insisted on unitary Bosnia; the Croats supported the union of the three entities, while the Serbs wanted to preserve the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina as a part of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The plan was to potentially make the country a federation or a confederation. The War was inevitable. In the second part of the paper, we focus on the creation of the Republic Srpska and the Army of the Republic Srpska, with the emphasis on the war events that took place in the Drina area. The Drina River, as a natural border between Serbia and Bosnia and Herzegovina, represents the "lifeblood" of the survival, existence and well-being of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina. Hence, the conflicting side tried to occupy that area to sever the ties of the Republic Srpska with the mother country, Serbia. Finally, based on the relevant data and research findings, we give our opinion on the outcome of the war, as well as the consequences for the current and generations to come.

Keywords: Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina, Republic Srpska, Dayton Agreement

Бисерка Р. Кошарац^[1]

Универзитет у Источном Сарајеву,
Филозофски факултет
Пале (Република Српска - Босна и Херцеговина)

УДК 316.644-057.875:316.36(497.6 РС)"2019"
316.356.2-053.6(497.6 РС)"2019"
Оригинални научни рад
Примљен: 16.02.2023.
Прихваћен: 29.03.2023.
doi: 10.5937/napredak4-42889

Ставови младих у Републици Српској о браку, породици и родитељству

Сажетак: Предмет овог рада јесу ставови студентске популације у Републици Српској о браку, породици и родитељству. Промене у породичном домену у савременом друштву директно утичу не само на свакодневни живот појединца већ и на друштво у целини. Негативни демографски трендови, структурни проблеми друштва Републике Српске и ширење и прихватање вредносних оријентација са Запада утичу и на промене брака и породице у нашем друштву. У раду се анализирају подаци из истраживања ставова младих о браку, породици и родитељству и њихова веза са неким основним социодемографским обележјима. Такође, анализирани су и планови младих везани за њихов будући живот, односно формирање властите породице и добијање деце.

Кључне речи: брак, породица, родитељство, ставови

УВОД

Интересовање истраживача за ставове и вредносне оријентације младих посебно су интензивирани у склопу проучавања дубинских промена кроз које пролазе брак, породица и родитељство у савременом друштву. Породица је од свих друштвених феномена претрпела највише промена које директно утичу на свакодневни живот појединаца. Ако су процеси модернизације који су захватили европска друштва од XVII до XIX века условили настанак модерне породице (Milić, 2001), крај прошлог века обележиле су бројне друге промене,

које нису биле видљиве у ранијим историјским периодима: доминирајућа нуклеарна форма породице почела је да се растаче, брак као институција изгубио је своју универзалност, развиле су се нове форме брачних и породичних односа (кохабитације, LAT форме^[2], хомосексуалне везе и бракови), све је убрзанији пораст развода бракова, број поновљених бракова је све већи (серијска моногамија), фертилитет је у сталном паду (Bobić, 2007). Све ове промене указују на слабљење брака као институције, али и на декомпозицију нуклеарне породице. У нашем друштву прелазак из младости у одрасло доба, односно осамостаљивање и заснивање

[1] biserka.kosarac@ff.ues.rs.ba

[2] Living apart together (енгл.) – живети заједно и у исто време посебно.

властите породице, под утицајем је ових глобалних трендова са Запада, али и под утицајем специфичности нашег друштвено-културног контекста.

Према демографским подацима, млади све касније улазе у брак и формирају властиту породицу, а и просечна старост приликом првог ступања у брак се повећава. Према подацима Републичког завода за статистику просечна старост жена приликом првог ступања у брак у 2016. години била је 26,7, а у 2020 години 27,3. Слична ситуација је и са мушкарцима. У 2016. години просечна старост износила је 29,9, а у 2020. години 30,3. У Републици Српској у 2020. години општа стопа нупцијалитета била је 3,7‰, а диворцијалитета 0,8‰ (Жене и мушкарци у Републици Српској, 2021). Стопа укупног фертилитета је у 2016. години износила 1,32, а у 2020. години 1,36^[3] (Жене и мушкарци у Републици Српској, 2021). Негативни демографски трендови уз ширење вредносних оријентација са Запада условљавају промене у породичном домену и у нашем друштву, и зато је од велике важности истраживање ставова и вредности младих према браку, породици и родитељству.

У овом раду презентују се резултати истраживања ставова младих о браку, породици и родитељству и њихова веза са неким основним социодемографским обележјима. Такође, анализирани су и планови младих везани за њихов будући живот, односно формирање властите породице.

БРАК, ПОРОДИЦА И РОДИТЕЉСТВО У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Породица се третира као једна од најважнијих вредности друштва, али је у свим својим аспектима посредована и подложна утицају посебних културно-вредносних система. Такође, у породици се изграђује и особен систем вредности, који омогућава да она несметано и успешно функционише. То су одређене вредности карактеристичне само за породицу: љубав, солидарност, пожртвовање, толеранција, подршка, разумевање и друге (Milić, 2001; 2010). Процеси глобализације утицали су на то да се промене бројне породичне вредности, као и са њима повезано брачно и породично понашање. У већини западних земаља, склапање брака одложено је од двадесетих година на тридесете године (Bobić, 2007), а укупне стопе нупцијалитета стално падају (Bobić, 2007; Lee & Payne, 2010). Путање у брак такође се мењају и постају све разноврсније (Amato, Landale, Havasevich-Brooks, & Booth, 2008; Bobić, 2007), при чему већина особа живи са својим партнером најмање једном пре брака (Lauer & Yodanis, 2010). Ове промене често се називају „деинституционализацијом“ брака, пошто слабе друштвене норме које су важиле за брак и животне путање појединаца постају све диференцираније (Bobić, 2007; Lauer & Yodanis, 2010; Milić, 2001).

Иако је брак за данашње генерације младих људи у најразвијенијим друштвима мање важан него за генерацију њихових родитеља,

[3] Ово благо повећање није последица раста броја живорођене деце, већ је последица смањења обима континента женског репродуктивног становништва.

велика већина појединаца у емпиријским истраживањима и даље исказује позитиван став према браку и породици и очекује да ће на крају ипак засновати породицу (Thornton & Young-DeMarco, 2001; Wilcox & Marquardt, 2011). Упркос општем паду стопе нупцијалитета, око 80% одрасле популације основаће властиту породицу најмање једном до четрдесете године (Settersten & Ray, 2010). То нам указује и на још једну значајну чињеницу, а то је да породицу и брак регулишу иста она културна и институционална правила као и у претходним генерацијама (Lauer & Yodanis, 2010; Wilcox, & Dew, 2010).

Појединци генерално имају позитиван став према породици и браку, али је значајно да ти ставови и вредности не морају да одговарају њиховим позитивним или негативним личним искуствима у породици и браку. У том смислу неки научници формулишу концепцију „брачне парадигме“ како би се описао цео систем веровања везаних за породицу и брак (Willoughby, Hall & Luczak, 2013). Брачна парадигма обухвата колективна уверења о институцији брака и лична уверења појединаца о брачним односима у апстрактном смислу. Тренутни специфични ставови појединаца у вези са брачним партнером или брачним односом, посебно ако је тај однос угрожен, не улазе директно у брачну парадигму, већ чине само један од њених аспеката.

Што се тиче дефиниције породице, савремена социологија нагласак ставља на родитељство, односно сматра да је оно што породицу одваја од других друштвених група брига о потомству (социјализација) (Кошарац, 2019). Само родитељство се одређује као „сложен скуп социјалних ставова (очекивања и циљева), различитих пракси у који-

ма долази до споја биосоцијалног аспекта људске прокреације са социјално-културним аспектима бриге, старања и одгоја нових генерација“ (Milić, 2001, str. 172).

Процеси трансформације савременог друштва довели су до промена вредносних система и са њима повезаних брачних и породичних понашања. Структура и форма породице као и породични односи у нашем друштву прате одређене промене које се дешавају у развијеним друштвима, али постоје и бројне социјално-културне специфичности. Наиме, породица се на нашим просторима дуги период развијала и мењала у оквиру традиционалног и патријархалног система вредности. То потврђују истраживања Валтазара Богишића о организацији породичних задруга код Јужних Словена (Bogišić, 1999). Након Другог светског рата, у периоду убрзане индустријализације и урбанизације, догодиле су се радикалне промене традиционалне породице. Структура, форма, односи и функције мењали су се у правцу формирања модерне, нуклеарне породице (Burić, 1970; Erlich, 1971; First-Dilić, 1972). Те промене 90-их година прошлог века добиле су другачије облике, па се износи теза о репатријархализацији и ретрадиционализацији породице (Milić, 2010).

Битно је нагласити да су промене породице у нашем друштву под паралелним утицајем негативних демографских трендова, започетих још у прошлом веку, модерничких вредносних оријентација које доноси процес глобализације и традиционалних вредности карактеристичних за наше друштво. Последња два утицаја воде тзв вредносној поларизацији која је потврђена у бројним истраживањима (Bešić, 2014; Кошарац, 2019; Milić, 2010).

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Анкетно истраживање, чији се резултати представљају у овом раду, проведено је 2019. године међу студентском популацијом Универзитета у Источном Сарајеву. Инструмент (упитник) састојао се од 71 питања и 153 варијабле (социодемографска обележја, скала ставова Ликертовог типа о браку, породици и родитељству, варијабле везане за будуће планове везане за брак и родитељство). Квотни узорак чинило је 250 испитаника, али су накнадном анализом одбачена 24 упитника са непотпуним подацима. Подаци су обрађивани у пакету SPSS for Windows.

Узорак су чинили 121 (53,5%) особа женског пола и 105 (46,5%) особа мушког пола, и то из Пала 75 испитаника (33,2%), Источног Новог Сарајева и Источне Илиће 42 (18,6%), Сокоца 10 (4,4%), Рудог 12 (5,3%), Калиновика 15 (6,6%), Чајничка 18 (8,0%), Рогатице 15 (6,6%), Требиња 18 (8,0%), Власенице 12 (5,3%) и Билеће 9 (4,4%).

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Ставови младих према браку и породици

Ставови младих према браку испитивали смо преко следећих тврдњи: *Брак је најбоља ојција за животи свакој одраслој појединца, Није у реду да невенчани њарови живе заједно, Развод брака би требало да буде задња ојција у решавању проблема између суружника и људи у браку су генерално срећнији/испуњенији од оних који нису ожењени/удајти.*

С првом тврдњом – *Брак је најбоља ојција за животи свакој одраслој појединца* – слаже се (делимично и у потпуности) 61 (50,4%) испитаника женског пола и 66 (62,8%) испитаника мушког пола. Неутрално је 40 (33,1%) испитаника и 30 (28,6%) испитаника. С тврдњом – *Није у реду да невенчани њарови живе заједно* – слаже се (делимично и у потпуности) 18 (14,8%) испитаника женског пола и 17 (16,2%) испитаника мушког пола. Неутрално је 30 (24,8%) испитаника и 39 (37,1%) испитаника. Слагање са тврдњом – *Развод брака би требало да буде задња ојција у решавању проблема између суружника* – изражава 75 (61,9%) испитаника и 73 (69,5%) испитаника. Неутрално је 23 (19%), односно 25 (23,8%). И, на крају, са тврдњом – *Људи у браку су генерално срећнији/испуњенији од оних који нису ожењени/удајти* – слаже се 43 (35,6%) испитаника женског пола и 54 (51,4%) испитаника мушког пола. Неутрално је 43 (35,5%), односно 32 (30,5%).

Оваква дистрибуција података говори нам да млади имају углавном позитивне, традиционалне ставове о браку, и то више испитаници мушког пола. Једини став са којим се испитаници у најмањој мери слажу односи се на кохабитације, као нови, савремени начин организације партнерског живота. Заједнички живот без венчања, као друштвеног признања везе, постао је доста популаран међу младима. Али истраживања у нашем друштвеном и културном контексту указују на то да су кохабитације најчешће привремене. „[...] постоје разлике како се на кохабитације гледа и како се оне практикују у различитим националним контекстима... У нашем друштву кохабитације представљају најчешће само транзициони период према браку.

Симболички значај брака и даље је јако висок у нашој култури“ (Кошарац, 2019, стр. 31–34).

T-тестом смо утврдили да постоје статистички значајне разлике између средњих вредности на скали ставова о браку између мушкараца (средња вредност 13,61) и жена (средња вредност 12,45) ($p = 0,003$; $t = -2,956$; $df = 223$). Резултати показују да су младићи традиционалнији у својим ставовима о браку од девојака (табела. 1)

Једнофакторском анализом варијансе (ANOVA) истражена је веза између места боравка испитаника и средњих вредности на скали ставова о браку. У овим анализама нису се показале статистички значајне разлике ($p = 0,51$).

Даље смо у анализу увели варијаблу – брачно стање родитеља претпостављајући да на ставове испитаника може утицати начин организације брачног и партнерског односа њихових родитеља. Одрастање с родитељима који су разведени или живе у различитим врстама кохабитације не утиче на просечне вредности на скали ставова о браку ($p = 0,77$). Млади негују позитивне ставове према браку без обзира на брачно стање својих родитеља.

Једнофакторска анализа варијансе показује да висина прихода не утиче на ставове испита-

ника о браку ($p = 0,26$), мада млади из породица са нижим примањима имају већу средњу вредност на скали ставова. Група испитаника чије породице имају месечна примања мања од 500 КМ на скали ставова има просечну вредност 13,7, док је за групу чије породице зарађују више од 2.000 КМ средња вредност 10,5. Условно би се могло рећи да виши приходи и животни стандард утичу да ставови младих буду више индивидуалистички, а мање традиционални.

Колики значај има брак као институција говори и податак да 210 (92,9%) испитаника планира да се у будућности уда/ожени. Тај податак нам говори и да је брак у нашем друштвеном и културном контексту још увек универзална институција. Што се тиче мотивације за брак, млади сматрају да је најважнија љубав према будућем партнеру. Да је то важно и врло важно изјаснило се 220 (97,4%) испитаника. Разлике по полу нису статистички значајне, високо вредновање љубави као основе брака подједнако је важно младима без обзира на пол. Да је важно и врло важно ући у брак како живот не би провели сами сматра 33 (14,6%) девојака и 53 (23,5%) младића, док већина сматра то најмање важним разлогом, и то 88 (38,8%) девојака и 52 (23,1%)

Табела 1. T-тест разлике за средње вредности на скали ставова о браку мушкараца и жена

	Пол	Број испитаника	Средња вредност	Стандардна девијација	Стандардна грешка средње вредности
Просечна вредност на скали ставова	женски	121	12,45	3,23	0,29
	мушки	105	13,61	2,68	0,26

младића. Овде се појављује статистички значајна разлика између полова ($\chi^2 = 12,342$, $p = 0,001$, $df = 2$). Наиме, више младића сматра овај разлог битним за улазак у брак. Међутим, најснажнији разлог за заснивање брачне заједнице без обзира на пол јесте родитељство. Став да је важно и врло важно ући у брак да би постали родитељи исказује већина испитаника, њих 195 (86,3%), док најмање важним то сматра 31 (13,7%) испитаник. Разлике према полу нису статистички значајне.

Поред нормативног, вредносног модела младих о браку, анализирали смо и како млади перципирају структурне услове који треба да буду испуњени да би они ступили у брак. Више од две трећине испитаника завршетак факултета (207 испитаника, 91,6%), решено стамбено питање (215 испитаника, 95,1%) и проналазак сталног запослења (217 испитаника, 96%) перципирају као главне услове који треба да буду испуњени да би ступили у брак. Подаци показују да млади и даље мисле да је најбоље следити стандардне животне путање: завршетак формалног образовања, запошљавање и решавање стамбеног питања, а тек онда ступање у брак и рађање деце.

Ставов према породици испитивали смо преко тврдњи: *Породица је најважнија ствар у живој у свакој појединца и Слоја и јединство породице треба да буду увек испред појединачних интереса њених чланова*. С првим ставом слаже се и у потпуности се слаже 205 (90,7%), уопште се не слаже, не слаже се и неутрално је 21 (9,3%) испитаник, док се с другим ставом у потпуности и делимично слаже 199 испитаника (88,0%), а уопште се не слаже, не слаже се и неутрално је 27 (12,0%) испитаника. Оваква дистрибуција одговора показује да се породица, без обзира на

промене које је доживела у савременом друштву, и даље сматра најзначајнијом и врховном вредношћу у животу сваког појединца.

Ставови младих према родитељству

Високо вредновање брака и породице последично води и високом вредновању младих у Републици Српској родитељства као значајне животне и друштвене улоге. Постајање родитељем сматра се најбитнијим догађајем у животу сваког појединца. На питање да ли планирате да у будућности имате деце, 203 (89,8%) испитаника је одговорило потврдно, 5 (2,2%) да не планира и да није сигурно 18 (8,0%). Овај податак нам говори не само да су млади позитивно оријентисани ка родитељству већ и о томе да је породица у нашем друштвено-културно контексту детецентрична. Значај родитељства у животу младих дат је у табели 2. За све испитанике, без обзира на пол, родитељство је најважнија или једна од најважнијих ствари у животу.

Више од половине испитаника, њих 110 (51,6%), жели и очекује да ће имати троје деце, двоје деце 59 (27,7%) испитаника и четворо и више деце 40 (18,8%) испитаника. Статистички значајне повезаности нису откривене између жељеног броја деце и пола испитаника ($\chi^2 = 5,144$, $p = 0,273$, $df = 4$), жељеног броја деце и броја браће и сестара с којима су испитаници одрасли ($\chi^2 = 13,078$, $p = 0,667$, $df = 16$), жељеног броја деце и месечних прихода које породица испитаника остварује ($\chi^2 = 16,390$, $p = 0,873$, $df = 24$) и жељеног броја деце и места боравка испитаника ($\chi^2 = 44,299$, $p = 0,161$, $df = 36$). То нас води ка закључку да млади генерално, без обзира на различита социодемограф-

Табела 2. Значај родитељства и пол испитаника

Пол	Значај родитељства				Укупно
	То ми је најважнија ствар у животу	То ми једна од најважнијих ствари у животу	Није ми толико битно да имам децу	Уопште ми није важно да имам децу	
Женски	27 (22,3%)	80 (66,1%)	12 (9,9%)	2 (1,7%)	121 (100%)
Мушки	29 (27,6%)	62 (59,0%)	12 (11,4%)	2 (1,9%)	105 (100%)
Укупно	56 (24,8%)	142 (62,8%)	24 (10,6%)	4 (1,8%)	226 (100%)

$\chi^2 = 1,22$, $p = 0,74$, $df = 3$, Cramer'sV = 0,074

| 89

Табела 3. Пол и перцепција идеалних година за рађање првог детета

Пол	Које су по вама идеалне године старости за рађање првог дјетета			Укупно
	20-25	26-30	31-35	
Женски	63 (53,4%)	37 (31,4%)	18 (15,2%)	118 (100%)
Мушки	16 (16,2%)	29 (29,3%)	54 (54,5%)	99 (100%)
Укупно	79 (36,4%)	66 (30,4%)	72 (33,2%)	217 (100%)

$\chi^2 = 45,6$, $p = 0,00$, $df = 2$, Cramer'sV = 0,458

ска обележја, желе и очекују да ће се остварити као родитељи. Посебно је оптимистичан податак да млади најчешће желе да имају троје деце.

Као оптимално време за рађање првог детета испитанице наводе период од 20. до 25. године, њих 63 (53,4%), а испитаници период од 31. до 35. године, њих 54 (54,5%) (табела 3).

На рађање жељеног броја деце утичу бројни социјални и економски фактори. Подаци о томе

које факторе испитаници перципирају као важне дати су у табели 4.

Као најзначајнији услов за рађање потомства студенти наводе стални посао без обзира на висину зараде (63,3%), затим поседовање властитог стана (53,3%) и завршен факултет (46,1%). Мање важним испитаници сматрају финансијску помоћ државе, постојање установа за бригу о деци, високе месечне приходе и помоћ и подршку ро-

Табела 4. Пол и услови за постајање родитељем

Услови	Врло важно		Важно		Најмање важно	
	женски	мушки	женски	мушки	женски	мушки
Стални посао без обзира на висину плате	84 (37,2%)	59 (26,1%)	36 (15,9%)	41 (18,2%)	1 (0,4%)	5 (2,2%)
Поседовање властитог стана	77 (34,1%)	48 (21,2%)	37 (16,4%)	43 (19,0%)	7 (3,1%)	14 (6,2%)
Завршен факултет	65 (28,8%)	39 (17,3%)	46 (20,4%)	40 (17,6%)	10 (4,4%)	26 (11,5%)
Помоћ и подршка родитеља	56 (24,8%)	37 (16,4%)	54 (23,8%)	57 (25,2%)	11 (4,9%)	11 (4,9%)
Постојање установа за бригу о деци	53 (23,5%)	37 (16,4%)	48 (21,2%)	48 (21,2%)	12 (8,8%)	20 (8,8%)
Високи месечни приходи	51 (22,6%)	31 (13,7%)	64 (28,3%)	62 (27,4%)	6 (2,7%)	12 (5,4%)
Финансијска помоћ државе	19 (8,4%)	15 (6,6%)	71 (31,4%)	54 (23,9%)	31 (13,7%)	36 (15,9%)

дитеља. Дакле, кључни фактори који требају бити испуњени да би млади постали родитељи су они који обезбеђују егзистенцијалну сигурност и зависе директно од структуралних карактеристика друштва. Статистички значајне разлике према полу у перцепцији услова за родитељство јављају се у следећим случајевима. Наиме, девојке у већем броју сматрају важним и врло важним завршетак факултета ($\chi^2 = 12,962$, $p = 0,002$, $df = 2$) и поседовање стана ($\chi^2 = 8,421$, $p = 0,015$, $df = 2$) од младића.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду смо покушали да укажемо на основне карактеристике ставова, перцепција и планова младих о браку, породици и родитељству и њихову везу са основним социодемографским

обележјима испитаника. Резултати истраживања показују да млади људи брак, породицу и родитељство високо вреднују. Већина испитаника сматра да је брак најбоља опција за живот одраслог појединца. Статистички значајне разлике у скали ставова јављају се само у односу на пол, док друге социодемографске карактеристике (место становања, висина прихода, брачно стање родитеља) немају утицаја. Истовремено према кохабитацијама млади имају модернистичку оријентацију прихватајући је као легитиман модел организације партнерског живота.

Већина испитаника планира да се у будућности уда/ожени, што нам омогућава да закључимо да је брак у нашем друштвено-културном контексту и даље универзална институција. Као главне разлоге за улазак у брак млади наводе љу-

бав према партнеру и родитељство. Што се тиче структурних услова који треба да буду испуњени да би се млади определили за брак наводе се као најзначајнији завршетак формалног образовања, решавање стамбеног питања и стално запослење.

Млади генерално, без обзира на различита социодемографска обележја, желе и очекују да ће се остварити као родитељи. Посебно је оптимистичан податак да млади најчешће желе да имају троје деце. Као најзначајнији услов за рађање потомства студенти наводе стални посао без обзира на висину зараде, затим поседовање властитог стана и завршен факултет.

У контексту демографске депопулације овакав вредносни систем младих требало би да послужи као предност у креирању јавних политика којима би се подржали породица и родитељство. Наиме, као што су и испитаници навели, завршетак школовања, проналазак посла и решавање стамбеног питања треба да буду предмет јавних политика директним или индиректним мерама и акцијама. Флексибилизација школовања и радних аранжмана омогућила би да се брак и родитељство не одлажу, односно омогућила би истовремено студирање и рад, студирање и брак и родитељство и сл.

References / Литература

- Amato, P. R., Landale, N. S., Havasevich-Brooks, T. C. & Booth, A. (2008). Precursors of young women's family formation pathways, *Journal of Marriage and Family*, 70, 1271-1286. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2008.00565.x>
- Bešić, M. (2014). *Transition traumas and changes in value orientations - generational approach*. Beograd: Čigoja & Fakultet političkih nauka [In Serbian]
- Bobić, M. (2007). *Demography and sociology: connection or synthesis*. Beograd: Službeni glasnik [In Serbian]
- Bogišić, V. (1999). *Proceedings of legal customs in the Southern Slavs*. Beograd i Podgorica: JU Unireks MB & Unireks [In Serbian]
- Burić, O. (1972). A theoretical-methodological model for researching family transformation and its empirical verification. *Sociologija*, XI (3-4), 331-351 [In Serbian]
- Erlich, V. (1971). *The Yugoslav family in transformation*. Zagreb: Liber [In Serbian]
- First-Dilić, R. (1972). Social changes and the family: a model of differentiating work roles and authority roles. *Sociološki pregled*, V (1-2), 7-23. Available at: <http://www.socioloskipregled.org.rs/2017/08/20/socioloski-pregled-1972/> [In Serbian]
- Lauer, S. R. & Yodanis, C. (2010). The deinstitutionalization of marriage reconsidered: New institutional approach to changes in marriage, *Journal of Family Theory and Review*, 2, 58-72. <https://doi.org/10.1111/j.1756-2589.2010.00039.x>
- Lee, G. R. & Payne, K. K. (2010). Changing marriage patterns since 1970: What's going on and why? *Journal of Comparative Family Studies*, 41, 537-555. <https://doi.org/10.3138/jcfs.41.4.537>
- Milić, A. (2001). *Sociology of the Family*. Beograd: Čigoja [In Serbian]

- Milić, A. (2010). Family value orientations-value division. In A. Milić (ed.). *Family time: a sociological study of family transformation in Serbia* (235–256). Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta i Čigoja [In Serbian]
- Women and men in the Republic Srpska* (2021). Banja Luka: Institute of Statistics. Available at: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/zene_i_muskarci/Zene_i_muskarci_2021_web.pdf [In Serbian]
- Settersten, R. A. & Ray, B. (2010). What's going on with young people today? The long and twisted path to adulthood. *Future of Children*, 20, 19-41. DOI: 10.1353/foc.0.0044
- Thornton, A. & Young-DeMarco, L. (2001). Four decades of trends in attitudes towards family issues in the United States: The 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 1009–1037. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.01009.x>
- Wilcox, W. B. & Dew, J. (2010). Is love a flimsy foundation? Soulmate versus institutional models of marriage. *Social Science Research*, 39, 687-699. Available at: <https://scholarsarchive.byu.edu/facpub/4517>
- Willoughby, J. B., Hall, S. S. & Luczak, P. H. (2013). Marital Paradigms: A Conceptual Framework for Marital Attitudes, Values, and Beliefs. *Journal of Family Issues*, 36 (2), 188–211. <https://doi.org/10.1177/0192513X13487677>

Biserka R. Košarac

University of East Sarajevo,
Faculty of Philosophy,

Pale (Republic Srpska - Bosnia & Herzegovina)

ATTITUDES OF YOUNG PEOPLE IN THE REPUBLIC SRPSKA ABOUT MARRIAGE, FAMILY AND PARENTHOOD

Summary

The subject of this paper involves the attitudes of the student population in Republic Srpska about marriage, family and parenthood. Changes in family domain in modern society directly affect not only the everyday lives of individuals, but also society as a whole. Negative demographic trends, structural problems of the Republic Srpska society, as well as the spread and acceptance of value orientations from the West also affect changes in marriage and family in our society. This paper analyses data from a survey of young people's attitudes about marriage, family and parenthood, and their relations with some basic sociodemographic characteristics. Moreover, young people's plans for their future life, forming their own families and having children, have also been analysed.

Keywords: marriage, family, parenthood, attitudes

Александар И. Матковић^[1]

Институт економских наука
Београд (Србија)

УДК 323.1:141.82

141.82 Маркс К.

141.82 Енгелс Ф.

Прегледни научни рад

Примљен: 24.02.2023.

Прихваћен: 29.03.2023.

doi: 10.5937/napredak4-43050

Комунистички манифест и отаџбина: развој националног питања код младог Маркса

Сажетак: Недавно је неопажено прошла 175. годишњица од издавања *Комунистичког манифеста*. У намери да се годишњици допринесе у духу научне расправе, овај чланак зачиње једну заборављену тему – Марксово разматрање национализма и националних борби. Аутор кроз анализу *Манифеста* те Марксових и Енгелсових политичких чланака представља нове елементе теорије нације код Маркса која је почивала на разлици између прогресивних и регресивних борби: оних које су водиле ка све већој демократизацији друштва укључивањем пролетаријата и оних које су се томе противиле. На крају се износи критика младог Маркса, али и оцртава допринос који он може да пружи данас.

Кључне речи: Енгелс, Комунистички манифест, Маркс, нација, националне борбе, отаџбина

УВОД

Данас, на 175. годишњицу *Комунистичког манифеста*, његов значај је очигледан. Издат је 21. фебруара 1848, уочи низа побуна широм Европе које су биле највише усмерене ка укидању феудализма – последње заиста међународне борбе у којој је учествовала читава Европа и у којој је било нормално да народ једне земље одлази у другу

земљу да би се борио против „старог режима“. Док је његов утицај на ове побуне био мали с обзиром на датум издавања, *Манифест* је ипак постао један од првих програмских докумената комунистичког покрета – Савеза комуниста, претходно Савеза праведних – и тиме један од најважнијих политичких докумената у историји.^[2]

Комунистички манифест није био први памфлет у којем се заговарало бескласно друштво

[1] salematkovic@gmail.com

[2] У Србији је по први пут преведен у листу *Панчевац*, где је у оквиру ових новина излазио у наставцима од 1871. године, још у време живота Карла Маркса (који је тада имао 51. годину). Њега је, према једном тумачењу, превео Владимир Љотић, српски конзул у Солуну близак династији Карађорђевића, отац Димитрија Љотића, и један од иницијатора Уједињене омладине српске. Према другој, то је учинио Светозар Марковић, који свој превод није потписао због судских процеса који су тада вођени против њега (в. Trkulja, 2018, str. 631).

у Европи^[3], нити први текст у којем су се наглашавали савремени социјални проблеми на немачком тлу^[4], нити чак први покушај комуниста да напишу нешто слично.^[5] Упркос томе, Марксов и Енгелсов (Friedrich Engels) манифест био је ипак први паневропски памфлет којим се наглашавала новина радничког покрета као производа крупне индустрије који на уму има посебно место у одлучивању о будућности целокупног друштва, за разлику од осталих класа, које развој те индустрије дезинтегрише. Управо ће овај процес, који је у тадашњој разједињеној Немачкој у историјском смислу тек настајао кроз друштвене промене, бити оно што ће тада младог новинара Карла Маркса натерати да се окрене комунизму, који је све до 1842. чак и отворено нападао.^[6]

Стога у оквиру *Манифеста* класни сукоб између пролетаријата – развлашћеног дела рад-

ништва без контроле над средствима за производњу – и буржоазије заузима централно место. Ово је потом отворило питање односа између класе и нације које је, као што ћемо видети, окупирало како пропоненте, тако и критичаре Маркса и марксизма од тада до данас. Једно од кључних питања у том погледу јесте однос између „народних“ и међународних борби.

Иако се не би могло рећи да код Маркса постоји „скривени кључ“ или нешто попут теорије нације,^[7] теза овог рада је да се у његовим и Енгелсовим списима ипак могу пронаћи неки критеријуми када је реч о томе коју националну борбу треба подржати, те да ти критеријуми потичу из *Комунистичког манифеста*. Да није њих, не бисмо могли разумети ни Марксове политичке ставове нити остале његове текстове који су данас постали доступни. Примера ради,

[3] Важно је овде поменути Краковску револуцију и Краковски манифест. И побуна сељака и Краковски манифест претходили су две године паневропским револуцијама 1848, а тиме и *Комунистичком манифесту*.

[4] Примера ради, међу првима је био *Хесијски курир* (*Der Hessische Landbote*), који је 13 година пре *Комунистичког манифеста* саставио немачки књижевник Георг Бихнер (Georg Büchner) и у којем је позивао сељаке из области Рајне на социјалну револуцију против аристократије.

[5] Претходили су му *Исјавесћи комунистичке вере* и потом *Принципи комунизма* (*Grundsätze des Kommunismus*), Енгелсова претеча *Манифеста* која се и даље играла са хришћанским облицима излагања, у форми катехезе од 25 питања и одговора.

[6] О Марковом раном обрту ка комунизму (в. „Новинар Карл Маркс“, Matković, 2022. и „Марксови погледи на новинарство и слободу штампе“, Jevtović, 2019).

[7] Ово није самоочигледан став. Неки, попут Мајкла Дејвиса, виде „Маркову теорију нације“ у одређеним Марковим радовима попут *18. примера Наполеона Бонапарте*, делу које он сматра „*Grundrisse* политичке теорије“. Одавде се јесу развијале даље анализе, почевши од Енгелсовог описа Бизмарковог (Otto Von Bismarck) Рајха или дела Августа Талхајмера (August Thalheimer), који је на основу Марковог *18. примера* по принципу аналогije разрадио теорије бонапартизма које су представљале основ за неке од првих анализа фашизма; Лењин је помоћу овог дела анализирао Керенскијев режим (Alexander Kerensky), Троцки (Lav Davidovič Trocki) Фон Папен (Franz von Papen) итд. Међутим, код самог Маркса *18. пример* спада у његове историјске анализе и није никада јасно направљен мост према његовим другима делима из области критике политичке економије, коју је сматрао својом главном заоставштином. Иако то не значи да не постоје одређене везе између те две области код Маркса, тешко би било говорити о обухватној „теорији национализма“. Намера овог текста је да употпуни тај јаз.

то да се Маркс залагао против Луја Наполеона Бонапарте (Louis-Napoléon Bonaparte), једног од првих „савремених“ националиста, опште је познато. Да није имао претходно дефинисане критеријуме, Маркс не би никада писао против Наполеона, који је освојио власт у Француској једва нешто више од пола године након публикавања *Манифеста*. С друге стране, Маркс је подржавао аустријску империју у дотичном рату против Француске.^[8] С треће стране, у домаћем контексту свакако је позната Марксина подршка мађарском револуционару Лајошу Кошуту (Lajos Kossuth) против истих тих аустроугарских власти. Таквих примера где је нејасно како се и зашто мењају Марксови ставови о ратовима и националним борбама има много.

Ту се јавља други поменути проблем, који додатно погоршава ситуацију, а то је да је део Марксових текстова који се баве националним питањима наменски изостављен из његових сабраних дела. У принципу, Марксови текстови из периода критике руског апсолутизма нису се после ни објављивали због совјетске Русије (и код нас се, по правилу, не наводе и не истражују), а то је важило све до 1986. и појаве енглеских *Marx/Engels Collected Works* (MECW). До тада су једина битна издања била изложена обиљу критике Совјетског Савеза на почетку хладног рата. Исто је било и са Марксовим текстовима о Пољској, од којих су се дистанцирали прво Роза Луксембург (Rosa Luxemburg), па онда Стаљин, због партиције Пољске и пакта са Хитлером (Adolf Hitler).

Стога је управо из наведених разлога битно расправљати о тој теми данас, када је могуће доћи до текстова и саставити критеријуме на основу којих је Маркс подржавао одређене националне покрете, а друге није. Уколико се то не учини, неће се никада разјаснити Марксови ставови – па ни њихове данашње интерпретације.

ШТА ЈЕ ОТАЏБИНА У МАНИФЕСТУ?

Да бисмо објаснили основне појмове, треба најпре да се запитамо шта значи отаџбина о којој је реч у *Манифесту*. Најпре, корени једне од најчувенијих реченица из *Комунистичког манифеста* – оне да радници немају своју отаџбину – има дугу историју, чију генезу треба поменути да бисмо је разумели. Инспирација за Карла Маркса приликом писања ове реченице заправо је опште место француског просветитељства. Зато прочитајмо најпре следеће редове:

„Шта је, стога, отаџбина? Није ли она, случајно, добар плац чији власник, удобно смештен у добро одржаваној кући, може да каже: 'Ово поље, које ја обређујем, ова кућа, коју сам ја изградио, припадају мени; живим под заштитом закона, које ниједан тиранин не може да прекрши.' Када се они који поседују куће и плацеве, попут мене, састану ради својих заједничких интереса, онда мој глас важи у њиховој скупштини; ја сам део целине, део

[8] Штавише, Маркс је у своје време чак сматран и аустријским шпијуном, када га је Карл Фогт (Karl Vogt) због ове подршке Аустрији јавно оптужио, а Маркс је заузврат написао и издао читаву књигу о Фогтовим тајним конекцијама са Лујом Наполеоном у Француској, за које се после испоставило да су биле тачне.

заједнице, део суверенитета: то је моја отаџбина^[9] (Voltaire, 1885, str. 182).

Овако је године 1764. у свом Филозофском речнику Волтер (François-Marie Arouet Voltaire) писао о полемичкој употреби „отаџбине“, постављајући питање о односу отаџбине и приватног власништва. Међутим, Волтер није био једини француски просветитељ који је то учинио. Сличне изјаве давао је и Жан Пол Марат (Jean-Paul Marat), његов савременик, журналиста, касније близак Јакобинцима. У свом *Offrande à la patrie* Марат је критиковао краља и његово превелико бављење сопственим финансијама, а запостављање потреба „народа“. Пред Француску револуцију у свом памфлету о трећем сталежу („Qu'est-ce que le Tiers-État?“) слично пише и свештеник Емануел Жозеф Сије (Emmanuel Joseph Sieyès), који сматра да је нација искључиво трећи сталеж који ради и представља 98% Француза, па му за политички легитимитет у Скупштини нису потребни ни аристократија нити свештенство (друга два сталежа), што је довело до укидања аристократских привилегија и феудалних права.^[10] Друкчије речено, идеја да радници немају отаџбину има предисторију у француском просветитељству.

У немачком контексту, међутим, ствари су изгледале помало другачије. Имајмо на уму да

је Немачка као држава настала тек 1866. године. У тренутку када су Маркс и Енгелс писали *Манифести*, на тлу данашње Немачке постојало је 39 независних државица, које су настале после распада Светог римског царства, са нешто мало текстилне индустрије и потом производње локомотива. Ове индустрије биле су директно изложене британској конкуренцији након укидања Наполеоновог ембарга против Велике Британије, што је потпомогло ширење капитализма на немачке државице.^[11] Штавише, социјална држава, у којој би пролетаријат имао пензије, здравствено осигурање и сличне облике социјалне заштите, није настала све до доба Бизмарка. Рећи да радници немају отаџбину у овом контексту значило је истаћи да не учествују у својој „отаџбини“ на исти начин на који је то могла виша класа велепоседника – у смислу да је дословно поседују. Да парафразирамо Волтера, у Немачкој, где нема ни савремене државе, отаџбину поседују велепоседници и буржуји. Као и у Француској, они који су заговарали укључивање пролетаријата у друштво – односно друштвену демократију, социјалну демократију, попут Маркса и Енгелса – наглашавали су дословну раздвојеност радног народа од „отаџбине“. Према Ерики Бенер (Erica Benner), ауторки познате студије о марксизму и национализму, израз „das Vaterland“ (отаџбина) имао је из тих разлога изузетно јак политички набој.

[9] Превод са француског А. М.

[10] Сије је ово објавио на позив министра финансија Француске Жака Некера (Jacques Necker), који је позвао писце да пошаљу своје предлоге о организацији Скупштине сталежа, непосредно пред избијање Француске револуције.

[11] Након Наполеонових ратова и укидања његовог континенталног ембарга против Британске империје, трговина је поново успостављена и немачке државице биле су изложене директној конкуренцији британске индустрије.

Међутим, он је имао још један слој значења због којег су га поборници друштвене демократије нападали, а то је да се реторички пре свега употребљавао у прилог традиционалној држави и националном романтизму „етничке нације“, *управо ради одбране од демократијизације друштва* (Benner, 2018, str. 54). Маркс и Енгелс су се стога врло јасно изражавали управо у овом контексту. Јер, они нису напросто рекли да радници немају своју *државу*, да немају своју *нацију*, да немају своју *домовину* – која такође има емотивну конотацију у немачком („Heimat“). Нису рекли ништа од тога. Напротив, у традицији која је овде оцртана, они говоре да радници немају *управо отаџбину*. И то није случајно. Уколико се узме у обзир да је предмет критике *Комунистичког манифеста* била конзервативна буржоазија која је развлашћивала сопствену нацију док је пласирала идеје о отаџбини, јасно је зашто су и Маркс и Енгелс критиковали идеју отаџбине која је у том контексту сведена на романтичну паролу без дубље везе са стварним стањем у друштву у којем је пролетаријат искључен из отаџбине. Тек је са овом историјом на уму могуће контекстуализовати и чувену Маркову и Енгелсову изјаву из *Комунистичког манифеста*, коју овде преносимо у целости:

„Комунистима је, даље, пребачено да хоће да укину отаџбину, народност. Радници немају отаџбину. Њима се не може узети оно што немају. Али како пролетеријат прво мора да освоји политичку власт, да се подигне до националне класе, да се сам конституише као нација, то је и он још националан, мада никако у смислу буржоазије“ (Marks & Engels, 1945, str. 50).

Управо је од тумачења ове реченице зависило и поимање националних борби како код Маркса, тако и након њега.

ТУМАЧЕЊЕ МАНИФЕСТА: О РАЗЛИЦИ ИЗМЕЂУ НАЦИЈЕ И ОТАЏБИНЕ

Комунистички манифест, писан у Белгији, издат у Енглеској (и то преко Комунистичког удружења за образовање радника / Communistischer Arbeiterbildungsverein, Liverpool Street 46), дело немачких изгнаника Маркса и Енгелса, тежио је ка међународној визури. Међутим, као што смо нагласили, ова визура није никако у супротности са националним борбама. Напротив, *Манифест* и те како има шта да каже о *националним* борбама. Стога, други основни појам који би требало обрадити јесте појам *нације* у *Манифесту*. Најпре, у *Манифесту* се о нацијама озбиљно говори, и то увек у множини. Другим речима, нема никаквих „метафизичких“ изјава о томе шта је *суштина* нације. Према Роману Росдолском (Roman Rosdolski):

„Као што је познато, термини 'нација' и 'националност' нису се свуда користили у истом смислу. Док се нпр. у Енглеској и Француској под 'нацијом' обично подразумева стањивост неке државе, а реч 'националност' или служи као синоним за припадност држави или означава етничко-језичку заједницу (народ), код нас (у Немачкој) оба се израза углавном односе пре свега на етничко-језичке заједнице“ (Rosdolski, 2013).

Марк и Енгелс готово у потпуности следе – посебно у својим раним делима – немачку језичку употребу. Међутим, реч „нација“ углавном се односи на ове немачке и друге етничко-језичке заједнице, које су, без обзира на своје државно уређење, искусиле продор капитализма. Другим речима, Маркс и Енгелс у *Манифесту* конкретно мисле на савремене националне заједнице у оквиру којих је у савременом капитализму радничка класа, по правилу, ипак у потлаченом положају. У другом поглављу, „Пролетери и комунисти“, видимо да се о нацијама говори у историјском смислу, у смислу конкретно постојећих нација, с том идејом да више не постоји ниједна нација која би могла да избегне развој крупне индустрије и међународног капитализма. Не постоје „самодоволне“ нације, нити оне које производе само за себе. Иза тога се крије тема, која се у контексту *Манифеста* често запоставља, а то је тема глобализације, која се помиње у првој следећој реченици, после изјаве да радници немају отаџбине: „Национална одвајања и супротности народа све бурније ишчежавају с развитком буржоазије, са слободом трговине, светским тржиштем, једнообразношћу индустријске производње и животних односа који њој одговарају“ (Marks & Engels, 1945, str. 50). Рани капитализам 19. века који се све више глобализовао, чинио је изолованост било које нације све мање извесном. У време *Комунистичкој манифесту* то је омогућено укидањем Наполеоновог „континенталног ембарга“ у односу на Велику Британију. Штавише, управо

је ова рана капиталистичка глобализација била оно што је нације упућивало једну на другу на нов начин – кроз трговину и „буржујски начин производње“, према речима из *Манифеста*. Због међународне конкуренције све више земаља морало је да одговори сличним начином производње или да прихвати потлачен положај. Оно што *Манифест* констатује и што представља позадину Марксовог и Енгелсовог разумевања националних сукоба управо је њихова прожетост капиталистичким начинима производње и њиховом међусобном конкуренцијом на светском нивоу, што их тера на међународне сукобе, због чега је у *Манифесту* изражена нада да ће с падом овог начина производње пасти и међусобна мржња између народа. У том духу је разумљиво зашто су Маркс и Енгелс (Friedrich Engels) спадали у ред оних који су се противили, односно који су исмевали реакционарне варијанте национализма које желе да „врате точак историје“ тиме што ће емотивно бранити романтичарски замишљену „отаџбину“ (без социјалних сукоба који карактеришу капитализам). Зато Маркс и Енгелс одбацују све идеје преткапиталистичке отаџбине, које спотичу ширење друштвене демократије (у шта спадају и противници Француске револуције, попут Гетеа [Johann Wolfgang von Goethe] и Шилера [Friedrich Schiller]^[12]). Ту се убрајају и они који су заговарали „националне“ социјализме без међународне димензије, попут „наполеонског социјализма“ (израз Мајка Дејвиса), чија је ово била варијанта кроз покушај Наполеоновог нећака

[12] У *Манифесту* је од тога ушао и Гетеов појам светске књижевности, који се помиње у контексту „глобализације“, о чему се ретко када говори у контексту *Манифеста*, иако су његови преводи, поготово у току Октобарске револуције, и сами допринели светској књижевности

Луја Наполеона Бонапарте да примири ниже класе пред изборе. У то спада и Марксова критика „братских“ националиста у *Класним борбама у Француској*: „Ово идилично апстраховање класних супротности, ово сентиментално измирење противречних класних интереса, ово занесењачко уздизање изнад класне борбе, ово *fraternité* – било је права парола фебруарске револуције. [Као да је] само пуки неспоразум (*malentendu terrible*) поцепео друштво на класе“, каже Маркс (Marks, 1949, str. 129). Тим поводом су се Маркс и Енгелс разилазили и са својим саборцима, попут Луја Огиста Бланкија (Louis Auguste Blanqui), или Ђузепе Мацинија (Giuseppe Mazzini), који је био против комуниста, и то управо због, према Марксовом виђењу, реакционарног заговарања отаџбине. Врло је јасно да је код Маркса реч о подршци националним борбама тек онда када је реч о помагању пролетаријату да избије на положај вође нације.

ПРОЛЕТАРИЈАТ КАО НАЦИЈА

Вратимо се сада поново на цитат из *Манифестѿа*, али овог пута из угла реченице која следи после реченице о отаџбини. Она гласи: „Али како пролетеријат прво мора да освоји политичку власт, да се подигне до националне класе, да се сам конституише као нација, то је и он још националан, мада никако у смислу буржоазије“ (Marks & Engels, 1945, str. 50). У њему Маркс и Енгелс говоре о томе да нације могу да буду потпуно

различите од нација под капитализмом, односно од нација у којима се експлоатише пролетаријат. Другим речима, пролетаријат може да избије на чело нације, конституише се као нација и даље гради друштво. Уколико имамо на уму оно што је речено, биће разумљива идеја да се немачки пролетаријат „конституише као нација“ – у време када се управо конституисао као класа, и у време када се управо конституисала сама (немачка) нација.^[13] Ову реченицу су нпр. у супротном смислу читали (и кориговали) Кунов (Heinrich Cunow), Бернштајн (Leonard Bernstein), али и сам Лењин (Vladimir Iljič Uljanov Lenin). Опет, према Росдолском, док је у *Манифестѿу* пролетаријат „још увек националан“, чак и након освајања државне власти, код Лењина се „национално постојање“ радничке класе односи само на почетке радничког покрета, пре него што радничка класа достигне своју „зрелост“. Тек у развијеном капитализму, према Лењину, радници немају „отаџбину“! (Rosdolski, 2013).

Што је било лакше то понављати, теже је било објаснити ову наизглед једноставну реченицу и ускладити је са праксом социјалистичких (а касније и комунистичких) партија. Чинило се да ова пракса све више иде супротно од аутора *Манифестѿа*. Стога, да појаснимо, у *Манифестѿу* се пре свега мисли на класну борбу у оквиру граница државе, унутар које се пролетаријат и „конституише као нација“ различита од „буржујске“ нације, и у том смислу је он „и даље националан“. За Маркса би цепање на интернационализам и

[13] Према Мајку Дејвису, „ова нејасна формулација се после разјаснила у Келну и Лондону, где је Маркс заговарао идеју да је одбрамбени рат против Свете алијансе нужан корак кроз који ће француски пролетери и револуционарне демократе у Немачкој моћи да се надају освајању те 'власти,' уз сељаке и средње класе“ (Davis, 2018, str. 164).

национализам које се данас често помиње као његов став^[14] било бесмислено. Другим речима, „борба пролетаријата против буржоазије с почетка је национална по форми, иако није то по садржају“ (Marks & Engels, 1945, str. 43). До сада би требало да је јасно да нити је пролетаријат у *Манифесту* индиферентан према нацији, нити он извире из етничког фолклора нације, већ, као и код Волтера и француских просветитеља, нема „отаџбину“ у истом смислу у којем је има буржоазија XIX века. Он се бори не поред или мимо националне државе, већ се његове борбе одвијају унутар националне државе, да би избио на њено чело и тек одатле наставио међународну борбу.^[15] Исту ту реченицу Маркс ће поновити и у *Класним борбама у Француској од 1848–1850*. (Marks, 1949, str. 127–129). Опет, у *Манифесту*, он своју борбу не води успут, већ у име свега што му његова „отаџбина“ онемогућава – демократије, и то друштвене, у пуном смислу те речи.

На основу досадашње анализе види се да код Маркса и Енгелса не постоји доминантна

разлика када је реч о дистинкцији између нације и класе. Нације и класе се, као што је речено, код њих међусобно прожимају. Разлике које постоје тичу се тога да ли је нека национална борба уједно и борба за друштвену демократију – или није. Није било пресудно „аутоматско“ подржавање борбе наводно малих против великих народа, јер Маркс и Енгелс нису писали подједнако о свакој националној борби, већ о друштвеном значају националних борби. Пресудно је било то да ли је реч о демократским друштвеним покретима, те да ли је инфраструктура нације довољно развијена да ово политичко питање уопште буде битно и за остале нације.^[16] Другим речима, било је битно разликовати борбе које кроз демократију и социјалну трансформацију даље од капитализма воде ка народном ослобођењу, а потом и међународном, од оних који се таквим борбама противе. И, најкраће речено, пресудно је било то да ли је реч о прогресивним или реакционарним националним борбама. Енгелс је зато нападао буржујске националне покрете који

[14] С друге стране, занимљиво је да чак ни у текстовима који „бране“ Маркса и Енгелса од оваквих оптужби нема ни речи о Марксовим позитивним ставовима о прогресивним националним борбама. (Milošević, 2018). Штавише, они који помињу да „радници немају отаџбине“ чине то у оквиру једноставне дихотомије национално/интернационално (Kišjuhas, 2020). Овакве предрасуде, нажалост често са обе стране, спречавају да се обезбеди адекватна евалуација Марксових изјава о националним борбама. У најбољем случају, говори се о Марковој подршци „малим народима“ (Kalik, 2019) без дубље анализе. Стога је занимљиво да је готово из сваког угла, без обзира на то да ли је реч о ауторима левичарске или десничарске провенијенције и без обзира на то коју тачно „страну“ у дебати подржавају (да ли мисле да је Маркс био националиста или не), у већини случајева је очувана врло једноставна дихотомија између националног и интернационалног.

[15] Међурадничка конкуренција била је битно питање и на томе је у Марцово време радила и Интернационала, управо терајући буржоазију једне земље да се суочи са властитим радницима. *Манифест* је овде ограничен, јер на датом месту одговара на оптужбе да комунисти одбацују нацију.

[16] Примера ради, национално ослобођење јединог народа, пољског, који се помиње у *Комунистичком манифесту*, разуме се искључиво кроз призму аграрне револуције која би била предуслов за његову стварну, а не само политичку самосталност.

су се 1848. дигли само да би спровели сопствене „националне“ идеје. Из истих разлога су напали буржујски транснационализам и бранили социјални интернационализам.

ОСВРТ НА МАРКСОВЕ И ЕНГЕЛСОВЕ ПОЛИТИЧКЕ ЧЛАНКЕ

Уколико и даље постоји сумња да је Маркс на- просто био против нације, његови и Енгелсови даљи радови могу ту сумњу да отклоне без икаквих проблема. Наиме, разлику између прогресивних и регресивних борби, односно између оних који се борили да би зачели нову нацију и оних који се боре за идеологију која у реалности искључује део нације, Маркс ће применити у току својег даљег политичког рада. Штавише, као што је речено, одавде добијамо одговор на питање: Зашто је Маркс неке политичке борбе подржавао, а друге критиковао? У његовој пракси управо се тако прави разлика између подршке неких и критике других националиста. У наставку ћемо ову разлику у критеријумима које смо изнели у претходним одељцима проверити тако што ћемо је применити на Марксове и Енгелсове политичке списе.

Наиме, у Немачкој је избила велика дебата о рату у северној Италији. Енгелс пише анонимно објављени чланак „Po und Rhine“ („По и Рајна“) (Engels 1859), у којем опет подржава Аустрију; Маркс такође подржава Аустрију, „из националног угла, наравно“, о чему говори у писму Ласалу

(Ferdinand Lassalle) од 25. фебруара 1859. године (Marx & Engels, 1983, str. 391). Укратко, и Маркс и Енгелс су подржавали аустријски режим у борби против Наполеона. Маркс се надао револуционарном решењу у Немачкој које би се проширило на Италију (Sperber, 2014, str. 248). У то време, Маркс је и даље могао да рачуна на ову идеју, а оцењено је да би ово погодовало даљем развоју немачког пролетаријата, што је био један од кључних критеријума. Штавише, он није напуштен ни после Маркса. Напротив, на трагу социјалистичких идеја, питање развоја и ширења револуције једног пролетаријата на друге земље, било је очекивање које се у овом или оном облику појављивало у историји немачке социјалдемократије све до Првог и Другог светског рата^[17].

Но, уколико се вратимо на Маркса, разумећемо колико је дубок траг оставио овај критеријум. Претходно је означен пример подршке једној зарађеној страни услед очекивања да ће то имати последице по другу страну (Немачку) тако што ће омогућити прогресиван покрет. Могуће је отуда разумети и другу страну медаље, у складу са разликом коју смо назначили. То је Марксова критика Наполеона Бонапарте ван 18. *британера*, односно критика Наполеоновог репресивног национализма због одсуства међународне димензије, чак и када је одевен у рухо социјалног мира. Ово је Маркс називао „империјалним социјализмом“ у тексту који анализира европске кризе и утицај француског *Crédit Mobilier* на финансијске спекулације после Бонапартиног пуча (Marx, 1856).

[17] Бољшевици су, пре победе немачких *Freikorps* јединица над немачким револуцијама после Првог светског рата, исто очекивали да ће се Октобарска револуција проширити на Немачку и спасти немачки пролетаријат. Идеја „социјализма у једној земљи“ постала је пракса тек после тога.

Ово је консеквентна критика с обзиром на то да су и Маркс и Енгелс посветили читаво треће поглавље *Манифеста* критици француског реакционарног, феудалног и „ситнобуржујског“ социјализма, који окупља народ у име реакционарних циљева ситне буржоазије, те „немачког“, конзервативног и потом утопијског социјализма. Неки од Марксових супарника у социјалистичком покрету, попут Луја Бланкија, ког Маркс исмева већ на почетку *18. примера*^[18], подржавали су Луја Бонапарту након што је објавио памфлет о „одумирању сиромаштва“ у његовом царству. Зато је из тог угла поменуто Марксова дистинкција била политички битна јер је указивала на алтернативни прилаз проблему.

Постоји још један пример, овог пута много ближи домаћем балканском контексту, у којем се критикују реакционарни национализми на данашњој периферији Европе. Наиме, Марксу и поготово Енгелсу, највећа претња за европске револуције нису биле ни Аустрија ни Отоманско царство, које, иако далеко од демократског, „за Маркса није представљало стварну претњу револуционарном покрету“ (Anderson, 2016, str. 45) у Европи, већ Русија и Руско царство. Није никаква тајна да су и Маркс и Енгелс сматрали Русију за најреакционарнију апсолутистичку силу. Познати су Енгелсова борба и ставови против панславизма, а Маркс је непријатељски став о Русији изнео у неколико текстова.^[19] Марксу је било јасно да

је развој радничког покрета немогућ под руским апсолутизмом те да би највероватније развој европског пролетаријата био угрожен уколико би се он проширио. С тим у вези, и Маркс и Енгелс били су против протектората јужних Словена под Русијом, укључујући и Србију (током историје рата на Криму, где је Русија извршила свој утицај). Зато у случају сукоба с мађарским револуционарима, Енгелс и он јасно подржавају мађарске револуционаре против српских односно хрватских контрареволуционарних струја које су стале у одбрану регресивних аустроугарских власти. Енгелс је иначе имао чешће расистичке испаде од Маркса (о чему је вредна студија поменутог Росдолског), те назива „гадом“ (Бана) Јелачића, ког је посебно критиковао јер је гушио револуције у Мађарској и Бечу, заједно са фелдмаршалима Радецким (Joseph Radetzky von Radetz), који је гушио побуне у Ломбардији и Италији, и Виндиш-Грецом (Alfred Candidus Ferdinand Fürst zu Windisch-Grätz), који је бомбардовао Праг. Разлог Енгелсове мржње било је прикључивање контра-револуционарној сили – одбрани Аустроугарске. Исто је важило и за оног ко је гушио побуну под вођством поменутог Лајоша Кошута, кога су и Маркс и Енгелс подржавали све док их није разочарала његова политичка активност после 1848. (Komlos, 1979, str. 64–75). У току мађарске побуне (и бомбардовања Новог Сада), његов покрет је насилно угушио српски генерал Стратимиро-

[18] У Марксовом уводу у *18. пример* Бланки је чак уврштен међу оне фарсичне особе која се појављују „први пут као трагедија, други пут као фарса“ („прво Робеспјер, па Бланки“).

[19] Поготово у текстовима против *Господина Фојџа* све до еманципације кметова под Александром II, тј. 1858. Поред *Фојџа*, у овај период спада и Марксова *Тајна дийломатска историја 18. века*.

вић.^[20] Зато, у контексту мађарске побуне, Енгелс критикује и Србе. Осим тога, Енгелс критикује панславизам. Он поставља питање шта уопште може, за разлику од индустријско-финансијских елемената који држе једну Аустрију, да уједини пансловенске покрете „осим апстрактног квалитета словенства“. Ово говори јер се боји „да би у пракси ресторација јужнословенске националности почела са најсуровијим испадима против аустријске и мађарске револуције, са првим повољним окретом ка руском цару“ (Engels, 1849).^[21] Ово је често доводило до тога да се тврди како „Маркс није волео Србе“, као ни Енгелс.^[22] То је ишло до тога да је понекад читав Марксов појмовни оквир објашњаван искључиво етничком мржњом, уз грубо искривљавање његових ставова о нацијама који су остали готово непознати широј па и стручној јавности.^[23]

Насупрот томе, могло би се рећи да је управо питање развоја социјализма у словенским земљама постало главна тачка којој се он вратио

пред крај живота и почео полако да мења неке од својих основних претпоставки. Тада је научио руски језик те се заинтересовао за облике заједничке својине код словенских народа (експлицитно се бавио руском комуном) (Subotić, 2017, str. 32). Парадоксално, управо је проучавање борби за друштвену демократију на примеру Русије, у условима када изостаје водећа улога пролетаријата, довело до тога да Маркс чак упозорава социјалисте да *не узму Кайишиал* који се у анализи бави западноевропским друштвима као шематски путоказ за развој социјализма. Он је, парадоксално, дошао у ситуацију да упозорава да не постоји „универзалан“ пут развоја ка комунизму, конкретно, противећи се ставу да је нужно проћи кроз капитализам из феудализма да би се организовала борба за комунизам. Говорио је, штавише, да би уништавање облика заједничке својине, које су заговарали „неки либерални (руски) економисти“ (Marx, 1877) донело руском народу само чисту пролетаризацију без бољих

[20] Овај град услед разарања није никада постао престоница будуће државе, што говори о озбиљности тадашње ситуације.

[21] Ову су ситуацију променили тек револуционарни југословенски комунисти доношењем одлуке да се југословенска држава настави на другачијим основама након распада Аустроугарске.

[22] Иако није реч ни о каквом новом феномену, о чему је и на нашим просторима било дискусије (Томашевић, 1998), заједно са обновљеним јавним интересовањем за марксизам након избијања светске кризе после 2008. године, оваква мишљења поново су почела да се појављују у јавном простору, под изговором да су Маркс и Енгелс били расисти или да су посебно мрзели Словене. То је фактички постало опште место и очито је како у научним часописима (Милошевић, 2019), дневним листовима (примера ради, често цитиран текст „Зашто Маркс и Енгелс нису волели Србе?“ Ивана Миладиновића) (Miladinović, 2015), па и у документарним филмовима, попут мишљења Џорџа Вотсона (George Watson), историчара са Универзитета у Кембриџу, који је чак тврдио да су Маркс и Енгелс заговарали истребљивање „примитивних народа“ у оквиру документарног филма *Совјетска историја* (*The Soviet History*) управо из 2008. године (Watson, 2012). О томе је потом вођена дискусија на сајту *Пешчаник* (Milošević, 2018).

[23] Један британски историчар је на помолу кризе 2008. покушао да шокира јавност тезом да је Маркс заговарао истребљење свих Словена (Watson, 2012), која је касније оборена (Milošević, 2018). Нажалост, оваква искривљења чист су доказ до које мере су Марксови ставови остали непознати.

услова за политички развој. Зато је Маркс написао два писма пред крај живота, једно чувено писмо руској револуционарки Вери Засулич (Вера Засулич) и друго упућено уредништву једног руског књижевног часописа, под интересантним називом „Отаџбински записи“ („Отечественные записки“). Оба писма Маркс је завршио изјавом да Русија не мора да прође пут који су пошле „капиталистичке нације“ и на крају говори против читања *Кайиџала* као универзалне теорије:

„Проучавајући сваку од ових еволуција посебно и затим их упоређујући, лако је пронаћи кључ за разумевање овог феномена; али до овог разумевања се никада не може доћи коришћењем универзалног главног кључа у виду неке опште историјско-филозофске теорије чија је највиша врлина у њеној надисторичности“ (Marx, 1877).

Штавише, исто би се могло рећи и за *Комунистички манифест*. У *Манифесту* предуслов за развој социјализма млади Маркс види у избијању пролетаријата на чело националне борбе у оквиру једне нације у жељу развоја капитализма. Ипак, тај предуслов је позни Маркс очигледно одбацио уколико је прогресивна борба за социјализам ипак присутна. Другим речима, стари Маркс упозоравао је против таквих шема. Напротив, он оставља могућност да развој социјализма у земљама ван Западне Европе буде различит од пута који су прешле капиталистичке нације и који је својствен њиховим условима.

ЗАКЉУЧАК

У раду смо пошли од анализе чувене реченице да „радници немају отаџбину“ да бисмо раз-

умели Марксове ставове из *Комунистичког манифеста*. Анализирани су појмови „отаџбина“ и „нација“, те њихове разлике на примеру *Манифеста* и потоњих, мало познатих политичких текстова. То је потврдило да код Маркса, у оба случаја, није на делу негација постојања нације, нити испразно подржавање било каквог интернационализма, нити постоји дихотомија националног и интернационалног, па ни националног и класног. Ни у једном од тих случајева Маркс није дао никакву таксономију „шта је примарно“ у односу на остале појмове. Штавише, у свим случајевима је реч о појмовима који се прожимају, а главни критеријум када је реч о томе да ли би неку националну борбу требало подржати у пракси био је одговор на питање: Да ли тај конкретан догађај подржава развој друштвене демократије у свету? Управо на основу одговора на ово питање у пракси је превладало подржавање или критиковање одређених националних покрета. Чак ни на примеру Русије овај критеријум Маркс ни у једном тренутку није доводио у питање.

С друге стране, које су границе *Манифеста*? Прво, *Манифест* није *Кайиџал*. У *Манифесту* још нема битних разлика, попут разлике између рада и радне снаге која се појављује у *Кайиџалу*. Према Хобсбауму (Eric Hobsbawm), „Маркс је написао *Манифест* мање као марксистички економиста, а више као рикардијански комуниста“ (Merrick, 2015). У *Манифесту* нећемо наћи анализу робног облика иако је посвећен капиталистичким друштвима у целини, за разлику од *Кайиџала* код којег је има – али, који је, обрнуто, ипак посвећеној анализи економије једне земље, Енглеске. Иако је Маркс у предговору *Кайиџалу* нагласио да он није посвећен само *енглеским*

радницима, мада анализира Енглеску, пред крај живота упозоравао је на употребу *Кайиџала* као кључа за борбу у земљама ван Западне Европе. Тиме је постало очигледно да је појмовна разлика између прогресивних и регресивних борби за друштвену демократију која је била одлучујућа у пракси, а потиче од *Комунистичко*

манифеста, имала изненађујуће дуг теоријски живот, који никада није доведен у питање чак ни након самокритике после *Кайиџала*. Тиме је постало јасно да је Марксово наслеђе *Манифеста* и даље неизбежно у двоструком смислу: као заједничка сврха анализе из *Кайиџала* и његовог властитог политичког рада.

References / Литература

- Anderson, K. (2016). *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Benner, E. (2018). *Really Existing Nationalisms: A Post-communist View from Marx and Engels*. London: Verso.
- Davis, M. (2018). *Old Gods, New Enigmas: Marx's Lost Theory*. London: Verso.
- Engels, F. (1849). *The Magyar Struggle*. Available at: <https://marxists.architexturez.net/archive/marx/works/1849/01/13.htm>.
- Engels, F. (1859). *Po und Rhine*. Available at: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/po-rhine/index.htm>.
- Jevtović, Z. (2019). *Marx's view of journalism and freedom of press*. *Nacionalni interes*, 3,131-152.
<https://doi.org/10.22182/ni.3632019.6> [In Serbian]
- Kalik, M. (2019). The Meaning and Importance of Left-Oriented Patriotism – A Reply to Aleksandar Matković. *Novi plamen*. Available at: <https://www.noviplamen.net/glavna/smisao-i-znacaj-levicarskog-patriotizma-odgovor-aleksandru-matkovicu/>. [In Serbian]
- Kišjuhas, A. (2020). The Cocaine of Nationalism. *Danas*. Available at: <https://www.danas.rs/kolumna/aleksej-kisjuhas/kokain-nacionalizma/> [In Serbian]
- Komlos, J. (1979). Karl Marx and Friedrich Engels' Critique of Lajos Kossuth. *Austrian History Yearbook*, 15, 62–75. Available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/austrian-history-yearbook/article/abs/karl-marx-and-friedrich-engels-critique-of-lajos-kossuth/436ECCE446C1B87CF933689D5AE8DECD>.
- Marx, K. (1949). *The Class Struggles in France, 1848 to 1850*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Marx, K., Engels, F. (1945). *The Communist Manifesto*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Marx, K. (1877). Letters to the Editor of "Domestic Notes". Available at: <https://fil.wikireading.ru/31297>. [In Russian]
- Marx, K., Engels, F. (1983). *Collected Works 1856-1859*, Vol. 40. London: International Publishers.
- Marx, K. (1856). *The Economic Crisis in Europe*. Available at: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1856/10/09.htm>.
- Matković, A. (2022). Karl Marx the Journalist. *Peščanik*. Available at: <https://pescanik.net/novinar-karl-marks/> [In Serbian]
- Merrick, J. (2015). *Eric Hobsbawm's Introduction to the 2012 Edition of Marx & Engels 'The Communist Manifesto'*. Available at: <https://www.versobooks.com/blogs/1137-eric-hobsbawm-s-introduction-to-the-2012-edition-of-marx-amp-engels-the-communist-manifesto>.

- Miladinović, I. (22 March 2015). Why didn't Marx and Engels like Serbs? *Večernje novosti*. Available at: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:539694-Zasto-Marks-i-Engels-nisu-voleli-Srbe> [In Serbian]
- Milošević, S. (2018). Is it true that Marx and Engels were racists and why isn't it true? *Peščanik*. Available at: <https://pescanik.net/da-li-je-tacno-da-su-marks-i-engels-bili-rasisti-i-zasto-nije/> [In Serbian]
- Milošević, Z. (2019). Marx and Engels on Slovenes. *Nacionalni interes*, 3/2019, 215-229. [In Serbian]
- Rosdolski, R. (2013). *Die Arbeiter und das Vaterland*. Der Funke. Available at: <https://doi.org/10.22182/ni.3632019.10>
<https://derfunke.at/theorie/nationale-frage/2229-die-arbeiter-und-das-vaterland#Rosdolsky>.
- Sperber, J. (2014). *Karl Marx: A Nineteenth-Century Life*. New York: Liveright Publishing.
- Subotić, A. (2017). Veni, vidi, Bolshe-vici: Marx, forgive them for not knowing what they are doing! *Stvar*, 9, 22-46. [In Serbian]
- Tomašević, R. (1998). Why Marx and Engels hated Serbs. *Srpsko nasleđe: istorijske sveske*. Available at: <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-l/1998/06/article-11.html>. [In Serbian]
- Trkulja, J. (2018). Manifesto of the Communist Party: Reception and criticism. *Sociološki pregled*, 52(2), 628-652. doi: 10.5937/socpreg52-18510.
- Voltaire, F. M. A. (1885). *Oeuvres complètes de Voltaire, tome 20: 1877-1885*. Paris: Garnier.
- Watson, G. (13 September 2012). Engels and Marx advocating extermination of "primitive nations". In: *Neue Rheinische Zeitung* (1849) [video]. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=Uml7_SWBUK4

Aleksandar I. Matković

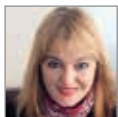
Institute of Economic Sciences
Belgrade (Serbia)

The Communist Manifesto and the Fatherland: on the Development of the National Question in young Marx

Summary

The 175th anniversary of the publication of the *Communist Manifesto* passed unnoticed recently. In order to contribute to the anniversary in the spirit of a scholarly discussion, this article begins a forgotten topic – Marx's consideration of nationalism and national struggles. Through the analysis of the *Manifesto* and Marx's and Engels' political articles, the author presents new elements of Marx's theory of the nation, which rested on the difference between progressive and regressive struggles: those that led to greater democratization of society through the inclusion of the proletariat and those that opposed it. The criticism of young Marx is presented at the end, along with the contribution he can make today.

Keywords: Communist Manifesto, Engels, fatherland, Marx, nation, national struggles

Ивана Б. Спасовић^[1]

Архив САНУ
Београд (Србија)

УДК 93/94:929 Димитријевић М.(044)

Оригинални научни рад

Примљен: 26.01.2023.

Прихваћен: 17.02.2023.

doi: 10.5937/napredak4-42450

Анка и Милан – Писма др Милана Димитријевића у Архиву Српске академије наука и уметности

Сажетак: У раду су представљена писма др Милана Димитријевића и његове породице, која се налазе у Архиву САНУ, у Заоставштини патријарха Германа Анђелића (1822–1888). Милан Димитријевић (1844–1901) био је професор Гимназије у Сремским Карловцима и поуздани сарадник патријарха Германа. Ова преписка открива биографије Димитријевића и његове супруге и уједно пружа нови поглед на политичку сцену осамдесетих и деведесетих година 19. века у Угарској.

Кључне речи: Анка и др Милан Димитријевић, патријарх Герман Анђелић, Гимназија у Сремским Карловцима, Срби у Угарској

Анка Димитријевић (1855–1897) није ни слутила да ће њена дивна силуета, бат њених одлучних корака и тајне њеног срца dospети у историју. Ваљда је звезда, која је засијала изнад Фрушке горе оне фебруарске вечери када је Анка заувек отишла, хтела да се то деси. Да Анкина љубав, којом је волела и којом је била обасута, сведена на речи, некад немоћне, а некад свемогуће, остане у њеним писмима. И да та топла писма буду затрпана у гомили поцепаних, испрљаних, разним рукописима и језицима писаних, једва читљивих папира, дипломатске преписке, аката, честитки и саучешћа, судских спорова, молби, жалби и захвалности, у Заоставштини патријар-

ха Германа Анђелића. Ова преписка открива биографије Димитријевића и његове супруге и уједно пружа нови поглед на политичку сцену осамдесетих и деведесетих година 19. века у Угарској.

Пун век су се ти папири налазили у подрумима и таванима сремских кућа, а онда још четири деценије на полицама Архива САНУ у Београду. Сада су још један извор за своје време и сноп који га је осветлио, развејао многе заблуде и понеку неправду исправио. Једна лица је извео из сенке, друга осудио, трећима напоскон признао заслуге.

Анка је била супруга др Милана Димитријевића (1844–1901), професора историје и

---

[1] ivanajucaimare@gmail.com

географије у Гимназији у Сремским Карловцима и најближег сарадника патријарха Германа Анђелића, који је на трону Карловачке митрополије био осамдесетих година 19. века.^[2] Кад му је, онако захтеван и строг какав је био, патријарх Герман поклатио поверење, јасно је да је Димитријевић био посвећен раду, сталожен и поуздан човек. Несумњива је и његова оданост Анђелићу.

Ко је био патријарх Герман Анђелић

Оспораван и од савременика и у историографији, патријарх Герман Анђелић (1822–1888) уживао је поштовање и оних који се с њим ни-

су слагали и остављао утисак на све који су га познавали.^[3] Мада је упамћен као контроверзна особа, Анђелић је оставио дубок траг у очувању црквено-школске аутономије Срба у Угарској.^[4] Сарађивао је са аустријским царем Францем Јозефом, српским краљем Миланом Обреновићем (ASANU 14501-584), хрватским бановима Пејачевићем и Хедерваријем, а од политичара који су заступали Србе у Угарској – са нотабилитетима др Светислава Касапиновића^[5]. Био је противник Уједињене омладине српске, Светозара Милетића, Српске народне слободоумне странке и новина Застава и Браник (Krestić, Ljušić, 1990, 55).

Година 1884. била је прекретница за српски народ у Угарској због поделе у Српској народној

[2] На основу Привилегија из 1690. године, српски народ у Аустријском царству имао је право на црквено-школску аутономију.

[3] Патријарх Герман Анђелић рођен је као Григорије Анђелић 1822. у Сремским Карловцима. Отац му се звао Павле и био је парох Саборне карловачке цркве, а мајка Ана, рођена Шероглић. Имао је сестру Ангелину и брата Стевана. Гимназију и богословију је завршио у Сремским Карловцима, права и филозофију је студирао и завршио у Пешти и Шарошпатаку, а положио је и адвокатски испит. Замонашио се 1848. Био је и ђакон и учитељ у Трсту (14501-1 Српска општина Трст, 10 (22) август 1850. Потврда да је Герман Анђелић служио две године као ђакон и учитељ у тој општини). По повратку у Карловце постао је професор, па ректор Богословије, а затим прошао пут од архиђакона, преко архимандрита, до епископа Бачке епархије (1869). Герман Анђелић 1879. постављен је за администратора Карловачке митрополије („Сава, епископ шумадијски“, 1996, str. 131–132; Krestić, 2006, str. 672–673.)

[4] Са свог спахилука у Даљу патријарх Герман је упућивао стипендије (благодeјанија), пензије, прилоге појединцима, добротворним задругама, струковним удружењима. Свештеничко-удовичком фонду у архидијезеци оставио је 40.000, а професорском пензионом фонду Карловачке гимназије 60.000 круна. Са братом Стеваном, који је био прота, приложио је 162.500 форинти за подизање зграда Карловачке гимназије. Њој је поклатио и своју библиотеку. Из Задужбине браће Анђелић, патријарха Германа и његовог брата протојереја ставрофора Стевана Анђелића, пароха митровачког, 1891/1892. подигнута је нова зграда Богословије у Карловцима. Из ове заоставштине нови патријарх Георгије Бранковић подигао је конвикт – интернат за свештеничку и учитељску децу (Petrović, 2005, str. 110).

[5] О њиховом Великокикиндском програму (в. Krestić, 1987, str. 91–112; Krestić, Ljušić, 1990, str. 151–152; Tomandl, 1940, str. 21–23).

слободоумној странци на либерале, радикале и нотабилитете, а када се сетимо да је те године отворена и пруга Београд–Ниш – био је то почетак новог доба и у Краљевини Србији. Теодосије Мраовић, архиепископ београдски и митрополит српски и Стојан Новаковић, министар просвете и научник, преносили су узајамну захвалност и поздраве патријарха Германа и краља Милана, као и поклоне – ако ве вина, карловачког и неготинског (ASANU, 14501-XI-135a, 14501-462 a i b). Патријарх је помагао Јована Грујића Јоту, уредника Српског народа, и др Стевана Павловића, власника и уредника Нашег доба (Krestić, 1980, str. 78; Krestić, 2013, 311). Објављивао је текстове у *Pesti Naplo*, *Budapesti Hirlap*, Беседи, Отаџбини, Видовдану. Светозар Кушевић из Загреба и Димитрије Чобић из Панчева извештавали су патријарха о противницима. Сматрао је да веронауку треба да предају свештеници, а да су за монахе бољи занатлије него образовани богослови, јер су вреднији и скромнији (ASANU, 14501-482, 484, 498, 508; 14501-XI-145, 14501-XI-133; Petrović, 2005, str. 58; Vasin, 2014, str. 22).

Слику патријарха Германа Анђелића бојила је историографија подложна Светозару Милетићу.^[6] Вредан дивљења, али и идеализован, Милетић је постао неупитно мерило исправног. То је необично, јер је Милетић и сам био критичког духа. Још је необичније то што су и његови следбеници и Српска православна црква представљали српски народ у Аустројском царству

– Аустроугарској. Њихове разлике и сукоби неретко су настајали из неспоразума, сујета, па и неодговорности, али указују и на слободу мисли у оба тора.

Отварање кутија са грађом учинило је за истину о патријарху Герману оно што летња киша чини за земљу. Рукопис патријарха Германа изузетно је нечитак: то вероватно указује на његову необичну личност, али и представља изазов за историчара. Његова писма одају патријархову природу, а можда и размеђају предрасуде о њој. Обиље њиховог садржаја указује на Германове изострене погледе на важне појаве из осме и девете деценије XIX века и на његове оштрице уперене против свега што је сматрао сувишним, глупим или неморалним. Частан и склон духовитости, бодрио је сараднике, помагао оне за које је процењивао да су тога вредни, а подсмеху извргавао лење, дрске и непоштене људе (ASANU, 14501-487, 510; 14501/X-47a; 14501-XI-50, 82, 109a, 200).

Из писама се називу патријархова ерудиција, дар за писање и високе вредности до којих је држао: „јак дух, бистар ум и родољубиво срце“. И то да је деловао, како он каже, „предострожно, за мање белаја са односним велесилама“ (Spasović, 2021, 91–102).

Искушења доба патријарха Германа Анђелића захтевала су снажну личност, образовану и с даром за дипломатију. Он је био такав човек. Умео је да се прилагоди, али и да буде искључив. Био је и стамен и плаховит, и смео и рањив.

[6] Милетић је учествовао на Благовештенском сабору 1861, новине *Застава* основао је 1866, а 1869. Српску народну слободоумну странку.

Одликован је Орденом Св. Саве и аустријском Гвозденом круном првог степена.

Др Милан Димитријевић или Неправда једног надимка

Десна рука патријарха Германа био је др Милан Димитријевић (1844–1901). У ретким поменима овог свестраног и племенитог човека крај његовог имена стоји и надимак Грозни. Да су му тај придев наденули његови ђаци, могли бисмо и да посумњамо у Димитријевићеве врлине. Овако, када знамо да је надимак потекао од политичких противника и када, из писама, дела и неправди које је покушао да савлада, упознамо његов живот, јасно је да му тај погрдни назив уопште није припадао.

Милан је рано детињство провео на обалама Бегеја, у родном Великом Бечкереку (данас Зрењанину), а онда се, после пожара који је задесио њихову кућу, са породицом преселио у Сремске Карловце. Тамо је завршио гимназију и богословију. Имао је брата Филипа. Кад им је отац Јевтимије умро, мајка Пулхерија се преудала за Прокопија Козловачког (ASANU, 14501-VII-4, 14501-II-40, 14501-II-113). Милан је био одличан ђак (ASANU, 14501-IX -1-3, 14501-II-11 а, 12) и одлучан да истраје у школовању, чак и када је изгледало да то, због недостатка новца, неће бити могуће. Молио је помоћ из Фонда Нестора Димитријевића, обраћао се Матици српској. (ASANU, 14501-II-519а 14501-II-790е, 14501-II-11, 14501-II-790ж). Две године је студирао права у Пешти, где је положио и професорски испит (1872) и постао доктор филозофије (1873). У току студија, 27. априла 1870, упутио

је Управитељству Српске учитељске школе у Сомбору молбу за место катихете, али оно је већ било попуњено (ASANU, 14501-II-19).

Био је професор Српске православне велике гимназије у Новом Саду (1867–1870) и Карловачке гимназије (1870–1892). Предавао је историју и географију и написао уџбеник из историје, објављен 1885. у издању Браће Јовановић из Панчева (ASANU; 14501-IX-35). За своје ученике сачинио је и радове: *О уџбенику Анџонија Пинделија „Повесница светиа за ниже разреде средњих школа“*; *Први гео – сџари век – за своје ученике угдесио др Милан Димитријевић* (Браћа Јовановић, 1885), *Сџис о XV веку, Белешке др Милана Димитријевића (џрипрема џредавања из историје средњеџ века и др.)*, *Балканско џолуосџрво (истџорија средњеџ века)*, *Турска освајања у XVI веку, Тексџ о Карлу XII* (ASANU, 14501-II-560, 14501-VII-22, 37, 56, 58, 72; 14501-IX-33). Димитријевић је 1876. саставио и програм Велике гимназије карловачке и њен наставни план (ASANU, 14501-IX-7). Велике су и његове заслуге за права учитељског staleжа. Више пута се обраћао угарским премијерима Андрашију, Лоњајију и Тиси, Министарству просвете (ASANU, 14501-II-82, 14501-II-820) и хрватском бану, пишући им о политичким приликама у Сремским Карловцима и о лојалности Влади (ASANU, 14501-II-453, 558), а Краљевско-жупанијској области писао је о праву учитеља на огрев, и то не у натури, него у новцу, према Уредби за српске основне школе од 17. јула 1872. (ASANU, 14501-II-543). Први човек српских школа у Угарској др Ђорђе Натосевић обраћао се 1880. Димитријевићу поводом рада на изменама школске уредбе (ASANU, 14501-

II-81 а). Др Милан Димитријевић радио је и на постављању богослова у Босни и био забринут што одбијају одлазак тамо иако им се нуди и професура у Сарајеву (ASANU, 14501-268). Др Димитријевић био је на челу Црквене општине у Сремским Карловцима и Сремскокарловачке задруге за штедњу, члан Матице српске (ASANU, 14501-II-15 14501-II-454, 557, 14501-II-433). Био је поносан на своја дела *Ђурађ Бранковић Смедеревац, десџоџи Србије и Историја Нової Сага*, а Српска манастирска штампарија из Сремских Карловаца објавила му је 1898. књигу *Низ њриповедака од Милана* (ASANU 14501-II-565; 14501-VII-25; 14501-IX-31, 32). Написао је и драмски текст *Истинише лекције из најновијеја времена „Поја Илија и њуџор“*, као и списе *Мало свејлостџи, При моћи ојажања, Ко џосмаџра неџосредно и с џаџриоџским очима околностџи у јужним џределима Уџарске и види Засебно мњење и Моје мњење...* Значајни су му и политички текстови (ASANU, 14501-II-545, 551, 560; 14501-VII-62; 14501-IX-38).

Димитријевић је издавао црквене листове *Беседа* и *Црквени збор*, сарађивао са *Нашим добом* и уређивао *Срџски народ* (ASANU, 14501-II-16 а, б). Јован Грујић је писао патријарху почетком 1882. о оснивању новог листа, који би требало да уређује Димитријевић, против Милетића и о проблемима због малог броја претплатника (ASANU 14501-190, 14501-479; 14501/VII-40). Милан је био ренесансни човек. О томе говоре његови послови и дани, али и то што га је, осим науке, просвете и политике, занимала и уметност. Тако, из одговора Јулијане Матејић из Великог Бечкерека откривамо да је трагао за нотним записима Корнелија Станковића.

Она му је, уз поздраве Анки, у своје име и у име деце, писала да је варијације песме „Устај, устај, Србине“ изгубила дама којој су позајмљене, а да се „Што се боре мисли моје“ може добити у Бечу (Kunsthandlung Gustav Albrecht Spenglergasse – Air nationale serbien variee pour le piano. Op. 6 von Kornelius Stanković) (ASANU, 14501-II-62а). Занимљив је и понеки детаљ из Милановог кућног живота, као што је рецепт за кисело млеко који је записао (ASANU, 14501-VIII-30).

Димитријевић је био наклоњен Герману Анђелићу и временом је постао његова десна рука. У очима противника, та струја била је црквена, конзервативна и сувише блиска властима у Бечу и Пешти, а заправо је на свој начин радила на очувању, учвршћивању и подизању црквено-школске аутономије Срба у Угарској (ASANU, 14501-II-555). Своје погледе и политичку вештину Димитријевић је показао већ 1873, код развојачења Банатске границе (Spasović, 2004, 133–140). У писму епископу Анђелићу предложио је да њихова странка не учествује на првим изборима за Угарски сабор у дотадашњој Граници, јер њихов кандидат нема шансе, а не радећи – добиће бар право да кажу Влади да, зато што њих није било, није била кадра да протури свог кандидата. Био је убеђен и да ће се власт окренути страни која има подршку у народу (ASANU, 14501-II-521). Међу писмима тада упућеним будућем патријарху Анђелићу налази се и оно у којем цар Франц Јозеф изражава љутњу на Угарску због питања шума у Граници (ASANU, 14501-147). Колико је био проницљив, привржен и вешт, сведочи и једно Миланово писмо упућено патријарху Герману, у којем пише да је чуо да, по препоруци мини-

стра просвете Трефора, патријарх намерава да постави г. Бранковића за епископа, а он (М. Д.) мисли да је то погубно. Бранковић сарађује с Ником Максимовићем, а и Трефор је против Германа, само је попустио код избора због Тисе и у старим је везама с Милетићем. Димитријевић је сажео патријархову посвећеност у тексту „Патријарх Герман и наша аутономија“. Када је патријарх 1888. славио 40 година монаштва, чинило се да и они који га нису уважавали увиђају патријархове заслуге. Димитријевићу је тада писао да нестаје мржња према њему (Герману) код оних који су је осећали, остаје само у неким новинама, али и тамо усиљено, а расте љубав код поштовалаца. Писао је и о подршци и честиткама за 40. годишњицу монаштва *Нашеј доба и Српској народа* и да се њихови симпатизери стиже *Заставе, Браника*, Мише Димитријевића и Јаше Томића који исмевају патријархова завештања (ASANU, 14501-IX-37, 14501-II-522, 523, 531, 790 j).

Патријарх Герман Анђелић умро је 1888. (ASANU, 14501-XII-2 14501-II-581, 582, 583, 584; 14501-IX-12, 13, 14) и својим тестаментом, написаним 6. октобра 1887, оставио је завештање које је од тада постојало као пенzioni фонд професора Карловачке гимназије. Др Милану Димитријевићу патријарх је поклонио наследство од 30.000 (20?) форинти, с правом да од 1. јула 1888. Милан и његова супруга Анка користе камате, али су им Црквена општина и Патронат Карловачке гимназије оспорили право на тај новац, поред пензије. Димитријевић је покушавао да докаже да није реч о томе да ли професор, поред плате, може да прима и пензију, наравно да не може, него како Патронат распо-

лаже каматама завештања покојног патријарха Германа Анђелића (ASANU, 14501-II-574, 576-8, 577, 578, 585; 14501-IX-16). Уследио је судски спор који је трајао пуну деценију (1889–1899) и који су водили адвокати др Александар Бадај из Земуне и др Ђорђе Краснојевић из Сремских Карловаца (ASANU, 14501-II-620, 621). Иако понижен, Димитријевић је до пензионисања 22. августа 1892. (ASANU, 14501-IX-18) остао посвећен раду у Карловачкој гимназији. Учествовао је на Гимназијској беседи 24. фебруара 1889. у 19.30 сат, а 11. маја 1889. Патронату је писао о докторату из филозофије, о томе да је из родољубља оставио посао и већу плату у Пешти, о успешној професури и идејама за матурски испит у Гимназији (ASANU, 14501-II-538, 599, 618). С молбом да се испуни последња воља патријарха Германа и да Анка и он мирно уживају камате из Фонда патријарха Германа, Димитријевић се обраћао новом патријарху Григорију Бранковићу и Патронату Гимназије, али узалуд (ASANU, 14501-II-571; 14501-IX-17). Зато је био принуђен да јануара 1892. пише и самом цару Францу Јозефу о својој борби против „омладиниста“, како је био „десна рука“ патријарха Германа и трпео жртве, о спору с Патронатом Гимназије (ASANU, 14501-II-822). Затим је писао бану Куену Хедерварију о неправди, трошковима спора, с молбом да га заштити (ASANU, 14501-IX-19, 20). Случај је стигао до Банског стола и Стола седморице у Загребу. На неистине и увреде изнете у *Бранику*, који се устремио на њега због патријарховог завештања, Димитријевић је одговарао дописима и протестним писмима. *Браник* је оспорио Димитријевићево право на наследство, приписавши му махинације, а овај

је то демантовао. У Бранику је чак објављен текст о томе да је др Милан Димитријевић Грозни после смрти патријарха Германа узео његов сат и вратио га тек кад му је то наложено. На тај рачун збијане су неумесне шале у Карловцима, у којима је учествовао и градоначелник. Димитријевић је преко новина тражио сведока К. Н. да потврди како је 1887. рекао патријарху да ће то бити „данајски дар“, јер дар износи годишње 8.900 форинти, а професорска пензија 1.200 форинти, па ће патронат рећи да М. Д. већ има патријархову пензију и не треба му права (ASANU, 14501-XII-1). На то је патријарх одговорио да не брине, да је поклон личан, њему и жени, не као професору и нико не може да га угрози (ASANU, 14501-II-591-а, 624, 625).

Радосна вест стигла је Димитријевићу из Загреба, 6. јуна 1894, када му је рођак и већник Банског стола Јован Максимовић јавио да је добио тужбу против Патроната (ASANU, 14501-II-610). На одлуку Стола седморице чекао је још, јер, како му је јавио бивши ученик Никола, предмет је био „код септемвира Давида Милановића, Србина, који није здрав, споро ради и треба имати стрпљења“ (ASANU, 14501-IX-22, 25). Најзад, Краљевски судбени сто у Сремској Митровици донео је пресуду по којој је Патронат Гимназије дужан да исплати Димитријевићу пензију од 1. фебруара 1892, камате и трошкове процеса (ASANU, 14501-II-631, 632; 14501-IX-24).^[7] Када је Патронат изјавио да гимназијски фонд нема новац да исплати Димитријевића,

[7] Сремска Митровица, 26. марта 1897. Број 899/1897.

ОСУДА!

У име Његовог Величанства Краља

Краљевски судбени стол у усмено разгрављеној парници др Милана Димитријевића, умировљеног гимназијског професора, тужитеља, заступаног по одвјетнику др Бадају, против Патроната Гимназије у Карловцима, као и управитеља Гимназије и Гимназијског фонда у Карловцима, по врховном патрону Његове Светости патријарху Георгију Бранковићу, туженику, заступана по одвјетнику Стевану Ристићу, ради тужбом примљеном 23. маја 1895, број 3980, за траженог признања права на мировину, платеж доспјеле мировине од 4720 Ф и будуће текуће мировине од 118 Ф мјесечно. Како на рочишту 12. листопада 1896. након са странкама обављене ускладе и након 5. фебруара 1897. довршеног надопуњења усмене расправе, судио је тужени Патронат Гимназије у Сремским Карловцима дужан је тужитељу господину Димитријевићу:

1. признати му право на мировину, као бившем професору Гимназије у Карловцима и то почев од 1. вељаче 1892.
2. уплатити му у име мировине годишњих мировина 1416 Ф плативих у месечних оброцих од 118 Ф од 1. вељаче 1892. до правоћности ове осуде, доспеле месечне оброке од 118 Ф наједанпут са 6% камате уз рок од 14 дана. Тужитељ је дужан допустити да му се обрачуна по њему од 1. вељаче 1892. из фондације пок. Германа Анђелића примљене камате од плодносно уложене главнице код Сремскокарловачке задруге за међусобно помагање и штедњу, на рачун мировине од годишњих 1416 Ф.

Коначно, дужан је тужени Патронат надокнадити тужитељу проузрочени парбени трошак судбено на 123 Ф и 32 новч. у року од 14 дана.

Краљевски судбени стол у Митровици, 26. марта 1897. Предсједник: Посиловић, в. р., Б. Јовановац, в. р.

Судбени сто дозволио је присилну пленидбу имовине дужника (ASANU, 14501-II-658).

У добру и злу крај Милана Димитријевића била је Анка (рођена Лазаревић), његова љубав, супруга и подршка у свему. Венчали су се 1874, када је она имала 19 година, 11 мање од Милана. Нису имали деце, али су Анкини сестрићи живели код њих за време школовања у Сремским Карловцима.

Анка Димитријевић

114 |

Анка је била веома лепа жена. Знамо то по оној једној јединој фотографији на којој стоји поред свог Милана, припијена уз њега и с левом руком у његовој десној руци, која држи капут испод ревера. Таласи тамносмеђе косе скупљени су јој у пунђу, која истиче савршене линије обрва, очију и носа, снен и бистар поглед и усне које као да су изговориле нешто шаљиво у тренутку сликања. Анкина извајана фигура била је у исто време скривена и истакнута белом хаћином са пет карнера од чипке, од којих је горњи красио струк и позади правио шлеп, а доњи скоро дотицао под. Од накита је имала минђуше, брош на оковратнику, дуги ланац с привеском и венчани прстен. О Анкиној лепоти и плавим очима сазнајемо и из писама њених сестара. Из оних које је сама писала, сазнајемо да је била писмена и духовита. Била је добра жена и чинила је онима који су је молили за помоћ, или се усудили да затраже њено посредовање код супруга Милана. Помагала је и рад Црвеног крста (ASANU 14501-II-790 г). Чланица Добротворне задруге Српкиња у Руми постала је 27. марта 1886. (ASANU 14501-II-667, 14501-II-

671). Такве задруге, у којима су школоване жене нашле прилику да корисно и пријатно попуне своје слободно време, ницале су у сваком граду Јужне Угарске. Смисао им је претежно био у хуманитарном раду, али су стремила и ка решавању проблема жене у друштву. И док су у томе следиле европске узоре, имале су и аутентичан циљ: да допринесу идеји српског ослобођења и уједињења. Поред ових тема, окупљале су их и оне које се односе на просвету и уметност. И припаднице осталих народа у Јужној Угарској на сличан начин су се укључивале у јавни живот (*Ženski svet*, 1894)

Анка је имала две сестре, Катарину и Марину/Мару и брата Јована (ASANU 14501-II-681). Отац им је умро 1888. (ASANU 14501-II-745, 14501-II-678). Јован Лазаревић и његова супруга Зорка, рођена Свирчевић, живели су, као и Димитријевићи, у Сремским Карловцима и имали синове Аксентија и Ивана. Зорка и Јован слали су Анки и Милану паре, нудили компот од бресака, молили да се Анка не љути, радовали се њиховом повратку с пута, а 10. августа 1889. Зорка је Анки писала да су Савета и кума Софија отишле у Штајерску, па у Трст и Венецију. Шурак Јован и његова породица нашли су се Милану кад му је било најтеже – док је Анка била у болници, Милан се хранио код њих (ASANU 14501-II-682, 683). Мара је с породицом, мужем Луком и децом Аном, Јованком, Јеленом/Ленком, Јованом и Стевом, живела у Руми, а Катарина је била удата у Даљу и имала је сина и ћерку. Сестре су биле различитих природа. Мара се Анки често обраћала саветима да се лепо опходи и не буде горда, чак и прекорно. Понекад су се и свађале. Мара је ми-

слила да је Анка без разлога љута и претила је да се више неће јављати, јер је и Анка поручила да прекида дописивање (ASANU 14501-II-665, 668, 674). Катарина се, међутим, увек дивила Анки. Тако је у једном писму препричала сусрет са извесним Зеремским и како му је рекла да Милан за своју жену, њену сестру, каже: „Волем Анку него камилавку“, а да је овај на то одговорио: „Кад би’ и ја так’у Анку добио, и ја би’ тако каз’о.“ На то је Анка одвратила: „Како и тај мирни уме да каже“. Ката је после тога још једном поменула Зеремског, молећи Анку да је извини код њега што га нису будни сачекали, али и он је рекао да ће доћи у 21, а дошао је у 22.15 (ASANU 14501-II-669, 717, 718). Писма не откривају сасвим Катаринину судбину, али одају њену потребу да увери сестре да је срећна (ASANU 14501-II-737). Удала се 1893. године и за породичне пријатеље њена удаја за 7-8 година млађег „ђувегију“ била је изненађење (ASANU 14501-II-691). Претходних година сестре су бринуле за Катаринину удају, Мара је чак питала извесног Гену да ли би узео Катарину за жену, а већ крајем фебруара 1888. појавили су се просци „да ће и двобоја бити“. Мара је додала и: „од учитеља ни трага ни гласа“ (ASANU 14501-II-672, 674). Дарована је на Сретење, а свадба је одложена за после Ускрса због посла и породичних разлога. Катарина је редовно честитала празнике, писала о свакодневици, кућним пословима, бербџи, неодласку на гробље због снега, рецепту за киселицу, здрављу, лековима и страху од бледила које подсећа на оне из села који су умирали у то време, оцу којем чита до поноћи, Димићу и његовој лудој жени, неком деди који је неуредан и код њих је (ASANU

14501-II-669). Када је молила помоћ за посао свог девера свештеника, у Борчи, а не Сефкерину, стрепела је да то не разгневи Милана (ASANU 14501-II-722). Породица је желела да помогне и Катаринином мужу Јанку у добијању запослења у Пакрацу (ASANU 14501-II-694). Мара је била мање вична писању од Катарине, али је писала много чешће. О бресквама које је послала Анки, вршају, куповини оваца, прању веша (осам недеља), али и о свечаности преноса костију Бранка Радичевића на Стражилово, или о беседама у Иригу и другим забавама које њена породица посећује. Када је у Руми гостовало Народно позориште, нису отишли на представу „јер неће да иду због угледа него кад им се иде“. И Мара је преносила шале на рачун тога што је Анка лепа, али удата. Писала је и о новостима у породици, одласку код зубара, болестима и оздрављењима мужа Луке и деце, излету у Ковиљ. Када јој је ћерка проходала, одмах је радост поделила са Анком, а своју девојчицу назвала „наша луткица“ и „кнедлица мала“. Тада је описала „нобл бал“ на којем је била у хаљини од розе атлас броката са чипком, истој „као она у *Журналу*“, са дијамантским минђушама и сјајним пудером у коси. Дочарала је и изглед осталих дама, а за себе рекла да је била лепа, да су је мушки назвали Путерфрау, а да је њен Лука уживао (ASANU 14501, Рума, 16. фебруар 1887). Јављала је сестри и све од поста и причешћа, до празничних трпеза, а уз честитке за Божић 1888. описала је и како су га они у кући прославили – правили су седам врста колача и ишли у цркву (ASANU 14501-II-664, 665, 666, 668, 673, 734; 14501-VII-38; 14501-VIII-6, 7; 14501-X-48-1). Нажалост, породица је имала и

много губитака због дифтерије. (ASANU 14501-II-677). Сестре су се и посећивале, а Марина деца често су боравила код Анке и Милана у Сремским Карловцима, па су им родитељи слали писма, шунку и кобасице, питали да ли деца слушају, јављали вести из куће (о сетви, прању веша, шивењу костима, куварици, родбини и комшијама): „Посао иде сложно, не може боље бити.“ У тим писмима има и хумора: „Кажи Јоци да ми мора сваке недеље по карту макар три речи написати, јер... ако му ја тамо дођем брзо ће научити писати.“ Последња ведро писма Мара је Анки послала у јесен 1895, када је писала о свом путу у Пешту, о Француској и књизи за Анку (ASANU 14501-II-700), и почетком 1896, када је молила да јој купи ципеле у Новом Саду и штоф за зиму. Тада је Мара и похвалила сина Стеву што воли народне песме о Марку Краљевићу и Милошу Обилићу (ASANU 14501-II-706).

Много је писама о женским темама којима су Анка, сестре и сестричине испуњавале слободно време: о хаљинама (и вуненим и балским) (ASANU 14501-II-663), часопису о моди, девојци за помоћ у кући, шеширићу за Ленку, тегет фланелу за децу и како да буде сашивен. Пишући о једном путу у Радинце (где су ишли на бербу кукуруза) и Путинце, Мара је додала да Лела моли тетку за венчани кишобран, јер је мама (Мара) свој већ дала некоме (ASANU 14501-II-679, 14501-VIII-12, 14501-VIII-22, 14501-II-698). Ленка се и сама јављала тетку Анки, да је обрадује како јој „књига лако улази у главу“, или из Београда, из куће г. Дилбера, варошког апотекара, одакле је настављала пут у Бању Ковиљачу и звала

Анку да се придружи (ASANU 14501-II-710). Друга Марина ћерка Ана, која се деведесетих успешно школовала у Пожуну (Братислави), својој тетци имењакињи писала је о тегет шеширу (на забави где су играли „масно-масно“ до поноћи), а тати, уз поздрав за маму и све у Руми, о свом наступу на немачком, гостима и њиховим тачкама на француском и мађарском (ASANU 14501-VIII-18, 14501-II-696). Други пут послала је поправљену сукњу и новац од тате за течу (30 ф), а у Пожун је носила штоф на шивење (ASANU 14501-II-701).

Анка је годинама сарађивала са снајдерком Маријом Сечењи, чији се салон налазио у Бечу, у Улици Марка Аурелија бр. 11 (ASANU 14501-II-716). Имала је поверења у њу, шила је шешире (који су коштали 12 форинти), хаљине од муслина, свиле и штофа (стајале су по 3.000 форинти), блузе које се носе с мидером (њихова цена била је три форинте), али и оштро показивала разочарање када није била задовољна радом кројачице (ASANU 14501-II-670, 680, 689). Бесна због аљкаво и демодје (са шлепом) сашивене хаљине, написала је две верзије писма у којима су и тако неодољиви изрази као: „’мал’ ме није шлог задесио“, „откако ми шијете, нисте ми ниједну тако од беде урадили“, „место да сам добила хаљину а ја чудо девето“, „да сам ’тела крпити, не би’ у Беч слала, јер знам да тамо много више кошта“, „послала да добијем лепу хаљину, а ја добила накараде неке“, „јер ја зато због фазона шијем а нисам зато да је шарено и натрпано“, „или Ви мислите за оне тамо све је добро само кад је из Беча, али није тако јер овде би било зацело лепше“ (ASANU 14501-II-692, 14501-VIII-15).

* * *

Анка је волела свог мужа Милана и била је вољена жена. Њих двоје поштовали су једно друго и водили испуњен живот. Славили су Лазареву суботу – Врбицу (ASANU 14501-II-7301, 4501-II-874). Ретко су се раздвајали, а и када би Анка отпутовала код сестре Маре и зета Луке, Милан би јој одмах писао, топло и о свему. Писмо би почињао неким именом од милоште, као што је: „Драга Бебо моја“, а завршавао речима: „твој искрено ти одани и љубећи те муж“. Имали су пријатеље и дружили су се с њима, ишли у госте и примали посете, путовали. Анкине и Миланове разгледнице с путовања стизале су са разних страна. Тако су 2. септембра 1887. из Липика писали тетки Милице Војновић у Карловце. Уз најтоплије поздраве и жеље да буде здрава и задовољна, најавили су да ће је обићи Миланов отац кога су замолили да је пази док су на путу. Били су пуни утисака и једва су чекали да јој много приповедају о њима (ASANU 14501-VIII-8). И тетка Милица писала је њима у Липик (ASANU 14501-II-210 а). Две године касније је умрла^[8] (ASANU 14501-II-409 а).

Анкине и Миланове срећне дане прекинула је њена болест. О лечењу је писала ујни. То писмо много говори о Анкиној писмености, начину на који је мислила, пажњи којом је обасипала драге људе, вредностима до којих је држала и мани

коју је сама признала. Уједно, то је једини иоле подробан траг о природи Анкине болести – хроничном, парцијалном запаљењу и малокрвности. У терапији су коришћени лекови, али и облоге од лоја, као и купање у млакој и сланој води.

Много поштована ујна!

Примила сам Ваше љубазно писмо са радошћу и стидом. Са радошћу, што на мене нисте заборавили, а са стидом што видех да Ви мене, која сам Вам обећала писати, са писмом (предухитристе).

Према овоме, не остаје ми сада друго него Вас молити да ме извините што реч нисам одржала. Узрок не лежи у мени, него у околностима. Јер кад смо кући дошли, сто послова ме дочекало и ово је трајало све донде док се ви нисте у Беч доселили. Сад опет нисам знала Вашег адреса; због чега не могосмо вам послати ни најомиљеније ствари. То смо могли, истина, дознати кад је ујак овде био, али нисам тако сретна била да се с њим састанем. Те у тим околностима једва дознамо од г. проф. Кресаревића ујаков адрес, али признати морам да се нисам успела помоћи како да моје писмо Вама, поштована ујна, у руке дође. И баш кад сте ми Вашим милим писмом пута показали, дознам од Евице Ваш адрес. Сад као што видите, могла бих више писати, а кад је требало заложену реч изну..., онда је добра мисао од мене врло удаљена

| 117

[8] Милица Војновић тестаментом је новац оставила народним фондовима и Карловачкој гиманзији, злато и бисере Анки и Милану Димитријевићу, сребрнину Анкином оцу Аксентију Лазаревићу, а свилене хаљине и бунде сестри Јована Максимовића, саветника Банског стола из Загреба, из чијег писма и сазнајемо о овом догађају. Максимовић је тада написао сестри да не иде на парастос у Карловце, али да греши што сумња у околности смрти госпође Милице.

била. Но, ја мислим да ће ми Ваша доброта, кад видите да искрено своју погрешку признајем, опростити.

Да пређем на ствар. Код проф. Шпета могла сам доћи баш уочи дана кад ћу из Беча отпутовати, јер онда није сваки дан ординирао. Он ми је рекао, кад му је све разјашњено, како је, и кад ме је визитирао, да је то мало, хронично, парцијално запаљење које од давна датира. Те ми је дао неке пилуле, да их по четири на дан прогутам. Поред тога још, неки лој пред спавање мећем где ми је запаљење. Свако јутро треба да се млаком водом пошприцавам запаљење и да по двапут у недељи у млакој води, у којој је растопљена кила соли, купам. Рече, да он на тим ради да добијем више крви, јер те мало имам. Према овој савету понешто поступајем, али не у свему, особито не у купању. То је овде врло тешко произвађати. А право да Вам рекнем, и сама сам лења на све то. Отуда ће бити да још не примећујем потпуног успеха од лечења.

Радујем се да сте са децом задовољни и да она прилежно своје послове обављају. Тако и треба, да се добрим родитељима деца својом добротом одужују. Поздравите их и пољубите све у име моје.

Примите и ви, љубезна ујна, скупа са ујаком од целе материне куће, па и од мог мужа рукољуб, са којим јесам и остајем, Вас све љубећа.

У Ср. Карловци, 26. новембра 1878. Анка
(ASANU 14501-II-663).

Милан Димитријевић је чинио све да помогне Анки, плаћао лекара, кога је молио да цену

лечења спусти са 60 на 30 форинти годишње до оздрављења, а онда на 20 (ASANU 14501-II-530). Анкино стање се 1896. године погоршало и она је морала у Беч на операцију. Милан је тада писао:

Драга душо!

Одлучио сам да вечерас железницом у Руму дођем, а сутра да се вратим, кад ми је стигла вест да ћеш се ти до среде у Руми задржати. Но, међутим се овде јавно говори да ће ми сутра ил' прексутра бити уручена оптужба и зато морам овде бити. Нека раде шта хоће, ја се уздам у моју праведну ствар и сви правници кажу да мени не може ништа.

Дошла ти је честитка из Бешке и од Катарине из Бечеја. Овде је све на миру. Кише немамо никако, а врућина је ужасна.

Молим те, душо, да пазиш на своје здравље. Ја сам цели дан у задрузи; увече се пред кућом шећем са Светом до једно девет или пола десет. Синоћ смо били код Тодора (?) на један деци црна вина. Иначе, нема ништа новог (АСАНУ 14501-IX-39-46, 13. септембар 1896).

Цела фамилија и сви пријатељи страховали су због Анкине болести, слали савете и лекове, молили се за њен оправак после операције (АСАНУ 14501-II-704, 14501-II-705, 14501-II-723, 14501-II-707). Био је децембар 1896. године. Милан је бдио поред Анке у болници, а онда је, иако је она још била у боловима и несвестици, морао да се врати у Карловце. Бирао је најнежније речи да Анки покаже љубав и да сакрије страх да ће је изгубити. Одлазио је код Маре и Луке у Руму и у Сремску Митровицу због

суђења, а у писмима препричавао све, па и разговоре са сапутницима из воза.

Драга душо!

Ево ме опет теби. Вече је, сам сам. Не мили ми се никуд ићи. Нисам никуд ни на вечеру ишао. Најмилије ми је још код куће, јер овде још свуда твојим духом дише, овде још свуда тебе видим, те ми је у молитви за твоје, душо, здравље, најмилије и најслађе време; молитвом се крепим, а врелим сузама ублажавам и надам скором виђењу нашем и твојем потпуном здрављу.

Мени теча ујутру спреми фруштук, па после оде код Зорке. Она још није дошла; писала је да ће у понедељак доћи. Пилићи су наши још овде; њих је Фриц сваки дан зранио. Доношајући, која је од тетке Анке, а које од Јоце, кукуруза. Сада сам купио кукуруза.

Теча и Фриц дочекали су ме на железници. Фриц ми је наложио фуруну, док сам обишао децу. Нисам ништа вечерао, јер сам појео ове погачице, уз пут што сам их понео из Инђије. А узео сам гутљај-два вина од онога што сам га још из Беча на пут понео.

Сада се праштам од тебе, драга душо, и желим ти лаку и мирну ноћ! Бог те чувао и штитио по мојим топлим молитвама.

Твој, љубећи те до гроба,

Милан

Душо медена!

Шта ми радиш? Како своју патњу сносиш? Да ли су ти болови мањи? Да ли лакше устајеш и седиш? Да ли можеш већ без невестице да ходаш? Да ли те надгледају боље

него кад сам ја тамо био? Све то и много друго штошта иде ми кроз главу, и не да ми мира ни дању, ни ноћу, но непрестано мислим на тебе, непрестано жалим што ми бог није дао крила да долетим само да те видим, па би ми одмах канда лакше било! Не можеш мислити како ми је тешко овако растављен од тебе! Синоћ су Мара и Лука изашли на железницу румску да ме силом к себи на конач одведу. Но, ја сам ти већ писао да сам се и сам на то одлучио био. Они су сви здрави, непрестано о теби распитују; једва чекају да те виде.

Мали Јоца мало се усуквао. Дабоме, нема оне уредности, као код нас. Прекјуче вели да су у 3/4 2 (13.45) сели за ручак. Нису ни доручали, морали су се журити у школу. Аксентија, напротив, врло добро изгледа. Добио је мало и румене боје на образи. Ива је почео опет у школу ићи. Због грознице био је престао школу ходити. Зорка није још вечера дошла. Јоца се љути. Деца су углавном здрава. Само Јоца мали нешто је вечерао у ватри, као да ће грозницу добити. Наредио сам да се сутра одмах доктор зове.

Гђу Коларовићку никада да видим на прозору. Сутра ћу прећи код ње, да је похдим и поздрав испоручим. Бојим се гди је не видим, да није у кревету.

Тетка Анка донела ми је један лонац саћа, што ми је Јулка још оног дана, када смо се на пут кренули, послала. До сада сам се код Јоце костирао. Сутра ћу после подне на пут у Руму, па у понедељник из Руме у Митровицу. Овако ми је згодно отуда, што ће истим влаком ићи у Митровицу и мој адвокат, те га могу на железници до Митровице информирати. За

сада доста. А међутим, прими, драга душо, најтоплији загрљај и пољубац од твога до гроба љубећег те мужа.

(Субота) 12. децембар 1896. (ASANU 14501-II-711).

Душо слатка!

Баш немам мира док сам ја овде, а ти тамо болесна лежиш. Сваки час долазе друге мисли, те ме једна за другом све већма плаши и страви. Све се бојим да ти по твојој обичају не оставиш што дуже отворен прозор, те на овом нездравом времену не назебеш, па тиме какву нову болест себи не навучеш. Ја ћу се моћи смирити само када узга те будем. Зато, душо, надај ми се од недеље тамо, пре не могу. Гледај да те онда затечем већ на ногу и у шетњи.

У Митровици сам био, мој адвокат тако одговорио на питања судска, да је Срећковић занемео те искао одгоду за информацију. Ја нисам дао. Но, судица ми сам рече да дадем и да ће он 28. одредити рочиште да и они могу одговорити на ово моје. Али Срећковић неће ни то, него иште дужи рок. Сам је судица у неприлици. Радије да још ове године сврши ту ствар, али му Патронат смета. Јер ако му он не да рочиште, може га од Банског стола добити, па би тиме цела ствар бар за три месеца одложена била. Рече ми приватно да ће он сада гледати да учини што је најбоље.

Путовао сам у Митровицу у једном купеу са Рагулићем. Нисам му се казао ко сам. Можда ме и зна. Приповедао ми је како је патријарх јако оболео био кад је ишао на укуп Мађаревићу и да му постави Богдановића за мандатара. Али сада му је већ боље, јуче је већ

устао из кревета и седео на дивану и шалио се са Рагулићем.

Не води бригу, ја ћу ти на време послати новце. Ти ћеш их већ имати у недељу ујутру, сасвим сигурно. Плаћање је у понедељник.

Вечерас сам путовао од Митровице до Инђије са мојим адвокатом, а од Инђије до Карловаца сам самцит у целом вагону.

Овде је умро Косте Табака син, који је ђак у осмом разреду. Сирота жена, шта још неће дочекати.

Зорка је синоћ дошла. Њеном оцу час боље, час горе. Неки га доктори шаљу горе на операцију, а неки не даду, јер веле да ће при операцији сигурно умрети, пошто је он до скоро јако пио. Њега сада купају и чим га окупају, одма' му је боље.

Да може писмо пошту уватити, прекидам га.

Ја те, душо, од свег срца поздрављам уздајући се да ће Свети отац Николај, који је прексутра, у петак, саслушати моје топле молитве и теби дати здравља и крепости, и учинити да те што скорије загрлити и изљубити могу.

Твој до гроба,

Милан
Сремски Карловци,
(Среда) 16. децембар 1896. (ASANU 14501-X -80, 81).

Сачувана су и два Анкина писма Милану.

Драги мој Милане!

Јуче доби' обадва твоја писма и како сам примила оно друго, одма' сам га у суд посла-

ла, тј. ону пуномоћ, но Јанић је казò да то се мора др Красојевићу дати и тако тамо одма' пошаљем и његов писар прими, но он још није дошо кући.

Новце сам примила 100 Ф. Душан ми је донео, а Јота ваљда није ни био. Чувај се да не заладиш. Ја ћу, у име бога, шнелцугом горе, но Мара нека гледа да раније пође од куће да може стићи за шнелцуг.

Драги мој Милане,

Ја сам синоћ са Маром у Руму дошла и она ми рече да ја до четвртка овде останем, па ће ме она довести, но ја сам још слаба, па би' једва некако да до куће дођем. Зато би' волела кад би' могла још у понедеоник навече бити код куће. Ако ти хоћеш, ја би' најволела да ми у понедеоник пошаљеш кола. Или ћу ја онда у уторник до подне железницом доћи, јер ми је врло дуго до четвртка. Сад ако ти сутра не пошаљеш кола и ако через времена рђавога не би могла ја на колима доћи, онда ћу у уторник железницом. Љуби те твоја Анка (ASANU, 14501-II-712).

Анка Димитријевић умрла је 3/15. фебруара 1897. године (АСАНУ 14501-II-742, Сремски Карловци, 3. (15.) фебруар 1897). Када су то сазнали, сестра Катарина и зет Јанко били су у неверици, распитивали су се о болести и чудили да јој је подлегла, „јер је Анка била као Херкулес“, жалили што је лечење било узалудно и што је Бог раставио Анку и Милана. Непознаница је зашто само они нису потписани на умрлици. Катарина је утеху за губитак сестре пронашла у томе што њена ћерка има лепе пла-

ве очи на тетку. Милану су стизала саучешћа са свих страна и месецима после сахране јављали су му се родбина и пријатељи (ASANU 14501-II-415 г). На једно од писама Милан је и одговорио и тако бар мало дао одушка свом болу.

Поштовани господине пријатељу!

Није обичај на кондоленције одговарати, али према Вама, пријатељу, чиним изузетак. Молим да примите моју најдубљу благодарност на пријатељском учешћу приликом смрти моје миле и непрежаљене супруге Анке. Бог који је неисцрпив у молитви, нека се смиљује и отклони сличан губитак од свију мојих пријатеља! Међутим, изволите примити, како Ви, тако и милостива г-ђа прија, скупа са драгом децом Вашом, мој срдчан поздрав са којим остајем одани Ваш пријатељ.

Карловци, 12. марта 1897. Др МД
(ASANU 14501-VIII-16).

После Анкиног одласка, Милан више никад није одлазио на прославе. Прији и пријатељу захвалио је на позиву на свадбу њихове ћерке Наде, извинио се што због туге не може да дође и пожелео јој срећу – љубав, мир, радост, здравље, задовољство (ASANU 14501-VIII-21). Гимназија му ни тада није дала мира. Спор око патријарховог завештања није био окончан, а Патронат је задржао камате из оставине покојне Ане Димитријевић. Суд се прогласио за ненадлежан, па се Димитријевић поново обратио Краљевском судбеном столу (ASANU 14501-II-738, 739). Иако га је адвокат др Ђорђе Марић уверавао да ће му бити удовољено у вези с питањем пензије и целим судским поступком с Патронатом

Карловачке гимназије (ASANU 14501-II-652), др Милан Димитријевић није дочекао правду, умро је 1901. године.

Др Милан Димитријевић (1844-1901) био је професор историје у Гимназији у Сремским Карловцима, писац уџбеника и других књига, сарадник патријарха Германа Анђелића (1822–1888), уредник новина, политичар. Његова писма намећу потребу новог тумачења историје Срба у Угарској у односу на увржено тумачење, претеж-

но сагледано кроз деловање Светозара Милетића и његових сарадника. Димитријевићева преписка указује на исправност дипломатских, политичких, националних, социјалних и просветних одлука које су доносили кругови окупљени око Карловачке митрополије. Значај ових писама је и у расветљавању судског спора између Карловачке гимназије и др Димитријевића, као и његовог приватног живота који доказује улогу „мале историје“ у грађењу пуне историографске слике.

Sources / Извори

Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts (ASANU), Legacy of Patriarch German Anđelić, entire fund, boxes I-XIV. [In Serbian]

Ženski svet (1894), vol. 3. Novi Sad: Dobrotvorna zadruga Srpkinja Novosatkinja. Available at: <https://pretraziva.rs/show/zenski-svet--1894-03-01.pdf> [In Serbian]

References / Литература

Krestić, V. (1980). *History of Serbian Print in Hungary 1791–1914*. Novi Sad: Matica srpska. [In Serbian]

Krestić, V. (2006). German Anđelić. In: Č. Popov (ed) *Serbian Biography Dictionary of Matica srpska*, vol. 2 (V–G) (672–673). Novi Sad: Matica srpska. [In Serbian]

| 123

Krestić, V. (2013). *Serbs in Hungary*. Novi Sad: Matica srpska. [In Serbian]

Krestić, V., Ljušić, R. (1990). *Programs and Statutes of Serbian Political Parties until 1918*. Beograd: Književne novine. [In Serbian]

Krestić, V. (1987). Notables and their Politics in Hungary and Croatia. *Sentandrejski zbornik 1*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. [In Serbian]

Petrović, D. (2005). *Patriarch Georgije Branković (1830–1890–1907)*. Sremski Karlovci: Srpska pravoslavna bogoslovija svetog Arsenija I Sremca. [In Serbian]

Spasović, I. (2021). Nine Letters of Patriarch German Anđelić. *Napredak*, 2 (1), 91–102. DOI: 10.5937/napredak2-31173 [In Serbian]

Spasović, I. (2004). *Banat Military Frontier and Its Abolition in 1872*. Pančevo: Istorijski arhiv. [In Serbian]

Tomandl, M. (1940). *Svetislav Kasapinović*. Pančevo: Knjižara braće Jovanovića. [In Serbian]

Vasin, G. (2014). *Patriarch Georgije Branković and His Era*. Novi Sad: Malo istorijsko društvo. [In Serbian]

Vuković, S. (1996). *Serbian Hierarchs from the 9th to the 20th Century*. Beograd; Podgorica; Kragujevac: Evro; Unireks; Kalenić. [In Serbian]

Ivana B. Spasović

SASA Archives
Belgrade (Serbia)

Anka and Milan – Letters of Dr Milan Dimitrijević in the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Summary

The paper presents the letters of Dr Milan Dimitrijević and his family, kept in the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts, in the legacy of Patriarch German Anđelić (1822-1888). Milan Dimitrijević (1844-1901) was a teacher in the Grammar School in Sremski Karlovci and a reliable associate of Patriarch German. This correspondence reveals the biographies of Dimitrijević and his wife, and also offers a new insight into the political scene in Hungary of the 1880s and 1890s.

Keywords: Anka and Dr Milan Dimitrijević, Patriarch German Anđelić, Grammar School in Sremski Karlovci, Serbs in Hungary

Прикази књига | Book Reviews

Срђан М. Милашиновић^[1]

Криминалистичко-полицијски универзитет
Београд (Србија)

УДК 111.83:141.7(049.32)

32:159.937.3(049.32)

Приказ

Примљен: 11.02.2023.

Прихваћен: 29.03.2023.

doi: 10.5937/napredak4-42804

Политика као судбина

Драган Симеуновић:

Политика као уметност илузије,
Нови Сад, Прометеј, Матица српска,
Центар за културне интеграције,
2022., 485 стр.

У време бешчасћа, убрзања и грандоманије, када нам се учинило да су сви велики наративи потрошени и да је свет остао без идеја о којима вреди разговарати, појавила се књига академика Драгана Симеуновића *Политика као уметност илузије*. На први поглед топла, једноставна за читање, поступна и допадљива, испод слојева разборитог и мудрог умовања прикрива сложене, мисаоно језгровите и дубоке аналитичке синтезе схватања политике, удаљене од лакомислених и заводљивих тумачења елита. Аутор као врсни познавалац политичке праксе, како међудржавне тако и унутрашње, академски вешто открива механизме и невидљива правила функционисања политичких идеја и програма, стављајући у средиште интересовања појам илузије којом се тка сан о владавини народа. Политичка илузија, држава као илузија,

[1] srdjan.milasinovic@kpu.edu.rs

илузије елите, илузија југословенства, илузија граница или слободе медија... само су део мозаика који показује илузорност и прагматичност политичког поступања, растерећеног дуга ка истини или традицији, пријатељствима или било којим облицима емоција. Отуда ова књига није ретроспектива политичких теорија, већ је ретроспектива времена у којем је држава издала себе, али и грађане и њихове слободе! Како су демократске институције постале олигархијске и какве су релације профита и демократије, где су се изгубиле једнакост и равноправност као тековине великих револуција и где је нестало поверење грађана, нека су од питања за чијим одговорима Симеуновић неуморно трага, показујући заборављени истраживачки немир и полет којим се издваја од других аутора.

Након вишедеценијских истраживања историје националне политичке мисли, али и политичке теорије и филозофије аутор је логички снажно и теоријски утемељено издвојио улогу илузија у функционисању друштвених колектива, али и животу појединаца, који континуирано сањају о начинима доброг владања. Откривајући лук од класичног до модерног поимања политике, он указује на суштинску разлику од изворне интерпретације: за разлику од Аристотеловог концепта, по којем је у полисима она представљала јавно делање, данас се преселила у аркану замрачених кабинета или тајних локација где доминира схватање да се против оних који би желели да преузму власт мора борити свим средствима, укључујући и недозвољена.

Књига коју представљамо обавезно је штиво за све који би желели да се баве вршењем власти, али и за оне који би желели да разу-

меју шта се то дешава у њиховом окружењу. Раздвајајући политику од *идеолошкој*, Симеуновић теоријски одређује концептуални оквир креирања основних категорија, појмова и чињеница, разлажући их у складу са доминантним светским интерпретацијама. На страницама ове предивне књиге, поред Сократових и Платонових, можете срести и мисли Хобса, Вебера, Карла Шмита, Лењина, Маркса, Хабермаса, Блоха, Хоркхајмера, Адорна, Истона, Лумана, Хане Арент, Лукача и других познатих аутора, али и Владислава Јовановића, Радомира Лукића, Владете Јеротића или Михаила Марковића. Широка лепеза цитираних аутора додатно богати интерпретативни оквир овог дела, при чему професор Симеуновић показује значај традиције у разматрању савременог концепта политичке мисли, али и прихватања политичке праксе у њеном вредновању.

Структурно, књигу чине две тематски повезане и блиске целине. Прва је састављена од девет поглавља која методолошки поступно и теоријски целовито откривају однос државе као општег добра са концептима моћи, власти, силе и насиља као ослонцима илузија. На склоност људи да радо прихватају илузије указао је још Гаetano Моска, али Симеуновић иде корак даље указујући на својство политичких илузиониста да публику усмере да гледа у погрешном правцу, видећи само оно што елита жели. Ослањајући се на Сократову методу *привига*, он разборито упозорава на скривање суштине у политичком делању, издвајајући чудесност као ставку којом се боји стварност и претвара у илузију која мења принуду и употребу силе. Визуелна или аудио илузија заваравaju човекова

чула, истиче аутор, по чему подсећа на чувеног теоретичара медија Маршала Маклуана, који је пророчки најавио доба медијских слика које ће заменити стварност. Хируршки прецизно академик Симеуновић уочава како је за трајност илузије важно да се што више понавља као мантра о општем добру, чиме се умањује могућност покретања критичког мишљења о смислу њеног постојања. Проблем је што идеолози слике праве од „брижљиво одабраних полуистина“, чиме јавности нуде привиде као лукаво скројене самообмане којима усмеравају масе. У савременом поретку стварне чињенице о друштвеним кретањима заостају за медијским сликама, а манипулације царују јавним простором у толикој мери да би се и Гебелс осећао почетником у сфери пропаганде.

Аутор државу види као илузију општег добра, легитимизујући њен шири концепт: правни, национални, демократски и социјални. Одличан закључак је да се са растом величине и сложености државе смањује њен национални потенцијал. На овим просторима карактеристично је да свест о духовној различитости ствара перцепцију о посебности нације, али и нове националне државе утемељене на веровањима о апсолутној посебности, што је у добу надржаве (Европска унија) превазиђено тумачење. Професор Симеуновић посебно упозорава на разорни потенцијал националних илузија које агресивним и страсним тумачењем прошлости показују тенденцију ширења. На бројним примерима рушења „социјалистичких империја“ показује како је истрошена црвена одора комунизма преко ноћи замењена одором сопствених национализма, кроз максимално коришћење

резервоара националних и верских идентитета и осећања. Парадокс је што су национализам подстицале и одобравале комунистичке елите, већ спремне да преузму нове управљачке позиције у полугама власти.

У књизи *Полиџика као уметности илузије* Драган Симеуновић указује и на основне облике освајања и задржавања власти, важност идеологије, политичких партија и политичког вођства, посебно истичући значај политичке културе и политичког стила у уметности владања. Свака моћ настоји да се покаже, при чему је сила средство њеног остварења. Занимљива је констатација како увећању потенцијала нечије моћи знатно може допринети перцепција других, креирањем илузије о сопственој важности. Суштинска карактеристика сваке власти је да моћ користи у одбрани од оних који је угрожавају, при чему политичко насиље као телеолошка делатност служи одржању политичких илузија. Отуда између редова ваља читати тврдње како глобализам као главне противнике види национализам и националну државу јер су брана неспутаном протоку роба и капитала, односно профита као крајње енергије која покреће нови поредак. Глобализам је политичке партије претворио у профитабилна предузећа, са газдама и његовим помагачима у врху структура, али и плаћеним чиновницима који имају реалну корист од странке. Зато политика губи статус и углед који је имала, западајући у кризу идентитета. Што један политички систем има мање изграђену традицију политичког опхођења, то су мање шансе за толерантност и отворени дијалог, сматра аутор, подвлачећи како политички стил више значења има у фор-

ми него у садржини. Као логично, поставља се питање, којим се и заокружује целина овог дела књиге, могућности опстајања слободе и демократије, чија су значења током времена извитоперена и коригована према потребама доминантних елита.

Други део књиге носи наслов Велика сцена, на којој се смештају илузије о југословенству, али и ретроспектива националних митова и политичких пракси, са посебним освртом ка Русији.

Што су народи малобројнији, митови којима се служе већи су, јер служе компензацији и стварању осећања сопствене величине услед учествовања у илузорној величини коју има мит... У неким земљама догађа се прикривање политичких пораза и самопонижења митом о припадању нечем великом – нацији, раси или широј заједници. Историјски митови у тим срединама, попут мита о вечној помоћи Русије Србима, многим сметају у идеолошкој борби, те њихово извртање постаје неминовно.)

Велике сеобе, деобе и заблуде били су вековни сапутници народа на овим просторима, романтичарски наивног и заслепљеног идејама југословенства утемељеног на сопственој негацији и заборава. Србија је на почетку XX века себе поставила као стожер уједињења, истакавши као циљ ослобођење и уједињење свих Јужних Словена у заједничку државу, жртвујући своју државност и милионе живота да би крај истог века испратила без „братских“ народа који су на свој пут понели и пртљаг државне самосталности. Сан о срећи није издржао пробу времена, а вештачка творевина, која је била потребна више другима него нама, срушила се као и

свака „трула државна конструкција“. Аутор објашњава зашто је колективна кривица народа политичка илузија, али и измењену архитектуру актуелног светског поретка где у међупростору нације и глобализације расте поље реалности и илузије сукоба. Колективна кривица изражава дух тоталитаризма заснованог на принуди (војној, политичкој, економској, културној...), скривајући жељу за контролом и усађеном кривицом. На примеру Србије види се колико су конструисани наративи о Другима опасни, јер иако привидно артикулисани ка одређеним личностима и њиховој одговорности у подсвести се настајују још дуго, постајући слика једне нације којој треба утиснути жиг кривице.

Добро је да Европа и Америка почну да праве какав-такав баланс кривице не само зато што би селективно суђење само Србима било етички неисправно, већ и због тога што су у последњем грађанском рату побијене свеукупно на стотине не само албанске, муслиманске, хрватске него и српске деце. Будући да српску децу нису убили ни Бог ни Срби, као што ни албанску нису убили Албанци, нити хрватску Хрвати, а ни највећа сила, сви који су то учинили, морали би да због тога индивидуално одговарају, као и због других ратних злочина над недужнима, чему, као чину озверења, нису одолели, и то као индивидуе са именом и презименом, а не као Срби, Хрвати, Албанци, Муслимани и други.)

Политика као уметности илузије књига је која треба да се нађе на полицама свих библиотека и образовних установа, али и у домовима грађана којима је слобода на срцу. Она нас

учи како да волимо и праштамо у политичкој пракси, посебно онима који не мисле и нису као ми. Отуда је превасходно намењена политиколозима, али и социолозима, правницима, антрополозима, историчарима, конфликтолозима, педагозима, широј публици која жели да мисли својом главом. И зато је препоручујемо

као обавезну лектуру онима који политику виде као судбину, као вишезначну вештину стварања широког хоризонта идеја које доносе добро друштву. Професор Драган Симеуновић подарио нам је овим делом кључеве за разумевање политичке праксе, а на нама је да отворимо врата.

References / Литература

Simeunović, D. (2022). *Politics as the art of illusion*. Novi Sad: Prometej; Matica srpska; Centar za kulturne integracije. [In Serbian]

Упутство за ауторе

Редакција часописа *Найпредак* разматраће за објављивање искључиво оне радове који су сачињени у складу са овим Упутством. Часопис објављује искључиво нове и аутентичне радове. Могу се прихватити и радови *in extenso* који су претходно делимично изложени на научном/стручном скупу, при чему су аутори то дужни да на одговарајући начин назначе. Радови се пријављују електронски, путем система Асистент (<https://scindeks.ceon.rs/journaldetails.aspx?issn=2683-6106>). Електронски се врши и контрола на плагијаризам. Сваки покушај плагијаризма или аутоплагијаризма кажњава се (забрана објављивања радова овим ауторима у временском периоду зависно од степена плагијаризма и о томе се обавештава руководство институција у којима аутори раде, као и њихова струковна удружења).

Радови се објављују на српском језику (искључиво ћириличним писмом), али и на енглеском језику. Редакција охрабрује ауторе да доставе своје радове на оба језика.

Редакција задржава пуно право да сваки рад лекторски и коректорски уреди у складу са важећим стандардима српског, односно енглеског језика. Приликом пријаве

рада неопходно је приложити изјаву потписану од стране свих аутора и коаутора да рад није раније ни у целини нити делимично објављен нити прихваћен за штампање у другом часопису. Изјава о појединачном доприносу аутора мора бити потписана од стране сваког аутора рада, скенирана и послата уз рад као допунска датотека. Такође, аутори су обавезни да доставе и потписану изјаву о непостојању сукоба интереса. Тим поступком сви аутори постају одговорни за испуњавање свих постављених услова, чему следи одлука о прихватању за даљи уређивачки поступак.

Прихваћени радови објављују се по редоследу који одређује Редакција на предлог главног и одговорног уредника. За објављивање радова у тематским бројевима главни и одговорни уредник ће, пре упућивања садржаја броја на одлучивање Редакцији, узети у обзир предлог уредника тематског броја (гост-уредник). У часопису *Найпредак* објављују се радови из области свих друштвених наука, али и сродни мултидисциплинарно засновани текстови важни за разумевање друштвеног окружења. Чланци се категоризују сходно Правилнику о категоризацији и рангирању науч-

них часописа - Прилог 1: Услови за уређивање научних часописа („Сл. гласник РС“ бр. 159/ 30.12.2020). Они могу бити:

Научни чланци:

1. **Оригиналан научни рад.** У њему се износи претходно не објављивани резултати сопствених истраживања заснованих на примени научних метода. Они по обиму не смеју прећи 28.800 карактера, са размаком. У обим се не урачунавају: име, средње слово, презиме, афилијација аутора, наслов чланка, сажетак чланка (до 800 карактера са размаком), кључне речи (до 5 појмова или синтагми), попис референци, нити напомене у фуснотама;

2. **Прегледни рад.** Он садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у коме је аутор остварио одређени допринос, видљив и на основу аутоцитата. По обиму може да буде до 28.800 карактера, са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

3. **Кратко или претходно саопштење.** Оно представља оригинални научни рад пуног формата, али обима до 18.000 карактера са разма-

ком или прелиминарног карактера. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

4. **Научна критика**, односно **полемика** (расправа на одређену научну тему заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти. Обим ове врсте радова је до 10.000 карактера са размаком. Ова категорија радова је опремљена, осим имена, средњег слова, презимена и афилијације аутора и наслова чланка, и сажетком обима до 400 карактера са размаком, кључним речима (до 5 појмова или синтагми), пописом референци и број њихових карактера се не урачунава у обим рада.

Стручни чланци:

1. **Стручни рад** је прилог у коме се нуде искуства корисна за унапређење друштвене праксе, али која нису нужно заснована на научном методу. Његов обим је до 18.000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

2. **Информативни прилог** (уводник, коментар, информације из рада Фондације која је оснивач часописа *Напредак* и сл.). По правилу се ради по обиму о кратким формама, са највише до 12.000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

3. **Приказ** (књиге, истраживања, научног догађаја, и сл.). Обим је до 7.000 карактера са размаком. Пожељно је да као прилог садржи фотографију (насловне корице књиге, догађаја који је предмет приказа и сл) која се урачунава као 500 карактера са размаком. Приказ не садржи са-

жетак нити кључне речи, али садржи одговарајуће референце.

У часопису *Напредак* неће бити објављен ниједан чланак који нема бар пет наведених референци. Редакција охрабрује ауторе да користе, у мери у којој је то могуће, часописне референце новијег датума.

Све врсте радова могу садржати фотографије, графиконе, табеле и друге врсте илустрација. Свака илустрација се рачуна да има обим од 500 карактера са размаком. Редакција позива на чешће кришћење илустрација, посебно табела и графикона, за приказивање података које онда није нужно понављати у тексту, већ је довољно позвати се само на ознаку (број) дате табеле или графикона. Илустрације дате у тексту су означене нумерички и речима. Свака табела има нумеричку ознаку (од 1 до n) и наслов, док свака слика (графикон, фотографија, ...) има нумеричку ознаку (од 1 до n) и потпис.

Приликом пријављивања рада аутори, односно коаутори, предлажу категорију чланка. Исто чине и рецензенти, али коначну одлуку о категоризацији доноси главни и одговорни уредник часописа.

Приликом писања радова користе се стандардне скраћенице, али не у наслову и апстракт. Пун назив са скраћеницом у загради наводи се у првом помињању, а даље у тексту само скраћенице, како у апстракт тако и у раду. У закључку рада (не апстракта) нема скраћеница.

Инострана имена се, у српској верзији рада, транскрибују на српски језик, док се поред транскрипције у загради, након прве њихове употребе у тексту, даје њихово изворно писање. У енглеској верзији користи

се само изворно писање имена или њихова транскрипција на енглески језик (нпр. кинеских или арапских имена). Страни термини се пишу изворно, италиком, а њихов превод и значење могу се, уколико постоји потреба, објаснити у фусноти.

За писање рукописа користи се word текст, са проредом (Line Spacing) 1,5 на формату А4 само са једне стране, са маргинама од 2,5 cm Justify. Користи се фонт величине 12pt, Times New Roman, и избегава bold и курзив (italic) који су резервисани за поднаслов. Сажетак (Summary), кључне речи (Key words) и фусноте куцају се без прореда (Line Spacing: Single) 1,0.

Приспели радови (без имена аутора) упућују се на рецензију код најмање два уредника/рецензента. Примедбе и сугестије уредника и рецензента (без имена рецензента) достављају се аутору ради коначног обликовања рада.

Прихваћен рад, након стручне и редакцијске обраде упућује се на ауторско читање пре публиковања, кореспондирајућем аутору. Евантуалне исправке требало би извршити у року од три дана. У овој фази није могуће извршити опсежније измене, већ само исправке словних и других ситних грешака. Уколико исправљени текст не буде враћен у том року, сматраће се да аутор нема примедби. Рукописи радова прихваћених за штампу не враћају се аутору.

Припрема рада

Радови се припремају у складу са АПА скраћеним библиографским стандардом. Делови рада су: насловна страна, апстракт са кључним речима, текст рада, захвалност (по

жељи), литература, прилози (табеле, слике). Странице треба нумерисати редом (у горњем или доњем десном углу), почевши од насловне стране.

1. Насловна страна

а) Наслов рада требало би да буде кратак, јасан и информативан, на српском и енглеском језику, без скраћеница и да одговара садржају рада. Наднасловне и поднасловне треба избегавати. Уколико је рад резултат истраживања на неком од пројеката или уколико аутори осећају потребу да изразе захвалност на подршци некој институцији или појединцу, то је потребно учинити у фусноти која ће бити означена на крају наслова текста.

б) Изнад наслова, у горњем левом углу, наводе се крупним словима предлог категорије рада, а потом у реду исподиме, средње слово и презиме аутора, односно коаутора. Научни радови могу да имају максимално два коаутора, при чему Редакција снажно подстиче да аутори самостално објављују своје радове. Радови који имају више од два аутора/коаутора неће бити разматрани за објављивање. После сваког од презимена аутора/коаутора ставља се ознака за фусноту (нумеричка, почев од 1 па надаље), у коју се уписује сарадничко/наставничко/научно звање аутора/коаутора и његова електронска адреса (e-mail). За аутора/коаутора који је задужен за кореспонденцију са Редакцијом осим e-mail потребно је је назначити и телефонске бројеве (мобилни, фиксни..., поштанску адресу и обавезно исписати речи „за кореспонденцију”. У овој/овим фуснотама за сваког од аутора/коаутора потребно је стави-

ти назнаку: Рођен XXXX године (нпр. „Рођен 1968. године”).

в) Испод имена сваког од аутора/коаутора наводи се пуна афилијација. Код установа са сложеном организацијом наводе се сви организациони нивои, од највишег ка најнижем (нпр. назив универзитета, назив факултета, назив одељења/департамента, катедра), место где је седиште установе, а у загради назив државе.

2. Сажетак и кључне речи

На другој страници рада налази се структурирани сажетак на српском и енглеском језику, написан кратким и јасним реченицама који обухвата Увод/Циљ, Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узорковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Структурирани сажетак не би требало да прелази 800 карактера са размацима, а у случајевима радова из категорије научна критика, полемика, осврти до 400 карактера са размацима. Након сажетка исписују се Кључне речи, којих може да буде највише до пет појмова, односно синтагми.

Код текстова категорисаних као прикази апстракт није обавезан, али је потребно испод наслова приказа навести следеће податке о делу (догађају) које се приказује, и тоследећим редоследом: Име и Презиме писца (у случају догађаја: назив организатора догађаја): Наслов дела курзивом (односно Назив догађаја курзивом). Место издања: Издавач, година издања (Место одржавања, време одржавања), укупан број страна (за догађај се не наводи). Фотогра-

фија дела/ догађаја који се приказује доставља се у jpg или tiff формату као допунски фајл, у резолуцији од најмање 300x300 тачака по инчу.

Пример за приказ дела:

Стјуарт Прајс: Изучавање медија. Клио, Београд, 2011, 749 стр.

Пример за приказ догађаја:

European Sociological Association: 13th ESA Conference(Un)Making Europe: Capitalism, Solidarities, Subjectivities. Athens (Greece), 29.08 - 01.09.2017

3. Текст чланка

Са текстом чланка започиње се на трећој страници. Пожељно је, али не и обавезно, да оригинални и прегледни научни радови, поготову уколико су засновани на претежно емпиријским истраживањима, буду у структурираној форми која садржи: Увод/ Циљ спроведеног истраживања, Приказ примењене методологије истраживања, Резултате, Дискусију и Закључке. Код научних радова категорисаних као „Кратко саопштење”, односно као „Научна критика, полемика, осврти”, структурисање није неопходно.

Табеле, графикони, фотографије се инкорпорирају сам текст, изузев у случају приказа где се фотографије достављају као посебан фајл.

Цртежи, карте, фотографије, графикони и друге илустрације достављају се у JPG или TIFF формату, у резолуцији већој од 300 x 300 тачака по инчу.

Свака илустрација (табела, цртеж, графикон...) мора бити обележена бројем и називом, центрирано, и то:

- табеле насловом који се испи-
сује изнад њих.

Пример:

Табела 1: Средње вредности скоро-
рова етничке дистанце

- графикони, фотографије и оста-
ле илустрације потписом испод њих

Пример:

Графикон 1: Приказ средњих
вредности скорова етничке дистанце

Табеле треба да буду једноставне,
без боја и сенки. Увлачења и порав-
нања у табелама морају бити изве-
дена аутоматским форматирањем,
а не мануелним додавањем размака.

Све врсте графикона треба цр-
тати искључиво у црно-белој техни-
ци, коришћењем различитих врста
шара.

3.1 Цитирање и позивање на друге радове и изворе у тексту

У складу са АПА стандардом цити-
рање и позивање се врши ИСКЉУ-
ЧИВО у оквиру текста, у библио-
графским парантезама.

Употреба фуснота је дозвољена
само у сврху напомена, како би се
избегло да ти подаци оптерећују
сам текст, а процена је аутора да је
потребно пружити неке допунске
информације (нпр. електронска ад-
реса аутора, захвалница и сл), краћа
објашњења у вези са значењем не-
ких термина, појмова (нпр. ако се
у тексту даје нека латинска изрека,
која није општепозната, у фусноти
је могуће дати њено значење), био-
графске податке који су од значаја
за разумевање основног текста (нпр.
уколико је то од значаја за разуме-
вање контекста могуће је дати краће

биографске податке о неком теоре-
тичару). Такође, фуснота се може
искористи зарад упућивања неке
опаске, примедбе или критике у
односу на став неког другог аутора,
у вези са нпр. Његовом недоследо-
шћу у заступању неког става или за
навођење неког примера, више као
илустрације, занимивости и сл,
који по свом значају није такав да
би оптерећивао текст, али је за рад
корисно да се кроз фусноту читалац
упути на њега.

Библиографске референце на-
воде се увек латиничним писмом.
У Литератури се наводи само једно
место издања, чак иако је у самој пуб-
ликацији наведено више њих.

АУТОР(И) БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА ПРИ ПРВОМ НА- ВОЂЕЊУ У ТЕКСТУ

Дело једног аутора (Lukić, 1995a,
str. 209) (Lukić, 1995a, str. 30)

Дело аутора настало у истој годи-
ни, као и његово претходно цитира-
но дело (Lukić, 1995b, str. 30) (Lukić,
1995b, str. 20)

Дело два аутора (Haralambos
& Heald, 1989) (Haralambos &
Heald, 1989)

Дело три до пет аутора ПРВО
НАВОЂЕЊЕ: (Marković, Golenkova,
Šuvaković, 2009); ДРУГО И СВАКО
СЛЕДЕЋЕ НАВОЂЕЊЕ ИСТОГ ДЕ-
ЛА: (Marković i dr, 2009)

Дело више од седам аутора
(Mihailović i dr, 2012) (Mihailović i dr,
2012)

ГРУПА (ИНСТИТУЦИЈА, ОР-
ГАНИЗАЦИЈА, УСТАНОВА) С
ПРЕПОЗНАТЉИВОМ СКРАЂЕНИ-
ЦОМ (Republički zavod za statistiku
[RZS], 2020) (RZS, 2020)

ГРУПА БЕЗ ПРЕПОЗНАТЉИ-
ВЕ СКРАЂЕНИЦЕ (Centar za

profesionalni razvoj zaposlenih
u obrazovanju, 2020) (Centar za
profesionalni razvoj zaposlenih u
obrazovanju, 2010)

У библиографској парантези
се наводи презиме аутора, година
објављивања рада и, по потреби,
страница са које се нешто цитира. У
случају да из исте области постоји
више аутора који носе исто презиме,
посебно уколико се они и цитирају
или се на њих позива у раду, АПА
стандард предвиђа да се испред на-
веденог презимена дода иницијал
имена сваког од њих.

У библиографској парентези се
број стране, ако је то потребно ради
директног цитата, одваја запетом,
уз навођење скраћенице „стр“. У не-
ким случајевима, навођене странице
није неопходно, пошто се позива на
читаво једно дело (чланак, књигу) и
идеју у њему изложено, а не наводи
се дословни цитат.

Пример:

У свом тексту Петровић поле-
мише са више наших методолога и
истраживача друштвених појава,
указујући на њихов шематизам у ин-
терпретирању статистичких подата-
ка, као и на непознавање кионцепта
појма „цивилног друштва“ (Петро-
вић, 2020).

За изворе и литературу на стра-
ном језику могуће је уместо «и др»
користити латинско „et al“, а уместо
«и», посебно када се ради о англосак-
сонској литератури, знак „&“.

Приликом позивања истовремено
на неколико аутора, према АПА
стилу, унутар исте библиографске
заграде њихова дела наводе се аз-
бучним, односно абецедним редом.

Пример

Није мали број аутора који сматрају да је глобализација историјски процес који сеже вецима уназад, при чему га они различито датирају (Bžežinski, 2015, str. 14; Chumakov, 2010, p. 49; Mandelbaum, 2004, str. 257; Robertson, 1992, pp. 58-59; Hatibović, 2002; Šuvaković, 2004, str. 53).

Цитирање у тексту се врши у склопу реченице. Међутим, уколико цитат садржи 40 и више речи, тада га је потребно издвојити у нови параграф (аутоматски) и навести текст СА НАВОНИЦИМА. Библиографска парантеза се поставља након завршног интерпункцијског знака. Потом се прелази у нови ред, који започиње нови параграфом.

Пример:

„Основни елементи геј покрета заправо се подударају са главним тежњама (пост)модерног капитализма. Нагласак се у друштвеној производњи личног или колективног идентитета пребацује са места у систему продукције на „стил живота” (образац потрошачког понашања). Отуда популарна (хипно-кратска) култура садржи тако мало информација о класном идентитету, док се сексуални идентитет ставља у средиште друштвене и личне пажње. Што се потребе људи за слободом мање могу задовољити у области рада или политике, то се у јавној (културној) сфери више пропагира „слобода” у обрасцима потрошње или „стила живота” – укључив и `сексуалне слободе`.” (Antonić, 2014, str. 210)

Настављајући даље ово своје истраживање, несумњиво се стигло да јасно и недвослишено закључка...

3.2 Навођење референци у Литератури - преглед најчешћих случајева

3.2.1 Опште напомене

Литература је јединствена за обе верзије рада. Наслови референци се увек исписују на енглеском језику, чак и када изворник није на том језику, већ нпр. на српском. У том случају се у угластој загради ставља ознака језика на коме је изворни текст, нпр. [In Serbian]. Референце се исписују редоследом српске абецедне. У случају да су у раду наведени само инострани радови, референце се ређају према редоследу слова британског алфабета. Уколико су навођени радови из различитих језика, они се ређају према правилима српске абецедне, а слова која у њој не постоје (нпр. W, Q, Y, X) се наводе на крају списка.

Српска презимена наводити латинично и користити српске дијакритичке знаке.

Када се у Литератури наводи више референци истог аутора, то се чини по хронолошком редоследу њиховог издавања - од најстаријих ка најновијим.

Уколико је аутор један коришћени рад аутор објавио самостално, а други у коауторству са још једним аутором, а трећи са још два аутора, прво се наводи самосталан рад, потом рад са још једним коаутором, потом са још два коаутора. Код навођења референци у спикеру литературе потпуно доследно се поштује азбучни, односно алфabetски редослед презимена аутора.

Ако су у тексту коришћени радови истог аутора из исте године, они се у списку литературе ређају према

словима која су придодата уз годину (2019a) (2019b) итд.

3.2.2 Монографије

Prezime, Inicijal imena. (година издања). *Title of the monography in italic.* Место издања: Назив издавача.

Уколико постоји више градова са истим именом у више савезних држава (што у САД није редак случај), после назива града у загради се убацује име државе.

Уколико је монографија доступна онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at.

Пример:

Antonić, S. (2014). *Power and sexuality: the sociology of the gay movement.* Istočno

Sarajevo: Sociološko društvo Republike Srpske. Available at [sahttps://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download](https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download) [In Serbian]

Lukić, R. (1995a). *Basics of sociology.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,

BIGZ [In Serbian]

Lukić, R. (1995b). *Political parties.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]

3.2.3 Чланци у серијским публикацијама

Prezime, Inicijal imena. (година издања). Title of the article. *Naziv časopisa u kurzivu vol (br. u tekućoj godini): paginacija od - do.* Уколико рад има DOI ознаку, она се наводи на крају; уколико је доступан онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at

Пример:

Antonić, S. (2013). Social mobility in socialist Serbia: a revisionist approach. *Sociološki pregled*, XLVII (2), 145–170 Available at: [http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić Slobodan](http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić+Slobodan) [In Serbian]

Vuletić, V, Stanojević, D. (2013). Social Networks - Networks of Old School Ties. *Kultura*, (141), 37-52. doi:10.5937/kultura1341037V [In Serbian]

Редакција снажно препоручује да се, када год је то могуће, наведе ознака doi за часописни рад, уместо URL, односно <http://> адресе.

3.2.4 Чланци у тематским зборницима, поглавља у научним монографијама, саопштења у зборницима са научних конференција

Prezime, Inicijal imena. (godina izdanja). Title of the article. In: Inicijal imena i prezime urednika/priredivača uz stavljenu napomenu u zagradi (ed or eds.) *Name of publication in italic* (str od - do). Mesto izdanja: Naziv izdavača

Пример:

Petrović, J. (2014). Note on the so-called. the new French sociology and its methodological consequences - a review of the most important issues. In: J. Petrović, D. Đorđević (eds) *Research of social phenomena: methodological considerations* (213-222). Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu; Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu [In Serbian]

3.2.5 Текст у дневним новинама

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, p. X

Пример:

Vuletić, V. (2017, July 13). Region and barriers. *Politika*, p. 28 [In Serbian]

3.2.6 Текст у периодичним новинама (недељницима, двонедељницима, месечницима, годишњацима)

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, broj, strane od do (BEZ NAVOĐENJA SKRAĆENICE str.)

Пример:

Čomski, N. (2009, September, 4). Victims of the Imperial Mentality of the West (interview). *НИИ* 3041, 19-21. [In Serbian]

3.2.7 Навођење непубликоване докторске дисертације или магистарског рада

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). Title of dissertation in italic (doctoral dissertation/master's thesis). Naziv ustanove gde je odbranjena, mesto sedišta ustanove [In Serbian]

3.2.8 Навођење докторске дисертације доступне преко неке базе података

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). Title of dissertation in italic (doctoral dissertation/master's thesis). Naziv ustanove gde je odbranjena, mesto sedišta ustanove Aviable at [In Serbian]